

BÖLCSESZDOKTORI ÉRTEKEZÉS

A SZŐLŐTERMESZTÉS ÉS A BORGAZDASÁG FEJLŐDÉSE A SZEKSZÁRDI
BORVIDÉKEN A XVIII-XIX. SZÁZADBAN

Készítette: Tóttós Gábor

Szekszárd, 1984.

TARTALOM

BEVEZETÉS

1. Az értekezés tárgya és kutatási területei	1.p.
2. A téma időbeli határai	5.p.
3. Az értekezés földrajzi határai	7.p.

I. A BORVIDÉK KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNELMI KÖRÜLMÉNYEI

1. A szekszárdi borvidék a 18. század elejéig	9.p.
2. Szőlőművelés és bortermelés a 18. század
második felében	19.p.
3. A szőlőművelés és a bortermelés kísérőjelen-
ségek a 18-19. század fordulóján	35.p.

II. A FEUDALIS SZŐLŐ- ÉS BORGAZDASÁG UTOLSÓ SZAKASZA

1. Szőlőművelés a 19. század első felében	41.p.
2. Borkezelés és borkereskedelem 1846-ig	46.p.

III. A TŐKÉS SZŐLŐ- ÉS BORGAZDASÁG FELTÉTELEINEK KIALAKULÁSA /1848-1858/

1. A bordézsma-örökváltsági szerződést előidéző
tényezők	51.p.
2. A szerződés tartalma és jelentősége	55.p.

IV. SZŐLŐTERMESZTÉS ÉS BORÁSZAT A FILOXÉRA IDŐSZAKAIG

1. A szőlőművelés technikai eszközei	57.p.

2. A talajerő utánpótlása és okai	60.p.
3. A piacképes borkészítés és -kezelés elterjedése	62.p.
V. A KORLÁTOZOTT MONOKULTURÁLIS GAZDÁLKODÁS JELLEMZŐI ÉS OKAI	
1. A szőlőterület nagysága és viszonya más mezőgazdasági ágakhoz	65.p.
2. A korlátozott monokultúra termelési jellemzői	67.p.
3. A korlátozott monokultúra általános okai és helyi előidézői	68.p.
VI. A BORKERESKEDELEM ÉS HATÁSA SZEKSZÁRD FEJLŐDÉSÉRE	
1. A borkereskedelem jelentősége és fellendülése	70.p.
2. Harc a borkereskedelem beszűkülése ellen	73.p.
VII. A SZEKSZÁRDI TÖRTÉNELMI BORVIDÉK A FILOXÉRÁTÓL AZ ELSŐ REKONSTRUKCIO VÉGEIG	
1. Küzdelem a filoxéra megelőzéséért	76.p.
2. A filoxéra megjelenése és a védekezés megszervezése	79.p.
3. A védekezés irányai, a fenntartás és a telepítés kérdése	81.p.
4. Az első rekonstrukciót befolyásoló tényezők	
a. A birtoknagyság mint befolyásoló tényező	84.p.
b. A rekonstrukciót befolyásoló egyéb tényezők komplex vizsgálata a rekonstrukció menetében	91.p.

VIII. AZ ELSŐ REKONSTRUKCIO JELLENZÉSE AZ UJJATELEPÍTÉS MENETE ÉS A SZOCIÁLIS KÉRDÉSEK ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK TÜKRÉBEN	112.p.
ÖSSZEGZÉS	125.p.
FELHASZNÁLT IRODALOM	129.p.
JEGYZETEK	137.p.
ILLUSZTRÁCIÓK ÉS TÉRKÉPEK JEGYZÉKE	147.p.

BEVEZETÉS

1. Az értekezés tárgya és kutatási területei

A szekszárdi történelmi borvidék története napjainkig nincs kellő alapossággal feldolgozva: meglepő és szomorú adósága ez a Tolna megyei helytörténetírásnak, de épp így sajnálatos, hogy a gazdaságtörténetírás is mostoha gyerekként kezelte ezt a patinás kutatási területet. A múltban és jelenben sokan és több oldalról megközelítették már e témát, de nem túlzás kijelenteni, hogy igényes levéltári, könyvtári kutatáson alapuló s ebből messzebbmenő következtetéseket is levonó elemzés máig nem készült. Helyette gyakran elégedtek meg fél-igaz, nemzedékeken keresztül öröklődő, ellenőrizetlen hivatkozásokkal, illetve az ezek alapján szőtt történetekkel, összeállított tanulmányokkal.

E disszertáció írója szeretne ezzel a rossz hagyománnyal szakítani s távolabbi céljának tekinti a szekszárdi történelmi borvidék monográfiájának elkészítését, kizárólag az adatokra és tényekre építve. Ennek részeként kívánja most bírálatra átnyújtani a két legfontosabbnak vélt évszázad történetét, remélve, hogy tanárainak kritikus szeme elengedhetetlen segítséget nyújt majd ahhoz a munkához, amit végezni szeretne. Elhatározásának több oka is van, melyek közül elsőként kell megemlítenie, hogy - mint Szekszárd szülötte - erkölcsi kötelességének érzi

a városa történetén való munkálkodást s örömeire szolgálna, ha szerény írása hozzájárulna a múlt jobb ismeretéhez. A személyes indíttatást erősíti, hogy hazánk történelmi borvidékei között is előkelő hely illeti meg a szekszárdit, a vörösbort termők közül pedig talán a legelső. Mindez nem tudatosulhat addig kellően, amíg be nem bizonyosodik teljesebb ismeretekkel. A kutatás során erősödött meg a harmadik ok. Olyan párhuzamok fedezhetők föl e viszonylag kicsiny terület és Magyarország, sőt Kelet-Európa története, gazdaságtörténete között, amelyek hozzájárulhatnak az egyező jellemzők, de a különbségek megmutatásához is, tehát megéri az aprólékos elemzést.

Ez utóbbi ok egyben azt is hivatott jelezni, hogy az itt következő tanulmány nemcsak termelés- vagy műveléstörténeti jellegű kíván lenni - noha ennek létjogosultságát sem lehetne kétségbe vonnia -, hanem legalább annyira társadalomtörténeti, némi túlzással történetpszociológiai.

Nem nehéz belátni, ha olyan történetileg kialakult gazdasági egység képezi vizsgálatunk tárgyát, mint a szekszárdi történelmi borvidék, ahol a népesség nagy többségének életében meghatározó jelentőségű a szőlő- és borgazdaság, akkor ennek változásai, átalakulása, eredményei és hiányosságai nem mezőgazdasági, hanem elsősorban társadalmi kérdésként jelentkeznek. Az ezrek létalapjának megrendülésével fenyegető filoxéra-vész időszaka e tekintetben azért is külön figyelmet érdemel, mert a gazdaság és társadalom kapcsolatának lehető legközvetlenebb

oksági összefüggését mutatja, mégpedig olyan esztendőekben, amikor - az utolsó száz év folyamán leginkább - a társadalom és a gazdaság függvényévé vált egy önnön szerkezetén kívül keresendő erőnek, a természetnek. Anélkül, hogy témánk elébe vágnánk, megállapíthatjuk, hogy a természet fölötti uralom, vagy a tőle való függés mértéke mindig a társadalom elért fejlettségi színvonalát mutatja és ezzel egybehangzóan "... a munkaeszközök nemcsak az emberi munkaerő fejlettségének fokmérői, hanem azoknak a társadalmi viszonyoknak a mutatói is, amelyek között az emberek dolgoznak".^{/1/}

Az itt következő dolgozat, amely a borvidék három, igen fontosnak vélt időszakával foglalkozik, annak ellenére, hogy látszólag közismert témába kezd, sokszor elsőként kísérli meg a levéltári kutatásokra építve a szándékában tudományos elemzést. Ezért mindazt, ami e korszakokról lényegesnek és fontosnak mondható - olykor a speciális részletkérdésként fölmerülő termelési és néprajzi jellegzetességeket is -, lehetőség szerint bemutatni a következő oldalak, vállalva természetesen a tévedés és túlzás fenyegető veszélyeit.

S itt kell szólnunk a kutatás körülményeiről. E két évszázad dokumentumainak jelentős része nem állhatott rendelkezésünkre, mert többnyire megsemmisültek, vagy ismeretlen helyre kerültek. Így például az 1767-es összeírás, a korabeli birtokívek, a szőlődézsma-lerovási könyvecskék ezrei, az adóívek, az egykori gazdasági följegyzések, a kereskedelemre vonatkozó

iratok csaknem kivétel nélkül s még sok egyéb, aminek csak létezéséről tudunk. Ezeket, részben napi jelentőségük elvesztése folytán, részben az időnként fellépő papírínség kiküszöbölése okán s végül a levéltárakat és könyvtárakat ért háborús és más károk miatt eltűntnek kell tekintenünk. A meglevő iratok ma a Tolna megyei Állami Levéltárban /Szekszárd/, a Baranya megyei Állami Levéltárban /Pécs/ és kis részben magánkézben vannak. A könyveket, folyóiratokat sem kímélték az idők viharai: sok közülük nem található meg az ország közgyűjteményeiben, vagy csak hiányos példányban. A kutatás során a fentiekén kívül főleg az Országos Széchényi Könyvtár, az AGROINFORM könyvtára, a JATE-, a Somogyi Könyvtár és a szekszárdi Megyei Könyvtár anyagát sikerült áttekintennem. Fontos forrásul szolgáltak - főleg a 19. század utolsó negyedére a helyi újságok, amelyeket szintén feldolgoztam. Felhasználtam néhány olyan korabeli kiadványt és iratot is, amelyek tudomásom szerint csak saját tulajdonomban találhatók meg. Amikor e források közül valamelyiket nehezebben hozzáférhetőnek vélem, megjelölöm lelőhelyét, - noha ez könyvtári jellegű anyagnál nem szokásos -, ám a további kutatás szempontjából nem közömbös.

E helyt mondok köszönetet mindazoknak, akik munkám során segítő kezet nyújtottak. Itt kívánom kifejezni, milyen tisztelettel adózom azoknak a névtelen ezreknek, tízezreknek, akik tetteikkel írták e történetet, a dolgozó embernek.

2. A téma időbeli határai

Minden történeti jelleggel bíró munkának szembe kell néznie a maga vagy mások által alkotott, elfogadott időhatárokkal. Ezek kellő indoklás nélkül önkényesnek tetszhetnek, így - még a szorosan vett főtéma előtt kívánatos annak indoklása, miért olyan időhatárookra esett a választás, amelyek látszólag nem jelentősek s így nem alkalmasak arra, hogy az indokolatlan kezdést elkerüljék és a törésmentes befejezést megvalósítsák.

Bevett szokás az egész ország történetére vonatkozó, kor-szakhatárt jelző évszámok kritikátlan követése. Általában - a gazdaság- és társadalomtörténetben egyaránt - 1848-1849-et, 1867-et és 1914-et szokták figyelembe venni olyan évekként, amelyek köré döntő változások sűrűsödnek. Kétségtelen, így van ez, ha országos méretekben gondolkodunk, azonban regionálisan ettől már jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. Még nagyobb ez az eltérés, ha csupán egy vagy néhány települést vizsgálunk, vagyis a régió belül olyan önálló jellemzőkkel rendelkező egészet, amelyet csak nagyobb összefüggésekből szemlélt ismérvei utalnak az adott területtel egyezők sorába. Ezeknek a kistájaknak, /talán nevezhetjük így őket/, hiba lenne ugyanazon időhatárok megjelölése, mint a nagyobb méretűeknek, mert történetükben sokszor jelentősebb, jelentősebbé lehet egy tűzvész vagy jégverés, mint, mondjuk a kiegyezés. /Nem is beszélve arról, ha történetüknek csak részterületét érintjük, nem egészét./

A szekszárdi történelmi borvidék esetében azt tapasztalhatjuk, hogy a 18. század elejének természetes határa után négy korszakhatár adódik. Valamennyi döntő gazdasági társadalmi változásokat jelez, illetve egy-egy folyamat kezdő-, vagy csúcspontját hivatott megmutatni.

1794. az egész városkát elpusztító tűzvész, 1795. sokakat tönkretévő jégverés esztendeje. A helyi hagyományban is ez előtt vagy ez után megjelöléssel mérik az időt az iratok.

1858. a helyi bordézama-örökváltsági szerződés megkötésének időpontja, s éppen e munka feladata is bebizonyítani, hogy legalább annyira határhő, mint 1867. a magyar történelemben: a tőkés gazdálkodás legkitapinthatóbb kezdeti évét sejteti. A felgyorsult fejlődés előzményeiként tárgyalandó, több mint fél évszázados mennyiségi jelenségek, - bár igen fontosak -, egyetlen évszámmal aligha lennének jelölhetők, ezért tárgyalásukkor csak évtizedekkel jelölünk bizonyos határokat. Számunkra a jelenségek tendenciája volt jellemző erejű.

1891. a filoxéra hatásának döntő jelentőségűvé válását jelzi, ez pedig - lévén szó borvidékről - épp olyan lényegessé avatja ezt az esztendőt, mint 1858-at, sőt lényegesebbé.

1906. talán a legbizonytalanabb az évszámok közül: 1900. és 1914. között gyakorlatilag megfoghatatlan a határvonal. Mégis, talán éppen ez az év mutatja legjobban /és először!/ a filoxéra elleni küzdelem teljes sikerét s így méltán tekinthetjük egy időszak lezárásának.

3. Az értekezés földrajzi határai

Témánk földrajzi határaiban sem mentes a gondoktól. Igaztalanul járnánk el, ha a változékony természetű bortörvények borvidék-beosztását követnénk, mert ezekben először az egész Tolna megyét értik szekszárdi borvidéken, napjainkban pedig - egy korábbi leszűkítő tendenciát túlhaladva - ismét tágul a törvény által ideértett terület.

Az azonos jellegzetességek alapján célszerűnek látszik a Szekszárdi-dombvidék legdélibb vonulatait értenünk a szekszárdi történelmi borvidék fogalmán. Ez tulajdonképpen Szekszárd, Ócsény és Decs szőlőinek többségét jelenti s mellette szól a földrajzi, klimatikus hasonlóságon kívül számos azonosság: termelési, földolgozási, fejlődési és fejlettségi jellemzők a maguk egységében és teljességében.

Megkönnyíti még egy mozzanat az önálló kistájként való vizsgálatot. Ez pedig az a történelem során kialakult komplex kapcsolat, amely a Sárköz és Szekszárd viszonyát jellemzi. A szőlő- és borgazdaság terén ez olyan funkciómegosztást is jelent, mint a szekszárdi vörösbor és a decsi fehér bor vezető szerepe, egymást kiegészítő, egyező érdeke a piac tekintetében, hiszen a két termék nem riválisa egymásnak.

Döntő érvnek nevezhető az is, hogy a három település közül Szekszárd rendelkezik időszakunkban a legnagyobb szőlőterülettel s így objektív súlyánál fogva a kistáj reprezentán-

sának tekinthető, olyannak, amely önmagában is képes jellemezni az egész terület állapotát, fejlettségét vagy éppen elmaradottságát. A hozzá való igazodás egykor nem csupán hóbort vagy szokás dolga volt, hanem nagyon is lényeges, anyagi, gazdasági kérdés: a kereskedők ehhez viszonyították áraikat, a napszámosok béreiket, sőt a szőlőbirtokosok munkájukat.

Mindennek jobb belátására - s egyben témánk kezdeteként és közvetlen előzményeként - röviden át kell tekintenünk a szekszárdi történelmi borvidék előtörténetét és helyzetét a 18. század második felében, azt az időszakot, amelyben a fő-téma közvetlen előzményeit véljük fölfedezni.

I. A BORVIDÉK KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNELMI KÖRÜLMÉNYEI

1. A szekszárdi történelmi borvidék a 18. század elejéig

A Szekszárd környéki szőlőtermesztés közel kétezer éves múltra tekinthet vissza. Már a dombvidéken települt kelta városka, Alisca idejéből maradtak ránk olyan eszközök, amelyek az itteni szőlőkultúra meglétét bizonyítják.^{/2/} A római uralom időszaka a borvidék első virágkora. E kor művelődéstörténeti tekintetben is jelentős emléke a szép kacor-leleteken^{/3/} kívül a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött ún. szekszárdi szarkofág.^{/4/}

A honfoglaló magyarság, amelynek egy része ismerte a szőlőtermesztés leglényegesebb elemeit, e tájon találkozott a még itt élő avarokkal, akik biztosíthatták e művelési ág folyamatosságát. Krónikáink és a pécsváradai alapítólevél^{/5/} valamint a szekszárdi apátságra vonatkozó okiratok a továbbélésről tanúskodnak. A néphit e korból eredezteteti / a valóban rác emléket őrző / Bartina szőlőhegyének nevét. Száz éve, 1881-ben, az akkori szekszárdi újság írta le először a máig élő mondát: "Szekszárd szép hegye, Garay kedvencez Bartinája honnan vette nevét? E kérdésre a szájhagyomány így felel. Első Béla király az általa itt Szekszárdon alapított monostorban lévő Benczésekkel e hegyre felmenvén, midőn tetőt elérte, környezőihez ezt mondta: "bort innám!", mire a barátok egymásnak sugdozták "bort inna", a bort inná"-ból később lett a Bartina."^{/6/} De az 1526 előtti adatok a szek-

szárdi szőlőművelés fontossága mellett egyszersmind azt is hivatottak bemutatni, hogy az európai hírv szerémségi borvidék messze megelőzi a történelmi borvidéket és termékét.

Más vidékek pusztulása árán nyílt nagy lehetőség a török uralom kezdetével. A kutatások nemcsak azt bizonyították, hogy maguk a törökök is birtokoltak itt szőlőföldet^{/7/} s az abból készült szeszesitalnak kedvelői voltak^{/8/}, hanem azt is, hogy a 20. századig nyomokban meglévő balkáni szőlőkultúra ekkor jut el ide^{/9/}, megalapozva a kadarka szőlőfajtaival az ekkor még baranyainak mondott^{/10/} bor kelendőségét és hírnevét. A másfél százados uralom alatt a Sárközön belül /Bátától Szekszárdig/ végbement az a mozgás, amely kialakította a dombvidék máig megtehető központjait, más szóval ekkor szerveződött egységes termelési-gazdasági-kulturális arculatú tájjá vizsgálati témánk szempontjából is a szekszárdi történelmi borvidék. Nem túlzás azt állítani, hogy ez a borvidék második virágkora, amely már a vörösboron alapul. A hódoltság jelentős központja, Tolna, s az ottani polgárok birtokolták a Szekszárd környéki szőlők nem kis hányadát. A török számára fontos bevételt jelentett a musttizeden felül a palánki /Jeni Palánka/ hídon átvitt bor után szedett járandóság. Jól érzékelteti ezt Evlia Cselebi leírása, amelyben nemcsak azt olvashatjuk, hogy Szekszárdon "... A külváros mögött levő halmokon és hegyeken mind rózsasárga szőlők, kertek és folyóvizek vannak"^{m/}, hanem azt is, hogy Jeni Palán-

kán, az "...E hídon átvitt minden bor után vámot vesznek, más-féle tárgyak után semmit sem vesznek..."^{/12/} Vajon, ha más fontos terményt szállítanak erre a boron kívül, akkor is így lenne-e? Aligha, s ez egyértelmű bizonyíték az itteni bortermelés jelentősége mellett. Pedig ez már a török uralom utolsó negyedszázadában van.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a korabeli szőlőművelés jóval másabb lehetett a mainál, nem nehéz feltételeznünk, a hadjáratok előtt megbújó népesség nagyobb hányada érhetette meg az 1686-os évet, s művelhette szőlőjét. Azonban a tapasztalatlan, helyismerettel nem rendelkező császári adószedők előtt még évtizedekig eredményesen rejtőzködhettek a helybeliek. Annak a tizenkét rác családnak, amelyet összeírnak szőlőbirtokosként, egyre megy, hogy szerepel-e a listán, vagy sem: katonáskodással, nem bortizeddel róják le járandóságukat. Közvetetten az is bizonyíték, hogy ekkor, 1690-ben több éve elhagyott szőlőkként jelzik a Bartinán lévőket,^{13/} de mégis szőlőkként és nem erdőként vagy bozótként. Nyilvánvaló, hogy az itt lappangó népesség a legszükségesebb munkát azért elvégezte: metszett és szüretelt is, adózni, azonban nem kívánt. Az új hatalom embereinek, hogy is lenne mersze felkutatni őket? Még 1560-ból Horvát Márk szigetvári kapitány várat, várost felgyújtó akciója idejéből tudjuk, a végig ellenséges területen ideérkező vitézek sem merték a szőlőhegyen üldözni a helybeliket, mert az életükkel nem szívesen játszottak... /Mindez persze

csupán feltételezés, ám éppúgy adatokon épül, mint az eddigi, ellenkező feltevések./

A 18. század elején Mérey Mihály ^{az} öt követő apátok azt a kedvezményt biztosították szerződésben, hogy csak tizeddel /tehát kilenccel nem!/ tartoznak a szőlő és más termények után a szekszárdi lakosok. A német telepeseket is vonzották a kedvezmények; több hullámban érkeztek a borvidékre a termelési ismereteiket a helybeliekkel kiegészítve és kicserélve szerepük volt az újabb fellendülésben.

Az 1730-as években BÉL Mátyás Notitia Hungariae novae historico geographica című műve tükrözi legjobban, hogy a borvidék központja immár véglegesen Szekszárd. Lakosai "...mindnyájan a földből élnek, amely nemcsak gabonát, hanem jófajta bort is terem".^{/14/} Bél művéhez a vármegye - a szerző kérésére - megjegyzéseket fűzött. Tanulságos, hogy a fenti mondat-hoz ezt tette: "Ez a város földekben annyira szegény, hogy ha a szőlők nem enyhítenék valamennyire a lakosok nyomorát, nagyon nehezen tartanák fenn magukat".^{/15/}

Részletes leírást kapunk Bél tollából a szőlő telepíté-
séről, gondozásáról. "Rendezett sorokban ültetik a szőlőt, úgy, hogy két láb mélyen leszúrják és bedugva a vesszőt a kövér földbe, betakarják; s az ültetés utáni harmadik évben leszedik az első gyümölcsöt. /.../ Télen nem fedik be a tőkét, csak a fiatalabbakat, amelyekben kárt tehet könnyen a hideg".^{/16/} Ehhez a helyi bíráló azonban jónak látta hozzátenni:

"Télen, miként másutt is, itt is befedik a tőkét".^{/17/}

A fajtákról közelebbit nem ír, csupán azt, "a szőlő különféle névvel jelölt vörös fajta, hasonló a Baranyában művelt szőlőhöz".^{/18/} Talán a fajták sokféleségéből is eredhet, hogy a szüret időpontja a századvégéhez és a 19. századihoz képest korábbinak mondható, jöllehet a mód, amelyet leír, még az 1950-es években is szinte változatlanul ütlik a kutató ANDRÁSFALVY Bertalan szemébe^{/19/}, mutatva a balkáni szőlőkultúra nyomait. "Mihály főangyal ünnepe"^{/20/} körül szüretelnek, a mustot a szőlőszemekkel együtt a kádba helyezik, hogy vörös színt kapjon, ezután közepes nagyságú edényekbe öntve, amelyekben kiforr, azután sokáig eltartható."^{/21/} De - Andrásfalvy megállapításaiival ellentétben - pincében tárolják a bort /igaz, erről több adatunk csak a század második feléből van/. Ekkor még csak azt tudjuk meg, ami a tárolás és a kereskedelem szempontjából fontos: a szekszárdi bor "különösen hosszasan eltartható, ha alkalmas pincékbe helyezik el".^{/22/}

A bor minősége s ennek leírása hű tükre az elért eredményeknek. "A megyénkben termelt borok közt a szekszárdi foglalja el a legkiemelkedőbb helyet. Piros színe igen hasonló a burgundihoz. Illatának kellemességével megelőzi azt, amennyiben valami nagyon finom fűszeres illatot lehel, erősebb és nemesebb is annál, de ami az ízet illeti, majd nemesebb, majd azonos, majd néha hitványabb is. Minden bizonnyal az éghajlat és az esztendő milyensége szerint változik ennek a szőlőnek

a termése is."/23/ /Meg kell jegyeznünk, hogy Bél Mátyás éghajlat fogalmán itt nyilván a mikroklímát érti./

A bor ekkor már fontos megélhetési forrás: "olcsó ugyan, mégis ebből adódik a polgárok legfőbb jövedelme"./24/ Az akkori nedű híre olyan volt, amely alapján "nemcsak a mi megyénkben termelt borok között, hanem azok közt sem lehet a második helyre tenni a szekszárdit, amelyekkel Magyarország a Duna, Dráva, Száva között bővelkedik"./25/ Ennek is köszönhető, hogy a Bél által okul felhozott kedvező fekvés és éghajlat /mikroklíma/ mellett a kereskedelem hatóereje a telepítést ösztönző tényezők sorában igen fontos lehet, ám még nem első, hiszen Bél Mátyás még nem említi okként. "Szőlőt minden helyen kiváló eredménnyel lehet termelni, főként a dombos oldalakon, ahol az éghajlat alkalmas erre. Tanúbizonyosság erre a telepések szorgalma; most olyan helyeken szüretelnek szőlőt, ahol néhány év előtt szőlőnek még hírét sem hallották."/26/

Bizonyos tehát, hogy ez az időszak a borvidék extenzív fejlődésének kezdete: ekkor még a parlagföldeket, erdőket, bozótosokat változtatják szőlővé, míg a 18. század vége felé és a 19. század ötvenes éveig már a más művelés alatt álló területeket /pl. szántó/ alakítják szőlővé.

Igen jellegzetesen táruul elének a 18. század első felének adataiból az a folyamat, ahogy Szekszárd területben és termésmennyiségben a többi helység fölé emelkedik.

1696-ban, az első összeíráskor, 12 családnak 55 kapás /egy kapás kb. 150-200 négyszögöl, de Holub József szerint Szekszárdon inkább 150-nel lehet számolni/^{27/} szőlője van, míg a később talán ugyancsak Szekszárdra költöző, de már ekkor is minden bizonnyal szekszárdi területen szőlőt bíró 58 palánki családnak 104 kapás.^{28/}

1720-ban az egész megyében 2440 kapás szőlőterületet írtak össze. Ebből Szekszárdra 429 kapás jut, ami 79 család tulajdona. /Előbbi feltevésünk mellett szól, hogy Palánk nem szerepel külön az összeírásban./ Azonban a legnagyobb birtoknak sincs, csak 15 kapás alatt, egynek 14, háromnak 10, egynek 9; az átlagos szőlőterület 5,25 kapás, de ennyi, vagy ezen felül mindössze 28 családnak van, két családnak egyáltalán nincs szőlője, tizenkettőnek 2 kapás alatt van.

A megye összeírt 60 helységéből 27-ben nincs szőlő /!/, 10-ben 20 kapás alatt, 9-ben 20-50 kapás, 5-ben 50-100 kapás között, s végül a következő kilenc településen művelnek 100 kapás fölött szőlőket:

Szekszárd	429	Báta	156	Büloske	113
Decs	276	Bátaszék	142	Paks	117
Pincehely	197	Ócsény	130	Dunaföldvár	111,5.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a biztosan a későbbi borvidékhez sorolható községek területén /Szekszárd, Decs, Ócsény/ 835 kapás szőlőt művelnek, azaz az egész megye szőlőinek több mint 1/3-át!

Szekszárdon azt is tapasztalhatjuk, hogy megindult a társadalmi rétegek közötti különbségek fokozódása, s ez a szőlőterületben is nyomon követhető. Az átlagos szőlőnagyság 4,6 kapásra csökkent, ha leszámítjuk a 60 kapás extraneor-nak /idegennek/ jelzett szőlőket. /Ezt többek között bogyaizlóiak, mőzsiek, agárdiak, decsiek művelik./ Huszonöt család, a szekszárdiak kevesebb mint harmada a szőlőterület több mint felét /51,2 %-át/ bírja, de közülük is 12 család 30 %-ot tudhat magáénak a teljes szekszárdi szőlőterületből.

A továbbiakban érdemes egy pillantást vetnünk a termésmennyiség alakulására. Általában Szekszárdon és Decsen termelik a legtöbb bort a század első felében, ezért ezt a két helységet érdemes figyelemmel követnünk. /Lásd a következő oldalon lévő táblázatot!/

Szemmel látható, hogy az egyes évek terméseredményei között igen nagy eltérések mutatkoznak, tehát - legalábbis első látásra így tűnik - a termésbiztonság igen kicsiny, nagyon hullámzó a szüret után áruba bocsájtható bormennyiség. Ez azonban legkevésbé múlik az időjáráson, vagy az esetleges rossz termelési módszeren, sokkal inkább tulajdonítható az egykori járványok népességpusztító hatásának, amelyet az összeírásokból pontosan nyomon lehet követni. Jól mutatja ezt az 1730 és 1735 között fokozatosan /!/ csaknem harmadára csökkenő termelés.

Mindozok ellenére az adatok alapján elmondható, hogy a

Szekszárd és Decs szőlőinek bortermése 1721-1747.

/pozsonyi akóban/

év	Szekszárd	Decs
1721	2370	901
1722	1820	1173
1725	3164	1152
1726	3885	1021
1727	3381	932
1728	3711	941
1729	2328	1199
1730	3105	515
1731	2713	807
1732	1804	1168
1733	1852	997
1734	1523	613
1735	1102	503
1738	2168	843
1741	3433	829
1747	2765	889

Megjegyzés: A táblázat a Tolna megyei Levéltárban található összeírások alapján készült. A kimaradt évekről nincs adat.

szekszárdi történelmi borvidék elődjének tekinthető területen a megye egész bortermésének $1/3$ -át - felét érlelték a kádakban esztendőről esztendőre. Még fontosabb tudnunk, az egykorú értékelés szerint három osztályba sorolták az előállított borokat s az első osztályúak $2/3$ -át - 90% -át kivétel nélkül szinte minden évben Szekszárd, Decs, Ócsény bortermelői készítették.

Hatalmas üsztönző erő lehetett ez. 1725-ben például az egész megyében 7496 pozsonyi akó I. osztályú bor termett. Eből a földvári járásban - amelyhez a borvidék is tartozott - 6826 akó. Szekszárd, Decs, Ócsény a több mint 5000 akóval a döntő többséget adja. Megdöbbentően sok ez a korabeli termelési viszonyokat ismerve, ráadásul azt is tudjuk, hogy Szekszárdon mindössze 184 család termeli meg a tekintélyes 3164 akós mennyiséget s a családok közül 40 extraneus.

A borvidéken - több tényező eredményeként - a termésátlagok is magasak lehettek. Szekszárdot nem számítva az egész megyében csupán egyetlen gazda, a decsi Elek termel többet 30 akónál. Szekszárdon viszont 32 adózó vall be ennyit vagy ennél többet, köztük 16-an 50 akó fölötti termést. Az említett 32 család a megye teljes első osztályú bortermésének több mint $1/5$ -ét / 21% -át/ adja a maga 1625 akójával. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi rétegek közötti különbségeket a 18. század folyamán a fenti adatok is hivatottak tükrözni.

2. Szőlőművelés és bortermelés a 18. század második felében

A 18. század második fele az egyenletes mennyiségi fejlődés időszaka a szekszárdi borvidéken. A népességet többnyire elkerülő járványok már önmagukban is lehetőséget teremtettek a munkaerő megsokszorozódására, a kedvező piaci viszonyok is a fokozottabb termelésre ösztönöztek. 1773-ban Mária Terézia megszünteti az önálló szekszárdi apátságot s az egyetem anyagi alapjául szolgáló gazdaságok közé iktatja birtokait. Ez a szőlőbirtokosok helyzetén nem változtatott: az 1767-ben megújított század eleji szerződés biztosítja az egy tizeddel /bor-decima, bordézsmá/ teljesítendő szolgáltatásokat, továbbá a szerződés örök időre szóló jellegét. /Ez utóbbi majd a bordézsmá örökváltsági szerződés megkötésekor, 1858-ban nyer nagy jelentőséget./

Az újjászervezett uradalom, amelynek neve immár Szekszárdi Közalapítványi Uradalom, fő törekvésének látszik az iratok alapján, hogy gazdaságát a lehető legjobban racionalizálja, a szőlőművelést és bortermelést annak nagy jövedelmezősége miatt felfuttassa. Ezért enged át az 1770-es években több új területet szőlőtelepítés céljaira. Ekkor vesz nagy lendületet a síóagárdiak leányvári szőlőinek szaporodása s ez a pont válik a borvidék legészakibb határává.

Ebben az időszakban alakul ki és szilárdul meg az a szokásjog, amely majd az 1812-ben írásba foglalt Hegybéli Articulusok alapját képezi. A hegybíró mint előljáró már létezik,

de tiszte az uradalom kinevezéséből adódik, nem választás útján ruházzák fel vele, Megbízója adókedvezményben részesíti, ezen felüli járandóságát is az uradalom folyósítja. Feladatai közé tartozik egyebek között a dézsmálás vezetése, az utak jó állapota érdekében határozatok hozatala, a végrehajtás ellenőrzése, a szőlők értékének becsűje, amelyet a mezőváros két tanácsbeli tagjával végez, emellett őrködik az adásvételek tisztaságán és szabályszerűségén. Közvetlen fölöttese a tisztartó, aki - hozzáértésétől függően - szintén rendeleteket hoz a szőlősgazdák számára.

Ez az az időszak, amelynek forrásai alapján választ kapunk a történettudománynak arra a megfontásra váró kérdésére, hogy miért nincs robot kötelezettsége a borvidékek szőlőtermesztő jobbágyainak, illetve esetünkben a contractualisoknak. A robot helyett legalább ilyen súlyos teher volt a gazdák számára, hogy birtokuk arányában kötelesek voltak a dűlőutakról, árkokról, szőlők közti /az állatok kártételét megakadályozó/ kapukról gondoskodni. Ez nem kevés időt és fáradságot igényelt, csaknem felér a munkajárandósággal, bár olentétben a robottal, ez a tevékenység az azt végző számára is haszonnal járt, nemcsak a földesúr tulajdonának értékét növelte a dézsmás szőlők jobb állapota.

Mindaz arra is jó példa, hogy a csírájában meglévő helyi közösségi szervezet miként buzdít közös tevékenységre, tudatosítva a közös érdekeket. Részben ez is az oka annak - mivel

nem volt közömbös, barát vagy ellenség-e a szomszéd szőlő birtokosa -, hogy a század második felétől már adatolhatóan szükséges a vételhez-eladáshoz a szőlőszomszédok beleegyezése. Maga a "Szőlő Szomszédok" kifejezés egy 1778-as iraton található meg először^{/29/}, de bizonyos, már jóval előtte ismert lehetett s azóta is él, egészen napjainkig. /A szakirodalomban sajnos nem akadtem nyomára.../

A század végének szőlőművelési módja és szokásai egészen a 19. század első feléig irányadónak tekinthető. Több elszórt adatból arra a következtetésre juthatunk, hogy az extenzív időszak is sok olyan termelési sajátosságot hordoz már magában, amely csak jóval később, a 19. század második felében tesz szert nagyobb jelentőségre. A soros ültetésről és művelésről már Bél Mátyás is jó adatokat talált, de nem említette sehol a trágyázást s így azt kell hinnünk, hogy az nem is divott rendszeresen, vagy tán még ritkán sem.

A talajerő utánpótlásának legrégebbi nyomait találjuk meg a 18. század 80-as éveiben. Egy 1784-es szőlő adásvételi szerződésben a következőket olvashatjuk:

"Alább meg irattak agyuk tuttokra Mindeneknek, a Kiknek illik: hogy Öreg Csótónyi István, megvett Csótónyi Völgyében, maga Szomszédságában, iffju Nagy Miháltul Harmincz Két rend Szőlőt, az Szőlőnek egész hosszában, Hatvan Két Forinton, és négy Szekér Trágyán. /.../.^{/30/}

Az iratból sajnos nem derül ki, mennyit ért a négy sze-

kér trágya, vagyis, hogy ráadásként adták-e a 62 forintra, vagy a vételár részét képezte-e. Sőt, az sem derül ki, a trágát szőlőben akarta-e fölhasználni az eladó, avagy másutt, például a szántóján. A kérdést egyedül úgy lehetne eldönteni, ha számos párhuzamos adat állna rendelkezésünkre, ez azonban az idők mostohasága miatt legkevésbé sem mondható el. Mégis bizonyos, hogy fontos lehetett a trágya, mert különben nem vették volna a szerződésbe, hanem elég lett volna a szóbeli megállapodás az írásbeli pénzösszezen túl.

A korabeli szőlőművelésről általában keveset tudunk, mert kevés olyan iratforma van, amelyben erről egyáltalán előfordulhattak volna adatok, megjegyzések. Szerencsés véletlennek mondható, hogy egy 18. század végi irat mégis tájékoztat mindarról minket, ami a kérdésben fontos és lényeges lehet. Tary Rákhel hagyatékának felosztásakor és leltárakor keletkezett az a jegyzőkönyv, amelynek alapján élénk táruul a két évszázad előtti szőlőművelés a maga szokásaival, kiadásaival, eredményeivel.

Tary Rákhel első férje Benedek József szekszárdi gazda volt. Ennek halála után Szászi Mihál dorogi nótárius hiteztársa lett Rákhel asszony, aki felesége halála után a Benedek József után maradott három gyermek számára vagyonosztályt foganatosított. Ezt nem saját jószántából tette, hanem annak a szokásnak alapján, amely kimondotta már ekkoriban, hogy az örökségként kapott szőlőt a szülők kötelesek továbbörökíteni,

csupán az ún. "saját szerzeményű" szőlővel rendelkezhetnek szabadon. Az árváknak Szászi Mihál elszámolt az 1784-1796 közötti szőlőművelés eredményeiről és költségeiről, s ezt az elszámolást Benyovszky László helybíró is igazolta, öt év terméseredményeinek kivételével, mert az ezekről készült összeírások az 1794-es nagy tűzvésznél elégték. /31/

Tary Rákhel extraneus birtokos volt, de még így is megérte a szekszárdi szőlőt művelni, műveltetni. Szekszárdon 8 akó bor évi bérért vincellért is fogadott, aki állandóan felügyelt a szőlőre és borra. Az ő bére a munkások italjárandóságával és a töltelékborral együtt összesen 10 akót tett ki. Ezt a termés átlagában könnyen kifizethették, mert a két csapásos évet /1791-ben fagy a termés 1/3-át, 1795-ben jég a 95 %-át vitte el/ is beleszámolva az adott szőlő átlagban 22,7 akó borral jutalmazta az esztendő fáradozásait, de akkor is kötelesek voltak járandóságát megadni, ha természeti csapás miatt csak töredéke termett a szokottnak. /Ebből egyúttal az is kiviláglik, hogy nem felesben művelte-gondozta a szőlőt és a bort, hanem állandó évi bérért. Ez a forma később akkor válik széleskörűvé, amikor a vármegyei adminisztráció Szekszárdra költözik s a hivatalnok réteg a szőlőnek csak jüvedelmét kívánja élvezni, ám munkáit másra, szakemberre bízsa/. A termés mennyiségének ingadozását is szemlélteti a következő oldalon a Tary-féle szőlő évenkénti termésének kimutatása.

Fontos kérdés ezek után, hogy mekkora lehetett a fenti

五

Perceptio

Derma

Töölälehkä
Munkajoki ja
Vironkylä bieru
et. Helsinki.

Coronaria

Exogatio. Summa

Ако ако. Прит. ако. ако. Прит.

20	2	2	10	12	2
22	2	8	10	12	8
28	2	26	10	12	26
21 $\frac{1}{2}$	2	4 $\frac{2}{4}$	10	12	4 $\frac{1}{2}$
25	2	16	10	12	16
35	3	17	10	13	17
32	3	6 $\frac{1}{2}$	10	13	6 $\frac{1}{2}$
15	1	16	10	11	16
20	2	-	10	12	-
25 $\frac{1}{4}$	2	16 $\frac{1}{4}$	10	12	16 $\frac{1}{4}$
26	2	19	10	12	19
2	-	6 $\frac{1}{2}$	10	10	6 $\frac{1}{2}$
24	2	12 $\frac{1}{2}$	10	12	12 $\frac{1}{2}$

95²/₄ 29 22 13

termést adó szőlő? Látszólag mi sem egyszerűbb, mint megnézni, hány kapással dolgozták meg s így a kapott szám alapján meg tudjuk mondani, hány kapás a terület /hiszen a kapás fogalma azt jelenti: 'akkora terület, amelyet egy ember egy nap alatt megkapál'/. Csakhogy évente négyszer kapáltak az említett szőlőben: tavasszal 8 kapás, /a kikapáláskor/, de a második kapálásra 10 kapást fogadott Tary Rákhel, a harmadik kapálásra 12 kapásnak fizetett, a negyedik, őszi bekapálást pedig csak 7 napszámos kapás végezte. Aligha kétséges ezek után, hogy a kapás mint területmérték fogalma még egyetlen szőlő esetében is nagyon bizonytalan mennyiség: ha 12 kapásnak és kapásonként 200 négyszögölnek veszem a területet, akkor 2400 négyszögöl, ha 7 kapással és 150 négyszögöllel számolok, akkor mindössze 1050 négyszögöl, ami semmiképpen sem lehet mindegy! Kényszerűségből csupán, de a párhuzamos adatok alapján kell ezek után megbecsülnünk a terület nagyságát. Az egykori források szerint a század második felétől kapásonként három akó átlagterméssel számolhatunk a szekszárdi szőlők esetében. Az átlagtermés megállapítóit több mint valószínű, hogy nem vehetnek tekintetbe olyan kivételes évet, mint az 1795-ös, amikor többeknek 95 %-ban vitte el a jég a termését, de az 1791-es fagy kb. 1/3-os pusztítása talán már belefér az egykoriak átlagfogalmába. Ha a Tary Rákhel szőlője esetében megkíséreljük alkalmazni módszerünket, kiderül, a szőlő évi termése - nem számítva az 1795-ös rendkívüli évet - évi 24,5 akó-

ra tehető, vagyis, ha kapásonként 3 akóval számolunk, csaknem pontosan nyolc kapás nagyságúnak. Mi szól még számításunk mellett? A tavaszi kikapáláskor nyolc kapást fogadtak, az őszi bekapáláskor hetet, de mivel tudjuk, hogy az őszi bekapálást minden bizonnyal a vincellér vezeti, 6 a nyolcadik kapás. A második kapálásra azért kellhet 10 ember, mert lassítja munkát a fattyúhajtások lessedése /hónaljazás/. A kötözés - mivel a kapálásnál jóval lassabban megy - ismét 12 kötözőt igényel. A harmadik kapálás augusztusra esik, szüret előttre. Itt is több ok lassíthatja a munkát: lehet, hogy az előbb már fontos és terhes munkaként jelzett útkarbantartást is ekkor végezték, de azt sem lehet kizárni, hogy a leveleket ritkították a nagyobb termés reményében. A szüretelőket ismét nagyobb számban kellett fogadni, mert sem a tizenkét szedőt, sem a puttyost nem lehet hajnaltól napestig számítani, sőt sürgetni-nógatni sem nagyon ildomos, mert elhagyják a fűrtöket, károsítva ezzel a gazdát. Az őszi bekapálás - ha mégoly nehéz munka is - az augusztusi alapos, igazító kapálás után könnyebben elvégezhető a vincellér vezetésével, aki mögött nem lehet tanácsos lemaradni, mint egyébkor.

Lássuk ezek után, melyek voltak a szőlő évi munkái és mennyit tett ki ennek költsége. /Elöljáróban meg kell jegyeznünk, hogy extraneus birtokosról lévén szó, többletköltséget jelent a Nagydorogról Szekszárdra való utazás./

Egy extraneus szőlő évi rendszeres költsége
és munkái Szekszárdon 1784 - 1796 költi években

I. első tavaszi kikapálás és metszés

8 kapásnak	15 kr/fő
+ tartásuk	4 kr/fő
8 metszőnek	17 kr/fő
+ tartásuk	4 kr/fő
kocsiköltség Nagydorogról Szekszárdra	
és vissza /összesen 6 mérföld/	2 f 30 kr
a munkára felügyelő saját költsége	
négy napra	1 f
<hr/>	
Összesen	8 f 50 kr

II. második kapálás

10 kapásnak	10 Márjás
/összesen=/	/2 f 50 kr/
+ tartás	4 kr/fő
kocsiköltség	2 f 30 kr
felügyelő 3 napra	45 kr
<hr/>	
Összesen	6 f 45 kr

III. a szőlőkötözés költsége

kötözni való "káka", "csuhu", "venez"	30 kr
12 kötöző napszáma	9 kr/fő
+ tartásuk	4 kr/fő

kocsiköltség	2 f 30 kr
a munkára felügyelő saját költsége 3 nap	45 kr
<hr/>	
Összesen	6 f 21 kr

IV. harmadik kapálás

12 kapásnak 12 Márjás	3 f 24 kr
+ tartásukra	4 kr/fő
kocsiköltség	2 f 30 kr
a munkára felügyelő saját költsége 3 nap	45 kr
<hr/>	
Összesen	7 f 27 kr

V. "Szőlő Pásztorra való költség"

"Kész pénz bére"	2 f
"Egy koszenő vagy egy pár papucs"	30 kr
"7 hétig tartása= napi 4 kr"	3 f 16 kr
lehozásához szimpla kocsibér	1 f 15 kr
két nap saját költség	30 kr
<hr/>	
Összesen	7 f 31 kr

VI. szüret és szőlőfeldolgozás

12 szedőnek	6 kr/fő
+tartásuk	4 kr/fő
egy puttanyosnak	17 kr
+tartása	4 kr
"egy gázoló vagy tipró embernek"	15 kr
+tartása	4 kr

kocsiköltség	2 f 30 kr
saját költség három napra	45 kr
<hr/>	
Összesen	5 f 55 kr

VII. szűrés

"Víz hozónak a hegyre"	8 kr
"Pintérezőnek 2 napra 2 márvás"	34 kr
"egy segítő embernek"	34 kr
+ tartásuk	4 kr/fő
kocsiköltség	2 f 30 kr
saját költség három napra	45 kr
<hr/>	
"/ 6 karika abrincs á = 24 kr/"	
<hr/>	
Összesen	7 f 11 kr

VIII. őszi bekapálás

7 napszámoknak	15 kr/fő
+ tartásuk	4 kr/fő
"dézsmá bevitelére költség"	17 kr
kocsi költség	2 f 30 kr
saját költség három napra	30 kr
<hr/>	

Összesen 5 f 30 kr
=====

MINDÖSSZESEN 55 f 30 kr
=====

Az előbbieken felsorolt szőlőmunkák, gyakran a végző-
jüknek fizetett bérek is /!/ szinte az egész feudális időszak-
ban, tehát 1848-ig mérvadónak tekinthetők. Némi magyarázatot
igényel néhány részletkérdés ebben a kimutatásban. Mindjárt az
első szőlőmunkánál furcsállhatjuk, hogy egyszerre végezték a
kikapálást és a metszést. Ennek közelebbi oka nem tudható, de
közrejátszhatott az is, birtokosa - extraneus lévén - nem a-
kart kétszer, borsos áron kocsiat fogadni s ezért összevonta
a két legfontosabb tavaszi munkát. A harmadik szőlőmunkánál,
a kötözésnél jelzett "káka", "csuhu", "venez" nem egy kötö-
zéshez kellett, hanem vagylagosan értendők: mindhárom eh-
hez a munkához kell, de a birtokos a szerint, hogy melyikhez
jut hozzá, egyiket vagy másikat használja. /A káka a hasonne-
vű vizen üvényből, annak leveléből készült szálakat jelent. A
csuhu - ma inkább csuhénak mondják - a kukorica termését bo-
rító fedőlevélből tépett szál, amelyet egymáshoz kötve is
használhattak. A venez, vagy venyes azt a hársfaháncsot je-
lenti, amelyet az élő fa kérgéről, azaz alóla vontak le. Ne-
vét is a von, vony ige magashangú alakjáról nyerte./ A hete-
dik munkánál jelzett hat karika abrincs nem hat darabot tesz
ki, hanem hatszor hat darabot, ez hat hordóra elég. Mivel é-
venkénti költségnek jelzik, az is bizonyos, hogy nem vas, ha-
nem fa volt az anyaguk s esztendőről esztendőre ki kellett
cserélni őket. Nincs rá konkrét adatunk, de ezek az abrincsek
valószínű fűzfavesszőkből készültek. Ez a módszer szinte az egész

megyében, sőt országosan szokásban volt. Farkas Pál tamási
nótárius tréfás találós kérdésében is szerepel:

"Fa madzaggal keményen Által Szorittattam,
Tölgyfa Árnyékában mint tömlőtsben laktam,
nagy Erömet onnét ha ki botsajthattam,
nem Volt Az a Sámson, kit földben nem tsaptam".

Kérdés: ki, vagy mi ez? A válasz: a bor, amelyet tölgyfa hor-
dóban tartottak /est fűzvesszővel kötötték, abroncsolták a
rég magyar borkötők/, s ha jó bor volt, valóban a legerősebb
embert is földhöz teremthette. /32/

Azonban nemcsak a fentebbi évszázados hagyományt fedez-
hetjük föl az elszámolásban, hanem tanúi lehetünk a melioráció
hajdani formájának is, amely a 18. század folyamán kezd csak
elterjedni. A talajerő utánpótlásáról van szó, s az ezt kie-
gészítő, vele egyforma fontosságú bűjtásról. Az elszámolás
szöveges részében a következőket írja Szászi Mihál: "minden-
kor a' Költség ordinare /rendesen/ fl 55 xr 30. Még pedig a'
Bujtatáson és trágyáztatáson kívül, mellyek is a' Melioratiok-
nál fognak imputaltatni". /33/ A megfelelő pontnál pedig azt
írja, "Mivel a' bűjtás és a' trágyáztatás nem rend szerént,
hanem rend kívül való költséggel és munkával szokott véghez
vitettetni", ezért nem évi kimutatásban, hanem egy összegben
adja, de megjegyzi "hanem azólta menyire javitatott légyen a'
Szőlő ki tetszik a' Két rendbeli Betsűnek Combinatiojából
hogy most 230 flkkal jobb Statusban vagyon a' Szőlő, mint volt
akkor mikor énnékem által adattatott". /Lásd a köv. oldalt! /

41° Ezentúl Alivel a helyes és
trajagzarak nem aend fien.
hanem aend livál aale kölse-
get, és munkával fialat aegly ari-
nem, és a minden fienben
egy forma paporis fien aem lehe-
fel aenni; azen is a a vendes köl-
seget Deductiójától a / hi ha-
gyarott, hanem aolva aenyre
javittarott ligen a fialó hi aettik.
a a két aendbeli Dersűnek aem:
binariójától hogy amsz 230 fialat
jobb amszban vagyon a fialó, amsz
aale akkor amsz amsz amsz amsz
aale. amsz Summe is amsz hogy
a en amsz amsz illeri amsz amsz
amsz amsz.

Tudatos szőlőjavításnak vagyunk tehát tanúi már két évszázaddal napjaink előtt, sőt e munka végeztetője is tudja, milyen jelentőségű ez a tevékenység, amikor a "Melioratio" kifejezést használja. Mégsem nevezi rendszeres költségnak, mert nyilván csak alkalmanként végezték, nem évről évre, hanem - a terméseredményekből talán ezt helyes kiolvasnunk - mindössze két alkalommal: először miután átvette a szőlő kezelését /ezt mutatják a növekvő terméseredmények/, másodszor, 1791-ben, a fagy után. /Ez a feltevés természetesen csak a trágyázásra vonatkozik, s arra is mint egy lehetőség.../

Kétségeink lehetnek afelől is, hogy valóban a fenti értékben végzett-e meliorációt a Benedek árvák szőlejének gondozója, mert a 230 forint a szőlő művelésének négy évi teljes költségeire elegendő lenne. Az pedig nem valószínű, hogy ekkora - már előre tudhatóan részben kárba vesző - összeget fordított volna az állandó vincellér mellett a szőlő javítására. Sokkal valószínűbb, hogy Szászi Mihál emberi esendőségnek vagyunk tanúi az összeg megjelölésekor. E mellett szól az is, hogy a meliorációs költségek után siet megjegyezni:

"Mely Summa is mint hogy az én erszényemet illeti pro Erogo exponaltatik". A nagydorogi nótárius nyereségvágya mellett az is érv, hogy a bor árát - állandónak véve - akónként 2 forintban állapítja meg és nem számol el külön a törkölyborral, amelyet pedig - jól látható ez a szűrés munkáinál - biztosan készített.

Ki kell még térnünk a fenti irat elemzésének lezárásaként a szőlőőrzés mibenlétére és történetére. A sárközi falvakban sajátos népszokás volt ez, Szekszárdon a Tary-féle irat tanúsága szerint is másféle módi járta: nem a leánycsapatok mentek szőlőőrizni, hanem az egyes szőlőket magános szőlőpásztor őrizte a szárnyas és szárnyatlan tolvajoktól. A fiatal legényt vagy leányt Lőrinc naptól /augusztus 10./ hét hétre fogadták. Az utolsó őrzőnap Szent Mihályra /szeptember 29./ esik, amely után a gazdának - vagy éppen vincellérjének - már amúgy is akadt dolga a szőlőben, mert megkezdődtek a szüreti előkészületek, s így szemmel tudta tartani a termést, legtöbbször a tanyában /présházban/ maradt éjszakára is.

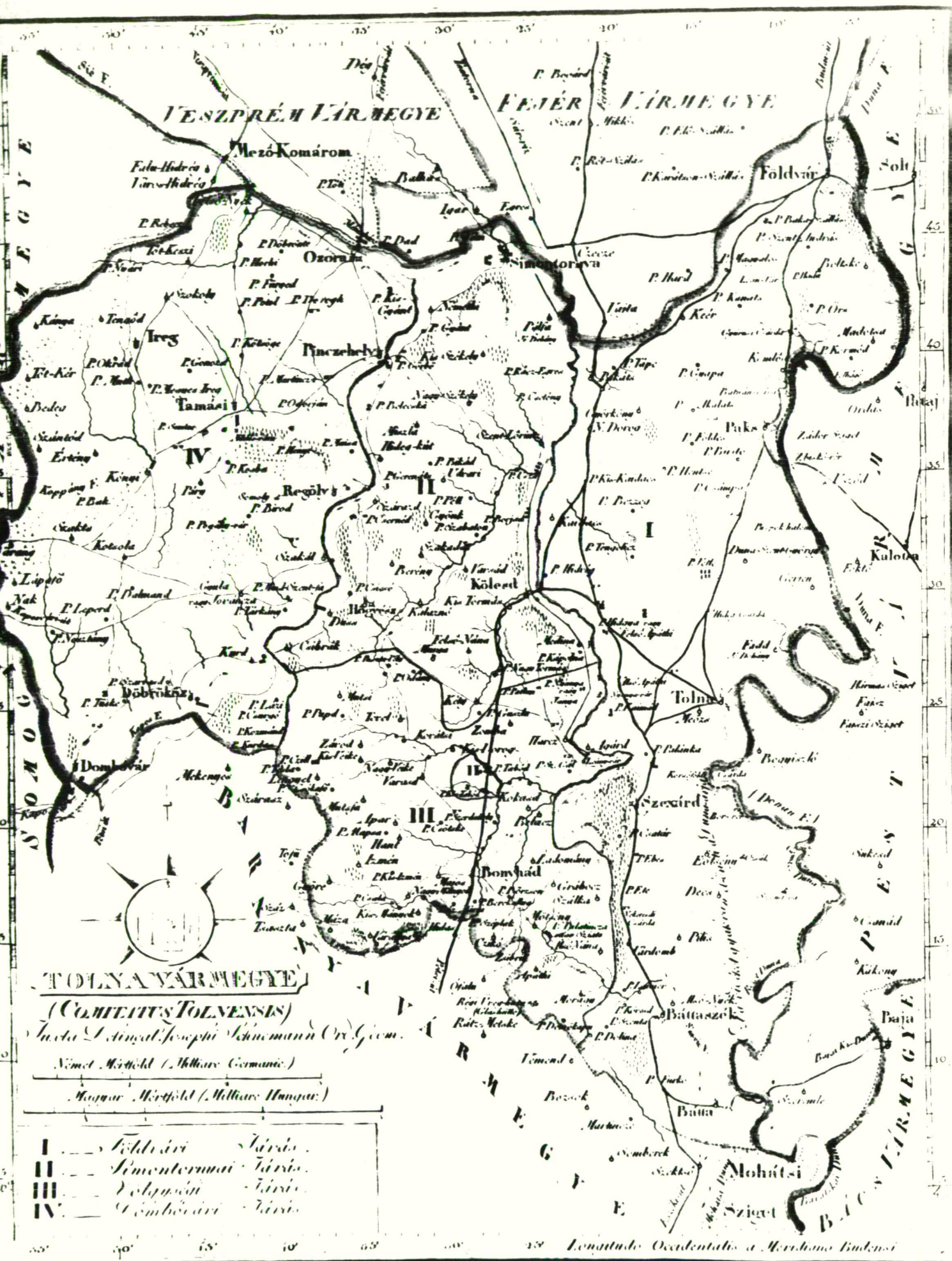
A 18. század végén még virágkorát élő szőlőpásztorkodás a 20. század elejére sokat veszített jelentőségéből. Humoros bizonyossága ennek az egyik helyi lap 1911 szeptemberi olvasói levele: "Mély tisztelettel kérjük Szekszárd város tanácsát, hogy szíveskedjék elrendelni /értsd: betiltani/ a szőlőkben lévő kereplők kellemetlen lármáját. Azok a madárijesztő kereplők igazán nagyon fölöslegesen teljesítenek éjjeli szolgálatot, mert a madárcák akkor alusznak, nem mennek szőlőt lopni. Azokat a tolvajokat, kik éjjel bújkálnak a szőlők között, kereplővel elijeszteni lehetetlen. Amidőn tehát egyéb célja nincs az éjjeli kereplésnek, minthogy az otthon csendesen pihenő lakosságot bosszantsa, álmából felriassza, azt hisszük, jogos a mi fenti kérelmünk. Több polgár". /34/

3. A szőlőművelés és bortermesztés kísérő jelenségei a 18-19. század fordulóján

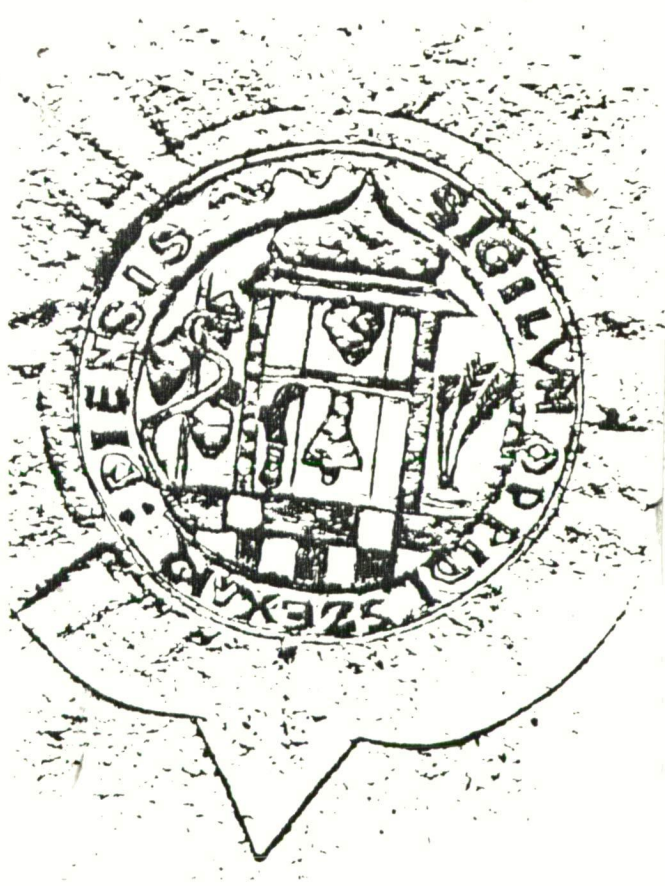
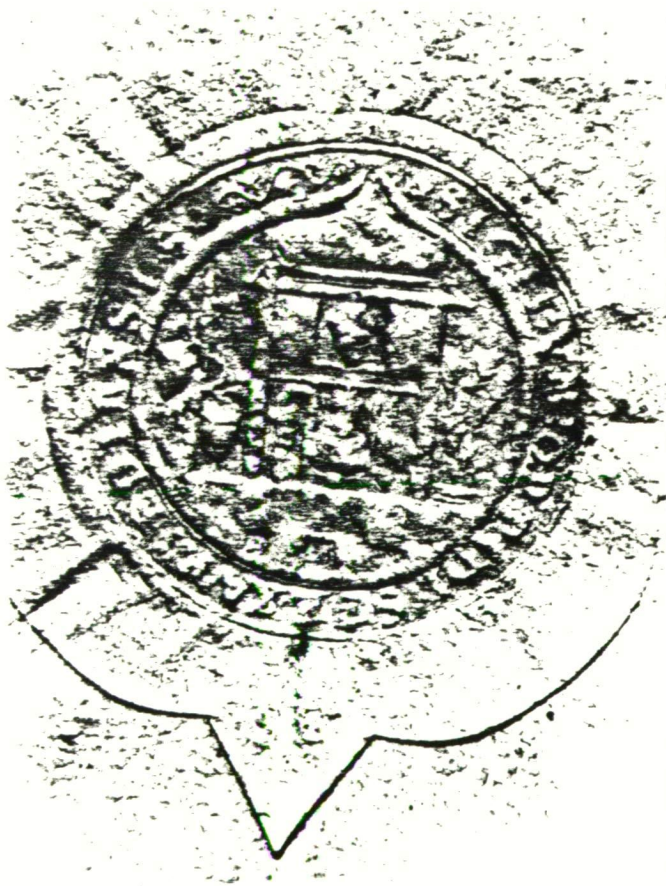
A 18. század második felének extenzív fejlődése nem maradt eredmény nélkül a szekszárdi történelmi borvidék később behatárolt területén. A kedvező adottságok és a kereskedelem egyre inkább jelentkező hatóereje arra ösztönözték eleinket, hogy a szőlőtelepítésre legalkalmasabb területeket intenzívebb művelés alá fogják s ezzel sokszorozzák meg gazdaságuk erejét. Szerte a megyében tanúi lehetünk a korabeli szőlőtelepítési kedvnek, de sehol nem találunk olyan nagy, összefüggő szőlővidéket, mint éppen Szekszárdtól csaknem Bátaszékig.

Jól mutatja ezt a következő oldalon látható térkép, amely a 18. század utolsó évtizedében készült s eredetije az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában található. A 21-es meridián vonalnál jelzett "Szekszárd" fölött kezdődik és a 8-as meridiánig tart a dombokon zöldellő szőlő. Szekszárddal csaknem egy vonalban, a Duna mellett már jól látható a "Bor-rév" felirat, amely a borvidék termésének legfontosabb szállítási útvonalát kezdi. Innét délre és Buda felé egyaránt hajóval vitték a keresett szekszárdi vörösbort.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a levéltári adatok és az említett térkép alapján a 18-19. század fordulójára tehető az az időpont, amikor az összefüggő szekszárdi történelmi borvidék kialakul, bár előzményei sokkal régebbre nyúlnak vissza.

A szőlő és bor fontossága Szekszárdon az élet legapróbb részleteiben is jelentkezett már ekkor. A mezőváros korabeli pecsétje sem lehetett ez alól kivétel: a pecsét bal oldalán szőlőtő díszlik két hatalmas fürttel, középett a harang fölött ismét szőlő, vagy szőlőharang. De szerepel itt a szőlőművelés egyik legfontosabb akkori eszköze is, a kacor, más néven szőlőmetsző kés, amely a haranggal egy vonalban, a szőlőtőke előtt látható. /Ez utóbbi pecsétrészt egészen napjainkig hibásan haranghúzónak értelmezték a kutatók, holott nyilvánvalóan kiderül az ábrázolásból, hogy ez kacor./

A társadalom szerkezetére, a rétegek közötti különbségek fokozódására is nagy mértékben hat a szőlőtermesztés és a bortermelés. A Szekszárdi Alapítványi Uradalom, amely a szőlők csaknem teljes területe után élvezte a termés tizedét, minden évben dézsmajegyzéket készített. Így 1795-ben, a nagy jégverés évében is. /35/

1229 fő tartozott tizedszolgáltatással, ebből - mivel teljesen elverte a szőlőt a jég - nem adott bordézmát 95 fő. 13 gazda 100 pozsonyi akónál több után, kerekén 50 gazda pedig 50-100 akójáért róttá le kötelezettségét. 398-an csupán 10 akó bortermésből kényszerültek a dézsmaeszedők követelését teljesíteni. Összességben az uradalom teljes tizedjüvedelme 1763 akó 7 pintet tett ki, ebből könnyen kiszámítható, a szekszárdi szőlősgazdák ebben a rossz évben is közel 18.000 akó bort szűrték.

Világosabban mutatja a társadalmi különbségeket az 1799-es dézsmajegyzék. 1224 fő szolgáltatott bora után tizedet. Ebből 23-an 100 akó fölött termeltek, 105 fő 50-100 akó borknak örülhetett, 698 család 10-50 akó közti mennyiségért dolgozott, 398-an csupán 10 akó alatt termeltek. Nagyjából három réteg különíthető el a termésmennyiség alapján. Az elsőbe azok illenek, akik 50 akó fölött termelnek, közülük is külön kiemelkedik az a 23 fő, aki átlagban 138 akó bort szűr. Szemmel látható, hogy ez a mennyiség nem a saját fogyasztást szolgálja, még ha az egykori igények nagyobbak is voltak a ma-

inál. Ez a legfelső csoport lesz majd a tőkés átalakulás vezető ereje; számára a lehető legfontosabb, hogy a dézsma feudális nyűgét lerázza magáról, annyit és úgy fektessen be a sajátjává lett szőlőbe, amennyit és ahogy akar s hogy ennek a befektetésnek a hasznán ne kelljen mással osztania. Az is nyilvánvaló, hogy a legtehetősebbek gazdasági súlya már összemérhető az uradaloméval: a leggazdagabbak termése nagyobb az összes Szekszárdról szedett dézsma mennyiségénél, s az utánuk következő nagytermelőkkel együtt 2,5-szer többet termeltek, mint az uradalom teljes dézsmajövedelme. Ezt mutatja az alábbi táblázat.

A termésmennyiség megoszlása 1799-ben^{/36/}

/pozsonyi akó/

A szekszárdi szőlők összes termése	29.060 akó
Az uradalom összes tizedjövedelme	
/Szekszárd, Sióagárd, Ócsény, Műzs és Grábóc szőlői utáni dézsmabor/	4.007 akó
Szekszárd szőlői utáni dézsmabor	2.905 akó
A 100 akó fölött termelők összesen	3.189 akó
Az 50-100 akó között termelők összesen	6.895 akó

A másik két réteg gazdasági tekintélyben csak helyiell-
közzel mérhető az elsőhöz. A 10-50 akót termelők többsége al-
kalni /potenciális/ eladó a borspiacon, tehát a kereskedelem
nem számíthat biztosan az árura. Az átalakulás tőkés útján
csak a terhek eltörlésével indulhatnak majd el, mert gazda-
ságukban nem képződik mozgósítható tőke s az esetleges meg-
váltási összeg felboríthatná közepes szőlőbirtokuk pénzügyi
egyensúlyát.

A legalsó réteg termése legnagyobb részét saját fogyaszt-
ására tartja fenn, gyakran kell pótolnia szűkös megélheté-
sét napszámosmunkával. Mégis létkérdés számára a tőkés áta-
lakulás, mert kicsiny szőlejének teljesebb jövedelmét jelen-
tenő, több munkalehetőséget s talán a szabad tulajdonnal azt
az utat, amely sokuknak álma: a birtoknövelést.

Az átalakulás időszaka azonban még igen messze esik.
Kevesen és ösztönösen sejtettek valamit is a lehetőségekből,
de a cselekvésig alig néhányan jutottak el. A dőzsma nélküli
szőlő még sokáig álomnak tűnt s az ehhez vezető út, a 19.
század első felének évtizedei, hosszú és csak lassan érleli
meg a tőkés termelés feltételeit, lehetőségeit.

II. A FEUDÁLIS SZŐLŐ- ÉS BORGAZDASÁG UTOLSÓ SZAKASZA

1. Szőlőművelés a 19. század első felében

"Egyik legrégebbi, árutermesztést szolgáló növénykultúránk, a szőlő művelése mindössze három-négyszeri kapálásból, metszésből, kötözésből és minden tervszerűséget nélkülöző trágyázásból állt. A kipusztult tőkét a szomszéd tőke lebujtásával, vagy porbujtással pótolták. A szőlőfajtáknak a föld összetételéhez szabott kiválasztása, a tőkék nemesítése, ol-tása, szőlőiskola nem volt ismeretes" - jellemzi az 1800-as évek elejének viszonyait a korszak gazdaságának egyik szakértője.^{/37/} S kétségtelenül sok igazságot tartalmaz ez a mégoly fejlettnak mondott szekszárdi borvidékre is. A 18. század viszonyainak bemutatásakor láthattuk a Tary Rákhel-féle szőlő példáján, hogy valóban csak a fenti munkákat ismerik és a talajerő utánpótlásának tervszerűsége is gyermekcipőben jár. Mégis tapasztalható viszonylagos fejlődés tárgyalt időszakunkban, ha nem is oly látványos mint a 19. század második felében. Ennek szorgalmazója nem ritkán maga az uradalom volt, mert felismerte, ha jobb karban vannak a dézsmás szőlők, az ő jövedelme is több. Nemcsak a 18. század folyamán, hanem a következő időkben is nagy gondot fordítottak az utak és szőlőkapuk rendben tartására, de ezen már jóval túl is léptek.

1804-ben például a szőlő növényvédelmének kezdeteit fedezhetjük fel Légrády Imre tisztartó rendeletében, amelyben keményen megparancsolja, hogy "az hernyok Április holnapnak

ötödik napjáig le Szedetessenek"/38/, végre nem hajtás esetén négy akó bor ára büntetést /12 forintot/ ígérve.

A szőlő egyenletes fejlődését, nagyobb termését és biztosabb érését kívánja elérni ugyanez a rendelet, amikor ki mondja "Szőlő Tőke közé kukoritzát ültetni büntetés alatt nem szabad"./39/ Még ez évben egy másik rendelet bérszabályzatából tudjuk, hogy nem lehet ismeretlen már a karó sem a tőkék mellett, mert a karósóknak a kapásokkal, metszőkkel és bujtókkal egyenlő bér, 18 krajcár jár. A hónaljzást a 18. század második felére még csak fültételezhettük, 1804-re már a kötözőktől elkülönítve említik a gyomlálók bérét, ami a munka becsének növekedését jelzi, csak úgy, mint a trágyázását, hiszen a trágyázók bérét is külön jelöli, erre pedig nem lett volna szükség, ha az általuk végzett művelet kirívó és ritka./40/

A szőlőfajták tekintetében azonban még nagy tarkaság a jellemző. Németh Mártony, az uradalom egyik vincellérje 1828-ban 37 fehér és 29 "fekete" szőlőt sorol fel a hozzáfűzi: "Ezen nemeket mind meg tudom mutatni"./41/ A következő oldalon látható fotó - amelyről az irat másik oldalán levő "Fekete Szőlő"-k 10 fajtája még le is maradt - azonban nem azt bizonyítja, hogy egyforma mennyiségben fordultak elő a leírt fajták. Először Némethnek is a legismertebbek jutnak eszébe, így a "Fekete Szőlő" említésére rögtön hatféle kadarka s még egy a fehér fajták között is kadarka!

Jehor Kollé

Hay hofu feju Dentka

Jehor Kadoika

Dentka

Egy Magu

Bajuz

Lots Bajuz

Horo Lendu "Lappa

~ Jehor

Alakra

Jüger Jehor

Tök

Köralmé

Pamfol

Hannu Sennü

Köbontar

Rak

Chuker

Gömbölu Maykahl Jasya

~

~

Jehor

Kölonseger Sages

Török

Rökü

In Forku

Görög

Kány

as Jehor Raggis

Gömy Bujgunder

Joker

Petorvehu Lovu

Hets Ketsötsu

Jehor Som

Tihonyi

Jotaka, vony Votgi

~

Jehor

Cipteis

Lovulu

Jekete Tröllu

Tömötfju Kadoika

Hofu Sennü

Sagis Lovu

Cipteis Lovu

Raggis

Bobodo

Rokai

Tök Rökü

Juli Pies

Cullan Lovu

Vesey Dentka

Vesey Jüger

Jekete Sages

Biror Maykatal

Jekete Som

Vesey Som

Frantria

Chigany

Cöka Sennü

Ha lehetett is jelentősége régebben a sokféle szőlőnek a termésbiztonság miatt, a század folyamán a kisebb hozamú, gyengébb minőségű bort adó fajták fokozatosan háttérbe szorulnak. Alig húsz év múltán a borvidéket bejáró Péterfy József már csak néhány szőlőfajtát említ, amelyek "uralkodó szőlőfajok a szekszárdi hegyeiken"/^{42/}, ezek között is elsőként a kadarkát, amely ekkorra már minden bizonnyal a legnagyobb területen díszlett.

A szőlőművelés a feudális korszak végére - az ország más borvidégeit tekintve is - szép fejlődést mutat. Már Péterfy azt írja "e' hegyeiken a' szőlő általában karóval, de a' nélkül is műveltetik"/^{43/}, inkább az utóbbit kell hinnünk. Igaza lehetett természetesen a szerzőnek abban, hogy az Augusz-féle szőlő s más néhány még már általában karót is állíttat, főleg az új telepítés mellé, de ez korántsem lehetett általános. Sűrű sorokban sok tőke: ez volt a korszakban ideális mód a nagy termés előérésére. Egy szemre metszettek, alkalmazták a tőkék döntését, mint termésművelő módszert, /azaz a szőlő megújítását/, de ezt már oltással kapcsolják össze, amely a nevesítést szolgálja. A trágyázást már szóles körben alkalmazták, de annak helyes módját még nem ismerik: még nincs akkora kényszerítő erő, amely a lehető legnagyobb termelésre ösztönözte a gazdákat. A szüret a 18. századi állapotleírással teljesen meggyezik, azzal a különbséggel, hogy már októberben szedik a szőlőt.

Maga a szőlőterület is megnő. Radotsay József nem véletlenül válaszolja 1829-ben Egyed Antal kérdéseire, hogy "A szántás vetésen kívül a lakosok, mivel tagos szőlőhegyeik vagynak, nagyobb részént szőlőművelésből és marhatartásból szerzik be szükségüket".^{/44/} A terület nagyságában tükröződik Egyednek az a megállapítása, amely szerint "A' bor' ára nagy lévén, ott is szőlő vesszőket raktak, hol előbb erdők zöldeltek, vagy gabona kalászkok sárgáltak".^{/45/}

"A' szekszárdi szőlőhegyek összes területe"^{/46/}

/1 hold= 1200 n.öl/

a terület megoszlása	hold	négyszögöl
szőlővel beültetett	2834	1098
ültetetlen maradt	93	1047
szőlőláb	37	895
cserés hely	2	551
vízmosás, út, haszon- vehetetlen	48	384
elhagyatott parlag	1	913
ÖSSZESEN	3017 hold	375 n.öl

2. Borkezelés és borkereskedelem 1846-ig

A 19. század elején a napóleoni háborúk hatására a bor keresett cikké válik, mert a hadsereg ellátásához elengedhetetlen. 1814-1815 után keresletcsökkenés áll be, de ez csak részben érinti a szekszárdi borokat: a minőségi vörösbor mindig nagy keresletnek örvendett, szinte az egész korban.

Fontos kérdés, hogy mennyire lehetett minőségi. Pontos és biztos adataink nincsenek, de az eltarthatóság és a színanyag tekintetében aligha maradt el a legkiválóbbak mögött. Országosan ennek elérésére többször is buzdítják a gazdákat. 1812-ben például a 2790. számú Helytartótanácsi rendelet azt mondja: "Minekutána Magyarországban legritkább, és leg jobb némi borok természetnének, minden Szőlő Gazda fel serkentetik, hogy a Bor Míveltetést úgy gyakorolja, hogy a Bornak nagyobb s nagyobb tökéletességre hozza jóságát".^{/47/} Az utasítás messzebb mutató okai között szerepel az is, hogy a kontinensen nagy tömegben megjelenő, kulturáltabban kezelt francia borok épp ekkor kezdik kiszorítani az erős, de gyakorlatilag kezeletlen magyar borokat.

Hét évvel később Magda Pál azt kérdi - jellemezvén a szekszárdi nedűt -: "Ki nem hallotta hírét a Szekszárdi /!/ veres bornak, melly kivált az asszú szőlő bor még a Budai bornál is erősebb, olajosabb és kellemetesebb ízű?".^{/48/} De nemcsak belföldön, külföldön is kedvelt lehetett ez a bor, Egyed Antal 1828-ban így ír erről: "Szekszárd, Tolnától egy

órányira dőlnek ama' hegység' éjszakkeleti aljában terül el, mellynek szőlőleve hon- és külföldön olly híres és kapós".^{/49/} Egy Lipcsében, 1834-ben megjelent földrajzi-gazdasági könyv pedig egyenesen az írja "Auch der Weinbau ist hier sehr be-
trätlich. Wer kennt nicht dem Namen nach, den berühmten Sexár-
der dunkelrothen Wein, welcher /besonders der Ausbruch/ noch
stärker, fetter, aromatischer und lieblicher ist als der Ofe-
ner".^{/50/} Nem tagadható, hogy ez a megállapítás néhány magyar munka ismeretét visszhangozza, de az sem elképzelhetetlen, hogy ezekhez a személyes tapasztalat is hozzájárult.

Az 1830-as évektől ugyanis annak a folyamatnak vagyunk tanúi, amely során, különösen a német nyelvterületen a szekszárdi bor hírneve öregbül. 1834-ben már a szekszárdi gazdák egyik panaszlevelükben "Lenkei Ákos és Schwartzér Alajos Bét-si, Kassovitz, Sindler és más Budapesti Kereskedők"^{/51/} nevét említik, olyanokként, akik rendszeresen szoktak Szekszárdon bort vásárolni. Nem véletlen, hogy ezekben az években születik több, borkereskedést segítő rendelet: 1833-ban a hamis mértékű hordók tulajdonosait elkobzással fenyegetik^{/52/}, két évvel később már tiltják a bükk- és cserfából való hordókészítést^{/53/}, mert árt a bor minőségének.

Ez a fejlett borkereskedelemre mutató állapot azonban hosszú évtizedek változásai nyomán alakult ki. A századfordulón - mivel Szekszárd gabonabehozatalra szorult - még cse-
rélték a bort bízáért. Péterfy szerint "negyven évvel ezelőtt

mint mondatik, a bácskaiak egy akó szekszárdi borért négy vé-
ka búzát adtak cserében; most azonban már maguk is bírván ker-
ti ültetvénnel, a bácskai köznép már nem igen veszi a szek-
szárdi bort".^{/54/} /Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy az
1840-es évek elején, a rossz évek miatt a bácskai acélos búza
is igen keresett cikké vált./ Bekövetkezett tehát - hogy mo-
dern kifejezéssel éljünk - a cserearány-romlás, melynek nyo-
mai a század második évtizedétől kezdenek jelentkezni. Ha a
hagyományos, feudális és félláru-termelő jellegű cserén túl a-
kart lépni és előre a szekszárdi bor, akkor a minőségen kel-
lett javítani és a mennyiséget is növelnie kellett.

A minőséggrontásnak egyik sajátos eszköze volt, hogy a
környező falvakból a bort behozták és szekszárdiként adták el
a gyanútlan, helyismerettel nem rendelkező kereskedőnek. Ezt
már a 18. század utolsó évtizedétől tilalmazza az uradalom -
és az 1812-es, /sajnálatos módon elveszett/ hogyszabályok is
megerősítik ezt az intézkedést. A büntetés igen kemény: el-
kobzás. Mégis 1817-ben Kassay János hegybíró ezt kénytelen
írni a tisztartónak: "Valamint a múlt 1816^{ik} esztendőben, úgy
ez idén is tapasztalván számossan vidéki borokat kereskedés
és eladás végett lerakva lenni, melly a Hegy Articulusok sze-
rént tilalmazva lévén alázatosan esedezem méltótasság /!/ ez-
eránt rendelést tenni és illyetén alávaló hitvány vidéki bo-
roknak Confiscaltatását meg parantsolni".^{/55/}

Néha maguk a szekszárdiak is hozzásegítettek ahhoz, hogy

a helyi bor híre silányuljon. Péterfy feddően állapítja meg, "Nem mulasztom el ezúttal megróvni a szekszárdiak azon tettét, miszerint ők kevés kivétellel boraikat fogvalfa /lygustrum vulgare/ bogvóival festik, hogy ez által azoknak sötétebb színt adhassanak. E festékből, mint hallottam, minden akóba mintegy 10 itczét vegyítenek. Legyen bár e szer orvosi vizsgálat nyomán egészen ártalmatlan az egészségre nézve, borkereskedési tekintetben azonban káros az, mert e festanyag nem lévén a borral bensőleg egyesülve, szállításkor, miként maguk mondták, a bort zavarossá teszi s attól elválik, és így a szekszárdi borok becsét mindenesetre tetemesen csökkenti". /56/

Am ugyancsak Péterfy azt is látja, hogy egyébként a bor kezelése, bár egyszerű, de "az itteni pinczék tömött agyagföldből ásvák, mellyekben a bor jól eltartható" és az "általában 5-6-7 akós kádakba szűretik, mellyek bor alá nem kéneztetnek meg, s mellyekben a veres bor két év alatt éri el kifejlődését." /57/

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a kereskedelem a borkeszélést /gyakran a hamisítást is! / magasabb színvonal elérésére ösztönözte. Nem terjedt el csupán néhány új módszer, mert az erős és érett szekszárdi vörösbort behatóbb kezelés, nélkül is bírta a szállítás viszontagságait. A következő időszakban nem is az e téren végbement változások a lényegesek, hanem azok, amelyek a szőlő szabad tulajdonát és dicsma-

kötelezettségének lerázását megelőzik. Ez a hosszú folyamat az 1848-1858 közötti időszakban, több tényező egymásra hatásaként éri el csúcspontját, a szőlődézsma örökváltsági szerződés megkötését.

III. A TÓKES SZŐLŐ- ÉS BORGAZDASÁG FELTÉTELEINEK KIALAKULÁSA

/1848-1858/

1. A bordézma-örökváltásai szerződést előidéző tényezők

Hosszú és küzdelmes időszak előzte meg 1848 szeptember 15-ét, amikor a forradalmi törvényhozás 9. törvénycikke a következőket mondotta ki: "Az úrbér és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgáltatások /robot/, dézma és pénzbeli fizetések e törvény kihirdetésétől fogva örökösön megszüntetnek".^{/58/} A szekszárdi szőlőtermesztők a hazafiúi lelkesedés mellett az érdekeiket szolgáló törvény hatására vállaltak derékas részt a szabadságharcból. Az orosz diadal elérésekor félretettek minden egyéni érdeket, olyannyira, hogy "az ellenséges tábor lefegyverzésénél közreműködött, a haza szolgálatában távol levő férfiak helyett a szekszárdi szőlőknek az évi ritka áldásos bő termését az asszonyok és leányok kényszerültek nemcsak leszedni, hanem össze is puttyogni és elgázolni".^{/59/} /Nemcsak a törvény hatására érdemes ezt az esetet idéznünk, hanem annak a vélekedésnek ellenpéldájaként, amely azt tartja, ha a parasztot, földművest a gazdasági munkák elszólítják, akkor hidegen hagyják az országos jelentőségű forradalmi események. A szekszárdiak számára a termés esetleges elvesztése katasztrófát és szegénységet jelentett volna, mégis egy emberként csatlakoztak a hazájuk földjét dúló ellenséggel szembeszálló sereghez./

A szabadságharc azonban minden hősi áldozat ellenére elbukott s a reakció nem késlekedett: már 1849 szeptemberében lábbal tiporta a fenti törvényt és visszaállította a szőlődézmát. Ezt erősítette meg az 1853-as Urbéri pátens, amely ezt a terhet is a "vonakodás nélkül teljesítendő" közé sorolta. Egy tekintetben ez utóbbi rendelkezés mégis szerencsének mondható Szekszárd számára: 20. §-a kimondta ugyanis az örmegváltás lehetőségét az örök időre kötött szerződések esetében.

Az 1848-1858 közötti időszak eseményeit megfelelő /kellő bőségű és elfogulatlan/ forrás hiányában nehéz nyomon követni, az mégis szembeötlő, hogy 1858-ban s utána sem örülnek a szőlődézsma-váltási szerződésről mint fontos és nagyszerű eredményről, holott országosan csak a fenti időpont után tíz év múlva kötnek csak hasonló egyezségeket. Az ok bizonyára nem a szabad szőlőbirtok létrejötte s látszólag nem az a megváltási összeg sem, mert országos átlagban 100 forintot lehet számolni katasztrális holdanként s a^{/60/} szekszárdiak /ekkora területre átszámítva/ 87 forintot fizettek osztrák értékben.

Az 1849-es sorozatos bordézsma-megtagadások mellett ok lehetett az is, amire egy 1874-es legelőelkülönítési iratban bukkantunk rá.^{/61/} Ebből kiderül - más párhuzamos adatokkal egybehangzóan -, hogy a bordézsma 1849-1853 között az előző évek terméseredményeihez viszonyított átlagösszegben fizet-

ték készpénzben, majd ezt követően 1854-től, három évi időtartamra "bordézsmá haszonbéri szerződést" kötöttek.^{/62/} Ez kezdetben az uradalomnak és a szerződéseseknek megfelelt: A szőlőművelés - amint erről később az lesz - épp ekkoriban válik intenzívebbé, az 1852, -53, -55, -56, és 1857-es évekről pedig tudjuk, jó borévek voltak, így a haszon java a dézsmások kezében maradt. A közvetlen anyagi haszonon fölül elkerülhették a zaklatásokat és törvénytelenégeket, amelyek gyakran fordultak elő a dézsmaaszedésnél. Kivonták magukat a közvetlen ellenőrzés alól, úgy, hogy mire 1858-ban sor kerül az örökváltási szerződésre, csaknem tíz éve nincs pontos adata az uradalomnak a szőlők hozamáról! /Nem kevésbé játszhatott ez közre a viszonylag alacsony megváltási összegben./ A mezőváros saját érdekében kiépítette a dézsmajáradék-szedők hálózatát, amelynek szintén nagy jelentősége lesz a szerződés megkötése után.

Az uradalom is kihasználhatta az időszakot: csökkenthette a természetbeni bordézsmanál nagy számban alkalmazott személyzetet, a pénzjáradék folytán nem kellett félnie és függnie a borpiac változékonyságától, sem a dézsma megtagadásától, tőkéjét máshová ruházhatta be, vagy élvezhette kényelmesebben szerzett jövedelmét.

1856 után azonban változások álltak be a borpiacon. Megalakult a Szegzárdi Borkereskedő Társulat s ez a borárak némi felfutását is eredményezte. A részvénytársaság saját üz-

leti haszna mellett biztosabb jövedelmet ígért a gazdáknak is.

Az uradalom nem nézhette tétlenül, hogy kisenmizzék: rájött, ha nagy tömegben szállítaná a dézsmabort és nem pénzbeni szolgáltatást követelne, dupla hasznot vághatna zsebre. Ezért nem akarta a szerződést megújítani, hanem vissza kívánt térni a korábbi terményjáradékra.

A dézsmások kétszeresen is hadakoztak ez ellen: a fokozottabb földesúri ellenőrzés nagyobb hatékonyságú dézsmálást, az uradalom nagy tömegű bora pedig nagy előnnyel induló versenytársat sejtetett. Ehhez járult még, hogy 1857-1858-ban a pénzsűkke időszakos pangást hozott az üzleti életben, amely a birtokosokat jobban, de az uradalmat is sújtotta. Válaszát előtt álltak tehát az előbbie, akik még 1874-ben is úgy emlékeztek az akkor már teljes egészében kifizetett adósságok előidézőjére, mint "a Back-!!/ korszak rém-uralma alatt természetbeni dézsma szedés fenyegetésével kierőszakolt dézsma-váltási szerződés"-re, vagy "a rémuralom közegeinek Aegise alatt ismét természetben szedni szándékolt bordézsma" keserves időszakára. /63/

2. A szerződés tartalma és jelentősége^{/64/}

A bordézsma-örökváltsági szerződés "mely egy részről a szekszárdi tanulmányi alapítványi uradalom, más részről pedig a Szekszárdi szőlőbirtokosok között az 1858^{ik} évi Szeptember 22^{én}" jött létre a szabad, tőkés földtulajdon alapjait vetette meg. A megváltandó szőlőterületet a soproni kamara mérte föl, az erről készült térképet 1860-ban kiegészítették s ma így 1860-as kataszteri térképként ismeretes. /A következő oldal előtti mellékleten jól láthatók a felvett parcellák, dűlők, a térképen pedig a zöld színnel határolt város és piros színnel jelzett szőlőterület.^{/65/}

A szerződés az addigi összes dézsmaköteles szőlőre szól, a megváltott 2969 magyar hold^{/66/} a szekszárdi szőlők 96 %-át tette ki. A teljes megváltásiösszeg megoszlása a következő:

"a szekszárdi alapítványi uradalom pénztárába"	169.669 frt 50 kr
"a szekszárdi községi iskola alap számára"	15.424 frt 50 kr
"előre fizetendő 5 % kamat"	8.483 frt 47 $\frac{1}{2}$ "
fizetendő összesen	193.577 frt 47 $\frac{1}{2}$ "

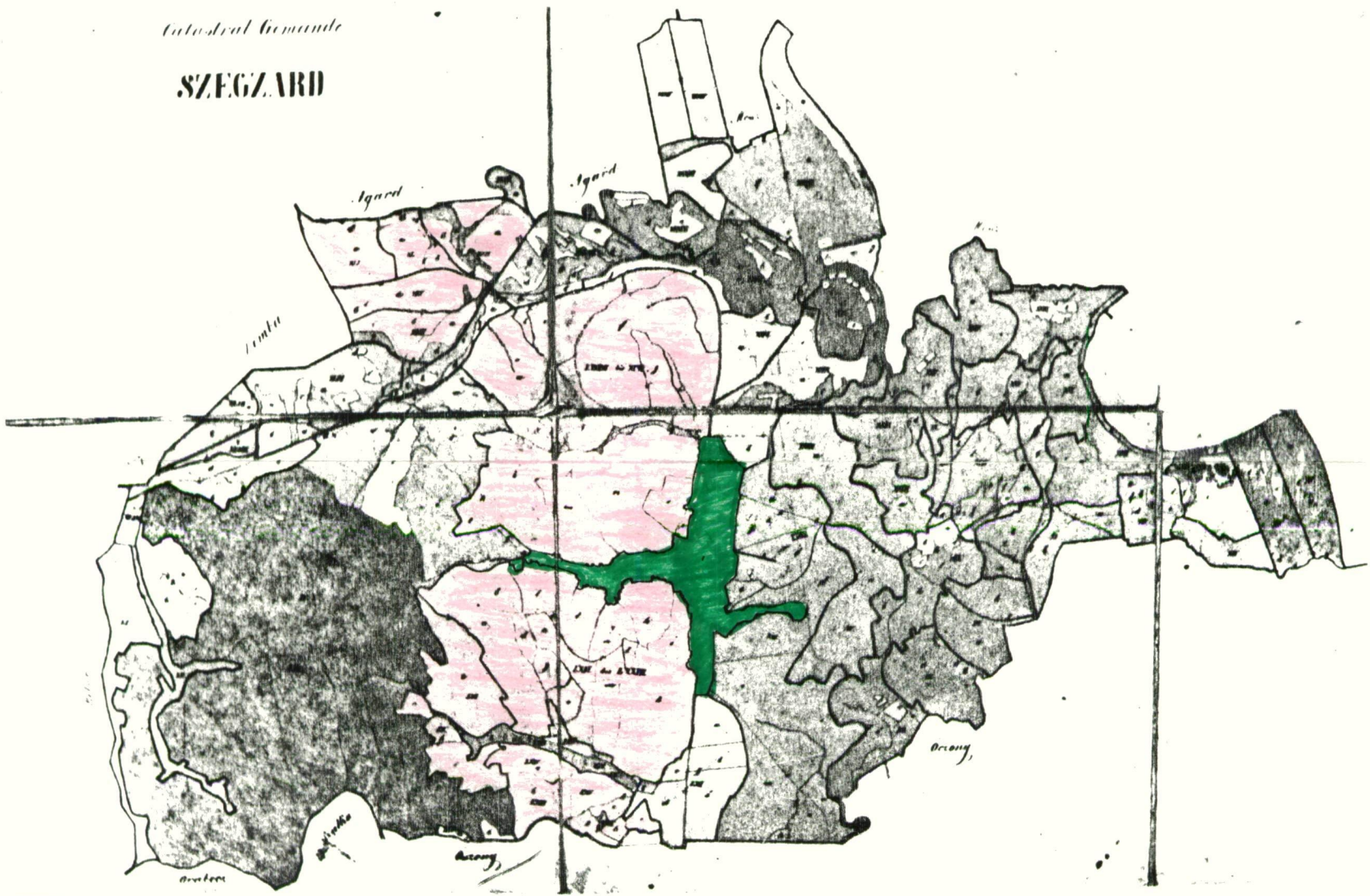
A szerződés egyéb fontosabb rendelkezései közé tartozott, hogy a város komunitásként vállal felelősséget, "bármely elemi csapás esetében a fizetés halasztási kifogásokról lemondván" /!/, a húszt egyenlő rész lerovására. A kamatot 1859. július 1-től az első részlettel 1860. július 1-én, majd félévenként egy-egy részletet /esetleg többet/ kell fizetnie 1870.I.1-ig.

Purresten. Invervös.

Purresten.		Invervös.	
Wort	Wort	Wort	Wort
Riede.	Riede.	Riede.	Riede.
A. <i>Skogsmärd</i>	A. <i>Damer. Byrdö</i>	A. <i>Töftens alga</i>	A. <i>Töftens alga</i>
B. <i>härskarehög</i>	B. <i>Hall. Damer</i>	B. <i>härskarehög</i>	B. <i>härskarehög</i>
C. <i>härskare</i>	C. <i>Korvöföld</i>	C. <i>härskare</i>	C. <i>härskare</i>
D. <i>härskare</i>	D. <i>Töftens</i>	D. <i>Körskare. Hattomvös.</i>	D. <i>Körskare. Hattomvös.</i>
E. <i>härskare</i>	E. <i>Pöftens</i>	E. <i>härskare</i>	E. <i>härskare</i>
F. <i>härskare</i>	F. <i>härskare</i>	F. <i>härskare</i>	F. <i>härskare</i>
G. <i>härskare</i>	G. <i>härskare</i>	G. <i>härskare</i>	G. <i>härskare</i>
H. <i>härskare</i>	H. <i>härskare</i>	H. <i>härskare</i>	H. <i>härskare</i>
I. <i>härskare</i>	I. <i>härskare</i>	I. <i>härskare</i>	I. <i>härskare</i>
J. <i>härskare</i>	J. <i>härskare</i>	J. <i>härskare</i>	J. <i>härskare</i>
K. <i>härskare</i>	K. <i>härskare</i>	K. <i>härskare</i>	K. <i>härskare</i>
L. <i>härskare</i>	L. <i>härskare</i>	L. <i>härskare</i>	L. <i>härskare</i>
M. <i>härskare</i>	M. <i>härskare</i>	M. <i>härskare</i>	M. <i>härskare</i>
N. <i>härskare</i>	N. <i>härskare</i>	N. <i>härskare</i>	N. <i>härskare</i>
O. <i>härskare</i>	O. <i>härskare</i>	O. <i>härskare</i>	O. <i>härskare</i>
P. <i>härskare</i>	P. <i>härskare</i>	P. <i>härskare</i>	P. <i>härskare</i>
Q. <i>härskare</i>	Q. <i>härskare</i>	Q. <i>härskare</i>	Q. <i>härskare</i>
R. <i>härskare</i>	R. <i>härskare</i>	R. <i>härskare</i>	R. <i>härskare</i>
S. <i>härskare</i>	S. <i>härskare</i>	S. <i>härskare</i>	S. <i>härskare</i>
T. <i>härskare</i>	T. <i>härskare</i>	T. <i>härskare</i>	T. <i>härskare</i>
U. <i>härskare</i>	U. <i>härskare</i>	U. <i>härskare</i>	U. <i>härskare</i>
V. <i>härskare</i>	V. <i>härskare</i>	V. <i>härskare</i>	V. <i>härskare</i>
W. <i>härskare</i>	W. <i>härskare</i>	W. <i>härskare</i>	W. <i>härskare</i>
X. <i>härskare</i>	X. <i>härskare</i>	X. <i>härskare</i>	X. <i>härskare</i>
Y. <i>härskare</i>	Y. <i>härskare</i>	Y. <i>härskare</i>	Y. <i>härskare</i>
Z. <i>härskare</i>	Z. <i>härskare</i>	Z. <i>härskare</i>	Z. <i>härskare</i>

Katastral Gemeinde

SZEGZARD

*Gemeinde Ungarn
Distrikt Pestenburger*

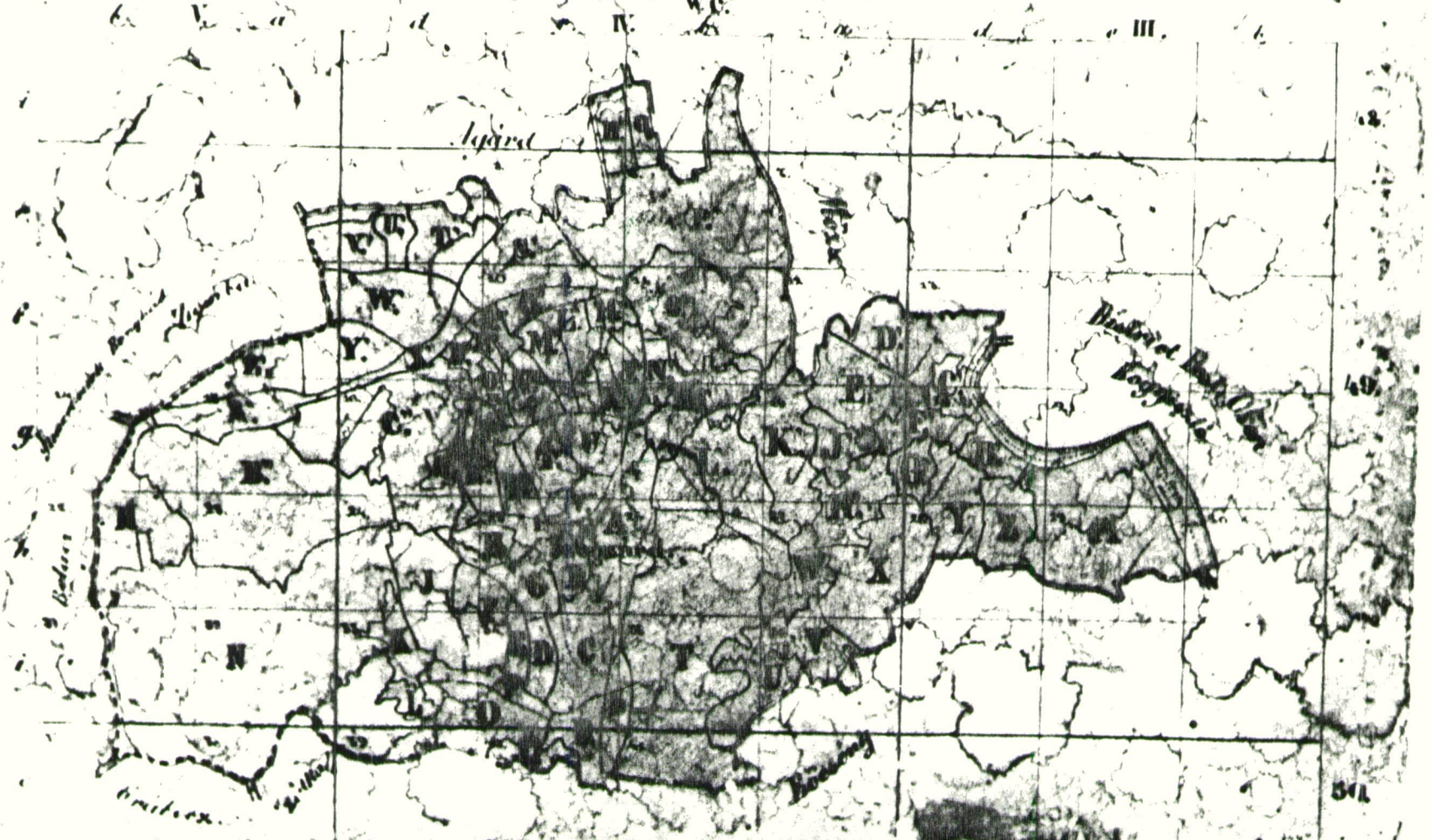
*Kapital Tolna
Steuerramt Szegzard*

Parzellierungs-Regulier

der Gemeinde

SZEGZARD.

Stadt-
Abth. 1891

Súlyos rendelkezés volt, hogy csak ekkor fog "a telek-könyvben feljegyzett dézma /!/ birtok szabaddá nyilváníthatni", vagyis válik szabadon adhatóvá-vehetővé. /Megjegyezzük, hogy már 1848 előtt is - mint Fényes Elek írja^{/67/} - "szép szabadságokkal rendelkeztek a szekszárdiak, mert szőlőiket szabadon adhatták - vehették!/"

A fizetés biztosítására a mezőváros"a volt földesuraság jogaiba lép": meghatározhatja a szőlőszüret idejét, bérbe adhatja a bormérési jogot, stb.^{/68/}

A fizetést 1874-re, az időszak rossz borévei miatt, csak kölcsön föl vételével tudta teljesíteni a város; bár még 1869-ben elhárította a közösség vezetése a kilátásba helyezett állami támogatást^{/69/}, de egy évvel később mégis úgy határoz "az illető Miniszteriumhoz két évi időhalasztásért a folyamodványt a 60as években uralkodott elemi csapások felsorolásával - haladék nélkül" felterjeszti.^{/70/}

Összegzésként elmondható, hogy a szerződés megkötése pozitív jelenség volt, előre mutató tett, mert ezzel nagy lépést tett a feudalizmus maradványainak felszámolása érdekében. Másfél évszázados függőségi rendszerrel szakított, kiküszöbölte az uradalom atyáskodását s az intenzívebb gazdálkodást is elősegítette azszal, hogy annak majdan remélhető hasznán nem kellett a gazdának osztoznia a földesúrral.

IV. SZŐLŐTERMESZTÉS ÉS BORÁSZAT A FILOXÉRA IDŐSZAKÁIG

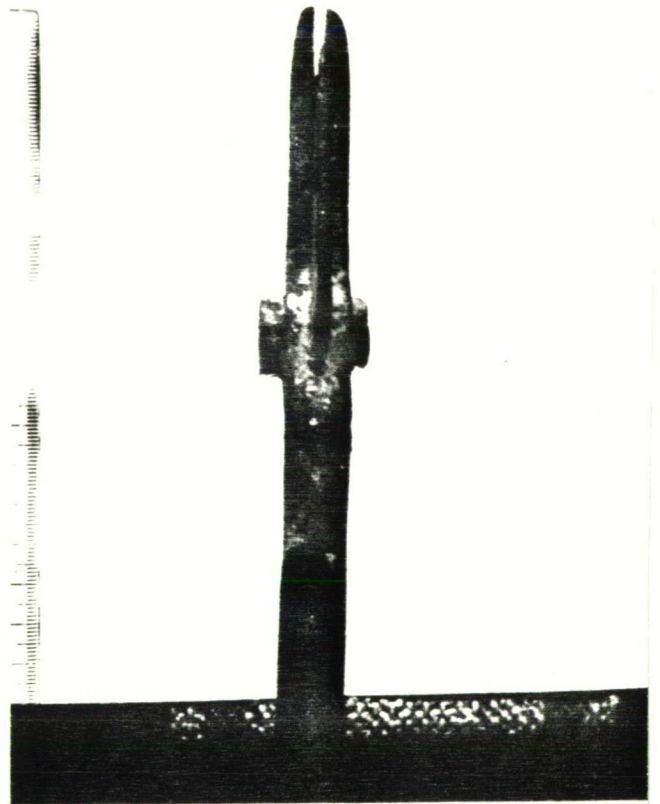
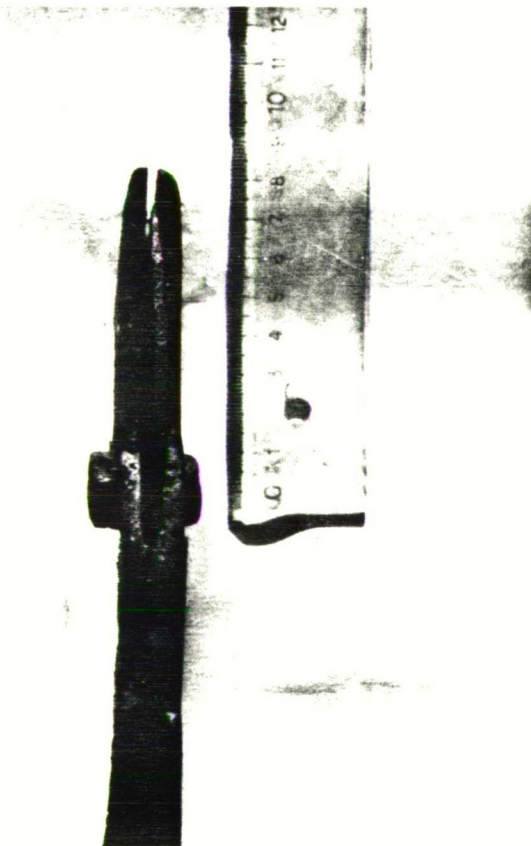
1. A szőlőművelés technikai eszközei

A 19. század második felében, pontosabban a filoxéra idejéig a szőlő- és borgazdaságban nem zajlik a szántóföldi kultúráéhoz mérhető eszközváltás. A metsző- majd a szedőolló elterjedése, vagy más eszközök megjelenése mégis mutatja a fejlődést, de még inkább jelzi ezt a trágyázás ésszerűsödése és a karózás egyre fokozódó térhódítása.

A metszőolló megjelenése a borvidéken egybeesik a szőlő-dézsma-váltság megkötésével, bár a század végén is még sokan használják az évszázadok óta jól bevált kacort. Alábbi ábránk mutatja a metszés eszközeinek fejlődését:

A baloldali szőlőkacor mellett, a középben elhelyezkedő olló sajátos terméke a múlt század végi helyi iparnak: jóval nehezebb, alkalmatlanabb is a metszésre. Ezt az eddig ismeretlen típust még az is jellemzi, hogy, mint az alábbi ábra mutatja, vágóéle két pofába ér nyugalmi állapotban. Ez a ma már kihalt eszköz nem csoda, ha nehezen vette föl a versenyt. A jobb szélén látható olló súlya az előbbinek harmada: már gyári készítmény, a hozzáértő kezében könnyen mozgó szerzsám.

1858-ban már a kettős állapot látszik az eszköz elterjedésében. "Mívelési egyik eszközü metszésre leginkább a m.g. egyesület által 1846-ban kiadott kistükörben rajzolt kés használtatik; egy év óta azonban már elszaporodott a kremsi nyíró olló".^{/71/} A lassúbb elterjedésnek az is oka még, hogy a kopasz fejre, egy szemre metszésnél a két eszköz versenytárs, mert egyformán hatékony és gyors.

A szőlőolló első megjelenése majd húsz évvel későbbre tehető. 1875-ben "Mehrwerth Ferencz kereskedő úr igen csélszerű szőlőszedő ollókat hozatott, melyek a szőlőszemek elszóródását és azok felszedése körüli sok kellemetlenséget elődázhatóvá tesszik a használásuk időkélmélést */!/ eredményez*".^{/72/}

A kapák esetében viszonylag kevés az újdonság. Még 1846-ban írta Péterfy, hogy "háromszor kapálnak, inkább négyszerű, mint negyes kapával".^{/73/} 1858-ban a "Munkánál a "Muster schaufl" nevű ásó használtatik a négyszerű */?/* kikapálásnál. Az első, második és bekapálás "Muster hauen mit auswendigen Rücken" kapával történik".^{/74/} Az utóbbi, újdonságnak vehető kapák a trágyázás nagyobb elterjedését és általánosabbá válását sejtetik, ezért fontosak már létükben is.

Az intenzívebb szőlőművelésre utal, a Péterfy által még nem ismert, de 1858-ban már meglevő vakaró használata is. "Kivált nedves időjárás alkalmával annyiszor vakartatik a szőlő, hányszor gazosnak találja a gazda, mivégre saját alakú vakaró használtatik".^{/75/}

2. A talajerő utánpótlása és okai

Az 1829-es Egyed-féle összeírás, noha kifejezetten kérdezi, Szekszárdon nem jelzi a trágyázást, bár már 18. századi forrásainknál láttunk, hogy az - ha alkalmi is - előfordul. Péterfy 1846-ban átmeneti állapotot talál: sokan még csak tudják, hogy a trágyázás hasznos, de annak helyes módját nem ismerik. "A trágyázást gyakorolják, különösen a szorgalmasabbak a földet sorok szerint fölkapálván a tőkék mellé hintik a trágyát, midőn a kevésbé iparkodók csupán a földfelületre szórják azt." /76/ 1858-ban már "a szőlőföld folytonosan javíttatik részint istálló-trágyával, részint szalmatőrökkel és polyvával". /77/ 1869-ben már Szekszárdon is úgy vélik "Nagyon sokat tesz a talaj megszeliidítésére nézve, ha azt évenként ötször-hatszor megkapáljuk, ha minden hetedik, vagy nyolczadik évben megtrágyázzuk, vagy ha e helyett évenkénti bujtás-döntés által a földet megforgatjuk s ezt egyszersmind trágyával is segítjük, ha a szőlőt mindenféle gyom- és gasztól folytonosan tisztán tartjuk, minden munkáját annak idején megadjuk". /78/ Ugyancsak az előbbi szekszárdi szerző veti föl, ha "televény földréteggel javíthatnánk öreg szőlőinket, tartósabb és biztosabb eredményre jutnánk vele, mint az állati trágyával". /79/

A talajerő utánpótlása tehát központi kérdéssé válik a szőlőkben, ennek azonban csak egyik oka a nagyobb termésért való szakadatlan küzdelem, legalább ennyire közrejátszik a kényszer. "Lejárt már annak ideje, hogy a földekben válogas-

sunk" - mondja a korabeli szemlélő -, kényszerülve vagyunk oly földbe ültetni a szőlővesszőt, a minőt kaphatunk és mivelni, javítani még az ily silány talajban lévő szőlőket is, illetőleg ezeknek talaját."/80/ A kereskedelem hatóerejének megnövekedését és a tőkés gazdálkodás nyereségközpontúságát is e szemlélő mutatja be először. "Midőn már minden talpalatnyi földnek tulajdon gazdája volt; midőn a földből az életszükséglethez képest minden gazdának több és több hasznot kellett felmutatnia s erre nézve a kereskedésnek is napról napra növekvő lendülete mindenkit kétszerezett szorgalomra buzdított; akkor és ily hatalmas indokok által ösztönöztetve az északi részekben levő szőlők tulajdonosai is mindinkább hozzáláttak azoknak rendes és szorgalmas műveléséhez /.../ és oly eredményre jutottak, a minőt elődeik századok alatt remélni sem mertek volna."/81/

A folyamatnak jelentős hatása volt, hogy addig figyelemre sem méltatott, terméketlennek mondott területeket vett intenzív művelésbe, vagy alacsonyabb értékű, más művelési ágban hasznosított területeket plántáltak be szőlővel. Ilyen volt a szekszárdi határban levő hidasí dűlő is, amelyben kezdetben kenderet termesztettek, de 1860-ra már annyi szőlőt telepítettek itt, hogy új hegypásztori járást kellett javaik védelmére szervezni."/82/

3. A piacképes borkészítés és -kezelés elterjedése

A jó borkelés keveset javíthat a szüret utáni bor minőségén, de a rossz annál többet árthat. A 19. század első felének ideálja, a sötétvörös, erős, savas bor a szállítást sem mindig bírta, főleg, ha hamisított volt. A borkelés akkori fejlődését hátráltatta, hogy hordókkal együtt vitte el a kereskedő a nedűt. Entz Ferenc éppen egy 1834-es Tolna megyei eset után jegyzi meg: "Láttuk azt a borzasztó rondaságot, melyben ezek a hordók gazdájuk kezébe ismét visszakerültek, s megvalljuk elvégre, hogy az illy edényekben, melyeket a piszok és penész át meg áthatott, még jóra való moslékot sem lehetne tartani"./83/

Ezen a kiszolgáltatottságon változtatott a kereskedelem fellendülése az 1850-es évektől. A nagyobb kereslet kultúrált borkelését igényelt s ennek közvetlen előzményeként egyszerű szüretet. Néhány nagyobb gazdaságban - így a 25-30 holdas Augusz-birtokon - ennek már szép példáját látjuk. Már Péterfy is dicséri "javított pincekezelését"/84/, de Gyürky Antal már szüretét is leírja, országos példaként állítva azt a termelők elé. Először két részletben a "fehér szüretet" tartja, "ezen a két szüreten kívül, melyet b. Augusz Antal úr faji szétválasztás tekintetéből tart meg, a kadarka épségi és é r e t t s é - g i szempontoknál fogva háromszorra szedetik meg; elsőben is megtartják a rondának nevezett szüretet, mellyel minden hibás kadarkafürtöt megszedenek; erre következik a szép szüret."

mellyel a javát meggyűjtik, és végtére tartják meg a bongé-
sést".^{/85/} /Hadd jegyezzük meg, hogy hasonló szüret még nap-
jainkban sincs, bár hasznos lenne.../

Nyilvánvaló, hogy ezt a szüretelési módot elősegítette a
birtoknagyság: mivel egyszerre úgy sem lehetne lebonyolítani
e nagy munkát, jó szervezéssel kell csökkenteni a szüretelés
terhét, vagyis érés és minőség szerint több fázisra osztani.
A munkaerőgazdálkodás korai formájának azonban anyagi haszna
is volt. "Mivel ötszörre szedi be termését, sokkal költsége-
sebb nála a szüret, mint másoknál; de mindemellett nincs oka
megbánni az önként elvállalt nagyobb költségeket, mert évek
óta 16-20 frtjával adja el új vörös borának akóját, midőn a
többi szegszárdi bor 4-8 frton kel. Borának ily rendkívüli nagy
értéke pedig egyenesen csak az okszerűbb művelési, faj és ér-
tékmegkülönböztetési és kezelési eljárásnak eredménye, mivel
a szőlőfaj, melyet művel, szintén csak olyan kadarka, mint
a többi gazdáé, szőlőinek talaja pedig és fekvése jó ugyan,
de korántsem jobb, mint többi szomszédjaié."^{/86/}

A néhány nagy szőlőbirtok mellett a kisebb gazdaságok-
ra is jótékonyan hatott az ötvenes évek végén kezdődő bor-
konjunktúra. Nagyban elősegítette törekvéseiket a Szegszárdi
Borkereskedő-Társaság, amelynek célja volt egyebek között,
hogy "Selbständigen Handel zu begründen, und dadurch die re-
ine Handhabung des Weines ... zu befördern".^{/87/}

Mindez ráadásul nemcsak elv maradt: "A borokat a társulat a

Az 1856-ik évi november 10-én

TÖRVÉNYESEN ALAKULT

SZEGZÁRDI

BORKEVERESKEDŐ-TÁRSASÁG

ELŐRAJZA

ÉS

ALAPSZABÁLYAI.

PROGRAM

und

S T A T U T E N

der am 10-ten november 1856.

GESETZLICH KONSTITUIRTEN

SZEGZÁRDER

WEINHANDLUNGS-GESELLSCHAFT.

legrendszeresebb elvek szerint kezelteti"/88/, írja a Szegszárdi borászat szerzője, de Gyürky Antal is úgy nyilatkozik, "a társulat borait kóstolván, azokat mint jó kezelésben részesítettéket csak dicsérni lehet"./89/

Körültretekintő volt a társulat a kínálat terén is: 1858-as Borárszabálya harminc féle /19 vörös és 11 fehér/ bort kínált eladásra, sőt a hordók, szállításuk és úrmérték átszámításuk legfontosabb tudnivalóit is előzékenyen a vásárló figyelmébe ajánlotta. /Ld. a következő oldal előtti mellékletet a Gazdasági Lapok 1858. március 25-i 12. számából!/

A filoxéra előtt azonban korántsem vált általánossá a fejlettebb szüretelési és borászati technika alkalmazása. Egy korabeli szekszárdi verselő, Borzsák Endre református tiszteletes még 1890-ben is a régi módot látja, amikor a szőlőszemeknek "Durva asákban, kemény lábak tiprásitól Édes levük, lelkük egy percz alatt kifoly"./90/ Igen fontos a továbbiakban azoknak az okoknak és körülményeknek tisztázása, amelyek a további fejlődést gátolták vagy visszavetették.

terem, és igen jó korai asztali szőlő. Sima vessző toldalékkal, 100 darab 1 ft 45 kr. Gyökeres vessző 100 db 3 ft 30 kr.

14) Merlot (lásd a 3. alatt), egyébiránt fürtje nagyobb a carmenetnél. Gyökeres vessző 100 db 3 ft 30 kr.

15) Muscadette, fehér, ez a faj a fehér Saurignonnal és Semillionnal együtt szüretelve, adja a medoki rónasságban a legfinomabb bordeauxi fehér bort, Bouchereau szerint. Gyökere vasszö 100 db 3 ft.

16) Muscat v.
had, a szagos szőlő
az ebből készült bo
100 db 2 ft. Gyökér

17) Oporto, fe
nem rothad, ez a faj
gát. Síma vessző t
db 2 ft.

TÁRCZA.

Közlézetek a egyesületi működésről.

Borárszabály

a szegzárdi borkereskedő részvény-társulatnak

Itt helyben, austriai akó 40 pintjével, hordó nélkül ⁷⁰ ftos láb szerint pp. ben.

Vitrös borak.

akója forinttól forintig :

1857.	szegzárdi jó minőségű	4—
1857.	" jobb minőségű	5— 6
1857.	" nehéz minőségű	7— 8
1857.	" egészen nehéz minőségű	9—10
1857.	" kiválógatott	16—18
1856.	" egészen jó minőségű	6— 9
1856.	" kemény minőségű	10—12
1856.	" kiválógatott	20—24
1855.	" kemény minőségű	14—18
1854.	" " "	10—14
1852.	" " "	18—20
1857.	apáthi legjobb minőségű	5— 6
1856.	" " "	7— 8
	öregbek , a legjelesb minőségűek	12—20
1857.	csioráki legjobb minőségűek	7— 8
1856.	" " "	8—10
1857.	detsi jó minőségűek	4— 6
1857.	eötsényi jó minőségűek	4— 6
1857.	nánai legjobb minőségűek	6— 8

Fekér borok.

1857.	apáthi legjobb minőségűek	5-7
1856.	" "	8-10
1855.	" "	12-14
	" Öregebbek, kitűnő fajtájúak	14-20
1857.	csibrák legjobb fajtájú	6-8
1856.	" "	8-10
1857.	detsi legjobb fajtájú	8-10
1856.	" "	10-14
1855.	" "	10-14
1858.	cótsényi,	6-8
1857.	nánai "	6-8

1 akó vasas hordóban és hitelesítve, akója 2 ft 15 kr. — 2 akó 2 ft. 3—4 akó 1 ft 36 kr. — 5—6 akó 1 ft 30 kr. — 7—10 akó 1 ft 26 kr. — 10—14 akó 1 ft 18 kr. — 100 bécsi fontnyi teher Tolnáig a gőzhajó állomáshoz 16 kr. — Tolnától Pestig 21 kr. — Pozsonyig 45 kr. — Bécsig 50 kr biztosítás (Assicuranz) nélkül. — 1 akó = 120 bécsi font.

100	austriai pint vagy	$2\frac{1}{2}$	akő =	132.37	bajor pint.
100	"	$2\frac{1}{2}$	" =	31.1	angol Gallon.
100	"	$2\frac{1}{2}$	" =	78.93	frankfurti pint.
100	"	$2\frac{1}{2}$	" =	111.502	franci Litres.
100	"	$2\frac{1}{2}$	" =	72.678	hannoverai Kanna.
100	"	$2\frac{1}{2}$	" =	56.6	amsterdami Vat.
100	"	$2\frac{1}{4}$	" =	123.58	porosz Quart.
100	"	$2\frac{1}{2}$	" =	115.15	orosz Kruschk.
100	"	$2\frac{1}{2}$	" =	117.65	észák Messkannen.
100	"	$2\frac{1}{2}$	" =	36.75	török Almud.
100	"	$2\frac{1}{2}$	" =	78.39	bamburgi Kanna.

rés hatif table),
rat de érenkint

— Gyürk

„Borászati veg
tápasztalás utc

Gyürky A. ur
kek annyi szöveg
forrásnak, s így a
kell: ily munkának
Ezzel fogva b
munka kiadása által
azért ez nem egész
eredménye is.

E munkának
fizetési ára postai in-
utóljáig, vagy legfel-
(Közsegektől)
Megjelen a m-
tisztalettel kéri t. o-
fizetőt gyűjteni.

— Dercsény plénmegyéből mutatásukból, azon bizományvilagos elítélintézet pesti Pesten 35 pft mázszállítmányról annjuniusi gazdasági mesitett; de ez illetők figyelemüket tejezzük fordítani a kőherm

— Ajánljuk
gazdatiszt, ki korá
küdött, jelenleg
mikip hivatalosko
szerezhetni F. M.
mentes levelek ált

— Szinte
egy jelenleg is ily
dások a „Gazdasá
velekben.

— Závody
sz. a) ajánlja ma
gyelmébe Pintér
f. hó 16-án tart
tott ki a kült
italt lehet tetszés
dig jó bizonyítván

Gaz

Pest, ma
merült keresked
tolt — már legs

V. A KORLÁTOZOTT MONOKULTURÁLIS GAZDÁLKODÁS JELLEMZŐI ÉS OKAI

1. A szőlőterület nagysága és viszonya más mezőgazdasági ágakhoz

A szőlő Szekszárd mezőgazdaságilag hasznosított területének egy ötödét teszi ki csaknem az egész 19. században, ezen az arányon majd csak a filoxéra változtat időlegesen.

Figyelemre méltó, hogy 1856 és 1881 között az amíg is nagy szőlőterület 14 %-kal nagyobbodik, 2313 katasztrális holdról 2640 k.h.-ra növekszik. Az 1880-as évek elején a következő módon oszlik meg a város teljes területe: /91/

teljes terület, kül- és beltelekkel	12.969 kh 791 n.81
szántó	3.538 kh 852 n.81
erdő	2.872 kh 1239n.81
<u>szőlő</u>	<u>2.640 kh 855 n.81</u>
legelő	1.616 kh 1244n.81
rét	1.200 kh -
mezőgazdaságilag nem hasznosított, beépített terület	1.100 kh 1522n.81

Szekszárdon a Közalapítványi Uradalmat leszámítva egyetlen nagyobb birtokos sincs. A 294 kh. földet bíró Augusz Antalt /1878-tól örököseit/ is beleértve a tíz legnagyobb birtok összterülete is csupán 800 kh., amely természetesen szántó, nem szőlő.

A szőlőbirtokra még fokozottabban áll az elaprózottság: a hagyományos, ún. családi gazdaságok területe 2 kh. körül mozog, de sok az ennél kisebb, de még életképes törpegazdaság. Ezeket kevés szántó, rét, legelő egészíti ki. A szántókra nem sok gondot fordítanak, 1883-as adat szerint még legalább felét háromnyomásos rendszerben művelik a korszerűbb váltógazdálkodás helyett.^{/92/} Így a szántóföld - amely már Bél Mátyás megyeleírásakor is kevésnek tűnt - a gabonaigény egy részét fedezi csak, ezen felül a város behozatalra szorul. Az állattenyésztés a lehetőségekhez és igényekhez képest szűkkörű, az 1874-es legelőfelosztási perben mindössze 1500 marháról beszél az irat^{/93/}. Az istállózó állattartás a rideg mellett alig hódít tért. Ez utóbbi ok miatt még a trágyázás nem túl gyakori igényeit is a szomszéd falvakból kell fedezniük a szekszárdi gazdáknak, akik a pénz kikapcsolásával borért cserélik a talajerő hordozóját.

2. A korlátozott monokultúra termelési jellemzői

Sajátos, korlátozott monokulturális gazdálkodás képe bontakozik ki előttünk. Nem fából vaskarika a "korlátozott" és a "monokultúra" kifejezések egymás melletti használata, ha arra gondolunk, hogy a szőlő- és borgazdasággal foglalkozók többsége számára ez az ágazat biztosítja a jövedelem 65-90 %-át, ugyanakkor gazdaságukat mégsem nevezhetjük tisztán monokulturálisnak, mert ahhoz kiegészítésül csatlakoznak más kereseti források is. Ilyen az iparűzés, az adminisztratív munkakörből adódó kereset, a mezőgazdaság egyéb területén végzett munka gyümölcse. Ez utóbbinak a borteleméhez való viszonyát érzékelteti az alábbi táblázat.

Szekszárd terményei az 1880-as évek elején/94/

búza	6.000 mérő
kétszeres	2.500 mérő
árpa	1.200 mérő
zab	800 mérő
kukorica	2.000 mérő
burgonya	2.500 mérő
takarmányrépa	500 mázsa
kender	200 mázsa
széna	10.000 mázsa
bor /közepes évek átlaga! / 80-100.000 akó	

3. A korlátozott monokultúra általános okai és helyi előidézői

A fenti állapot kiváltó tényezői részben Szekszárd speciális jellegzetességei, részben a sajátos kelet-európai fejlődés tünetei.

A korlátozott monokultúra egyik oka, hogy a szőlőtulajdonosok nem állnak rá teljesen a szőlőtermesztésre és borkészítésre, mégpedig azért, mert főfoglalkozásként ipart űznek, a megyei, városi hivatalnokréteg tagjai, vagy napszámmal kényszerülnek szőlőjük szükségös jövedelmét pótolni.

Egyedi jelleget kölcsönöz ez, amelyet későbbi szóhasználatnál kétlakiségnak szoktak nevezni. Alig van a helységben olyan foglalkozású lakos, aki legalább mellékesen ne művelne vagy birtokolna szőlőt. Azt a szőlőt, amely mindannyiuk számára a jólétet jelenti a főállás biztos alapja mellett, amely a megélhetésre szolgál, főleg a rossz termésű években.

A korlátozott monokultúra másik oka a tőke szerepében keresendő. Gazdaságföldrajzi tényezők mellett /t.i., hogy a síkföld kevésbé alkalmas a magasszintű szőlőkultúrára a fagyveszély és a rossz mikroklíma miatt/ a tőke hiánya is szerepet játszik abban, hogy a termelés nem alakul át tisztán monokulturálissá. Másrészt a tőke relatív hiányát súlyosbítja a más gazdasági ágakban szerzett haszon rossz befektetése. A tőke földbirtokba menekülése évszázados reflexeket idéz, a feudális kor társadalmi érvényesülési formáinak század végi továbbélését jelzi. Ez utóbbi két jellegzetességet csak-

nem az egész Kelet-Európában megtaláljuk s így ezekkel általános tényezőkként kell számolnunk.

A fenti kép teszi világossá számunkra Szekszárd és még számtalan kelet-európai város társadalmi-gazdasági mozdulatlanságának okát, alapját: az ipar nem képes a helyi igényeken túl termelni s önmaga előtt is elzárja az utat, az expansió lehetőségét is csekély tőkéjének mezőgazdaságba fektetésével. A helyi és a város közvetlen környékének igényeire strukturálódott ipar képét tárja elénk az a statisztika, amely Szekszárd iparosairól készült 1833-ban.^{/95/} Szerepel köztük 39 csizmadia, 22 takács, 21 kocsmáros, 17 kovács, ugyanennyi molnár és szűcs, 18 szabó, 12-12 fazekas és asztalos. Ez a 267 "iparos", akik közé még a halászsokat is besorolták */!/* beleillett abba a képbe, amit a korabeli szemlélő éleslátással így jellemzett: "Az ipar megyénkben lassú léptekkel halad előre s ennek főoka abban keresendő, hogy kisiparosaink mihelyt szerét tehetik, szőlőt, szántóföldet vesznek, ami természetesen az ipar fejlődésének nagy hátrányára van."^{/96/}

Am a mezőgazdaságnak sem volt nagy előnyére, mert az még ezzel együtt is tőkeszegény s a bortermelőknek nincs módjuk arra, hogy gabonaigényüket kizárólag a piacon elégítsék ki: ennek legalább egy részét kénytelenek maguk megtermelni. A legtöbb szőlőbirtok kicsiny ahhoz, hogy borának jobb piaci viszonyaira várhasson s így akkor ad el, amikor kérik, nem akkor, amikor a legideálisabb lenne.

VI. A BORKERESKEDELEM ÉS HATÁSA SZEKSZÁRD FEJLŐDÉSÉRE

1. A borkereskedelem jelentősége és fellendülése

A szőlőtermesztők döntő többsége számára a megélhetés, a "kétlaki" birtokosok számára a jólét fenntartásának eszköze volt, hogy Szekszárdnak, amely mintegy 100000 akós évi termésének 90 %-át bocsátotta piacra, jó kereskedelmi viszonyai legyenek.

Az előállított bor egy része belföldre, másik - nem kevés - hányada exportra kerül. A kor szaktekintélye, Gyürky Antal ez utóbbiban látta a fejlődés lehetőségeit. "Hazánkban a szőlő csak úgy fog kellőképp jövedelmezni, és boraink ára csak úgy fog kellő magasságba emelkedni" - írja 1856-ban -, "ha a külföldi piacokon borainak biztos vevői lesznek. /.../ A külföldi kereskedésbe azonban csak úgy törhetünk utat borainknak, ha azokat célszerűen s a külföld igényeinek megfelelő módon kezeljük."/97/

A világ hány tájára juthatott el a szekszárdi vörös: szinte lehetetlen ezt felmérnünk. Megakadályoz bennünket az is, hogy a Szekszárdi Borkereskedő-Társulat előtt nem márkázták az innét kikerülő borokat s így azok, a konjunktúrá-tól függően más és más néven szerepeltek. A társulat tervében említi, hogy bordeaux-i név alatt is szokták forgalmazni a nedűt, ezt azonban a mai hozzáértők joggal fogadják kételkedéssel. Ha ez valóban nem is volt így, szomorú gúnyuk, amely alapszabályzatuk indoklásául is szól, hűen tükrözi a korabeli

állapotokat: "Innét van az, hogy ha szekszárdi bortermesztő elvétele a birodalom emporiális helyein találkozunk is saját heglánczolatáról nevezett természetvénnel, abban mint saját szülötte fiát fel nem ismerheti - innét van az a szekszárdi név alatt keverés által kereskedésbe csusszanó e vidéknek borai, már a szőlők olcsóbbságánál fogva is a jó szekszárdi borak árát lenyomni képesek; innét van az, hogy míg a szekszárdi bortermesztő szőlőjében fekvő nagyobb tőkével dolgozni kénytelen, amaz erszényére gyarapszik"./98/

Ennek ellenére tudunk a szekszárdi borról, mint a brit hadsereg ellátási cikkéről,/99/ Schwartzner Mór bécsi kereskedő tevékenysége nyomán New York, Kairó, Buenos Aires városokban való megjelenéséről s Európában koppenhágai, stockholmi, szentpétervári szép sikereiről./100/ Bár nem a kereskedelemben jelentős, de Liszt Ferenc, /aki a szőlősgazdaként is kiváló Augusz Antalnál négy alkalommal vendégeskedett/ tottosságát igen megnyerte a mélyvörös kádárke-lé, fogyasztását hasznosnak, egészségesnek, üdítőnek tartotta s ezért juttatott belőle még a gyengélkedő pápa asztalára is, aki nagy elismeréssel azt nyilatkozta a nedűről, "Jó kedélyemet, egészséget ez tartja fönn"./101/

A helyi újságok - olvasóik érdekét tartva szem előtt - érzékenyen reagálnak a borkereskedelem minden rezdülésére. Tájékoztatnak arról, hogy megy a "borüzlet", felhívják a figyelmet a hasznos tudnivalókra e téren is, 1874-ben például

így: "A kitűnő borok kedvelőit figyelmeztetjük, hogy ha a jószágáról maradandó hírre vergődött 1811-iki bor 63 év múlva életre jött unokájával ismeretséget kötni szándékosnak, iparkodjanak az 1874-iki szegzárdi borral ellátni", mert Szegzárd, "mely a múlt évben körülbelül 100.000 akó bort szolgáltatott, ez évben legfőleg 10.000 akót" fog adni. /102/

Már az ország vámügyeibe is beleszólnak, amikor 1877 decemberében, amikor a következő levelet közlik. Aki írta, nem más, mint "Zöllner D. regensburgi nagykereskedő, ki Szegzárdon nehéz borokat nagy mennyiségben szokott vásárolni": "Ismeretes ön előtt - írja egy helybeli felvásárlójához -, 1878. január 1-én az osztrák-magyar és német birodalmak közt létező kereskedelmi szerződés ideje lejár, /.../ mi hosszú éveken át Szegzárd bortermelőivel folytatott üzletünket megszüntetni vagyunk kénytelenek, mert a vám, mely eddig 16 márkára volt, 100 márkára szándékoztatik akónként emeltetni, vagyis 5 frtról 25 frtra. Felhívom ezért a bortermelő urakat, hogy minden módon a szerződés létrejöttét szorgalmazsák az illető ministeriumnál, nehogy a mindnyájunkra oly végzetes szakítás bekövetkezzék". Erhez a szerkesztő még ennyit fűzött: "Ha a szegzárdi bortermelőktől függne, majd segítenének a bajon!" /103/

2. Harc a borkereskedelem beszüntítése ellen

Az előbbi bizonytalansági tényezőkön kívül egyéb okok is hátráltatták a helyi borkereskedelmet: a Szegvárdi Borkereskedő-Társulat 1865 és 1876 között két sikkasztást ér meg. Az elsőt még kiheveri, de a második után már felvásárolja teljes ingó és ingatlan vagyonát Adler N. János.^{/104/} Működése, bár biztató, a megrendült hitelt sokáig nem tudja visszaállítani. Pedig a borkereskedelmet több tényező is ösztönzi. A filoxéra franciaországi térhódítása után fokozódik a minőségi vörösbor iránti igény, s a kutatások nyomán tudjuk, a szegvárdi kadarka színvonalával meg is felelt volna az elvárásnak.

A város vezetése, mivel maga is érdekelt, nem kevésbé munkálkodik azon, hogy figyelembe vegye a kereskedelem megnövekedett követelményeit. Így például 1880-ban, amikor "több külföldi kereskedő megfordulván Szegvárdon, oda nyilatkozott, miszerint szívesen vásárolna itt borokat, ha ezek fuchszin /mérgező borfesték/ mentessége iránt hatósági bizonyítványt nyerhetné", a fővárosban, az egyetem vegytan professzorával képeztettek ki rövid idő alatt egy helyi gyógyszerészt, aki eszközöket is vásárolt a borvizsgálásra.^{/105/}

A kereskedelmet szemlélve azonban minduntalan infrastrukturális problémákba ütközünk. Mivel a helyi borkereskedelem már ekkor szűkkörű és meglehetősen tökeszegény, a bortermelők gyakran csak tétlenül bevárják, amíg az idegen borkereskedő

vagy helybeli alkusza az eladók kiszolgáltatottságát kihasználva alacsonyán szabja meg az árakat.

Ezen a szomorú helyzeten csak a megfelelő közlekedési hálózat változtathatott volna. A legősibb közlekedési útvonal, a Duna, nagy jelentőségű a helyi kereskedelemben. A városhoz közel eső Borrév a kereskedelem évszázados tárgyára és bera-
kodó helyére mutat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kikötő megfelelt volna az elvárásoknak, hiszen a hozzávezető utat csak az 1870-es évek elején építették ki. /A megépült Gemenci útnak nevezett szakasz a dualizmus korában Magyarország leg-
hosszabb egyenes útszakasza volt. Ld. a túloldali térképet!/
A gemenci hajóállomás az egyetlen kapocs volt a Budára vezető államút mellett 1883-ig, amikor a vasúti szárnyvonal Szekszárd végállomással bővült. Addig, ha valaki vasúton akart szállíttatni, előbb áruját Bátaszékre kellett szekeresz-
tetnie. Az áruforgalom irányára és az ezzel kapcsolatos ke-
reskedelmi érdekekre is jellemző, hogy Szekszárd és Bátaszék vasútait, noha alig 16 kilométer a kettő közti távolság, csak 1897-ben kötik majd össze.

Nemcsak a külső, a belső úthálózatra is nagy hatással van a borkereskedelem. Már 1858-ból tudunk példát arra, hogy a löszmályutak pusztulását meg akarták akadályozni. Nem sajnálhatták erre a pénzt sem, mert pesti kövezőket /!/
szerződtettek. Ők azonban rosszul végezték munkájukat s azzal véde-
keztek: a "rajta járó terhes szekerek által nyomattatik be

az út". A képviselőtestület azonban nem elégedett meg ezzel
s joggal vetette a követők szemére, az út "méregdrága pénzben"
készült, mégsem ér semmit, mert a sápor felszedi, elhordja. /106/

A városon keresztül vonuló főútvonalak mellett fontos-
nak tartották a borszállítás egyéb útvonalait is. Hogy mennyi-
re így volt ez, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy még az
újságírók stílusába is belopakodott a szóhasználat. 1873-ban,
az igen sok gondot okozó Séd melletti úton a szakadékba zu-
han lovastul egy huszár és csaknem nyakát szegi. Mégsem az
életveszélyt említi az újságíró elsőként, amikor a helyre-
állítását sürgeti, hanem azt, hogy "ez árok mellett hordatik
le boraink igen nevezetes része s mégis jó karban nincsen
tartva". /107/

VII. A SZEKSZÁRDI TÖRTÉNELMI BORVIDÉK A FILOXÉRÁTÓL

AZ ELSŐ REKONSTRUKCIÓ VÉGEIG

1. Küzdelem a filoxéra megelőzéséért

Nem véletlen, hogy számtalan gondolatunk végződött eddig úgy "a filoxéra időszakáig", "a 90-es évekig". Talán furcsának tetszhet, hogy a legutolsó időszakban nem említettem még a nagyétvágyú rovar, mint hatótényezőt. Kétségtelen ugyanis - mivel Szekszárd nem rendelkezik immunis homoktalajjal -, döntő befolyással van az életüket felemésztő szőlőgyökér-tetű a város sorsára.

Adatokkal bizonyítható, hogy már 1874-ben, filoxéra magyarországi megjelenése előtt, a klosterneuburgi pusztításkor a helyi újság figyelmezteti a szőlőtermesztőket: "szőlővesszőknek és pedig úgy gyökeres - mint sima vesszőknek az osztrák tartományokból behozatalától óvakodjanak".^{/108/}

Ezután is éberren követik a rovar terjedését. 1879-ben, mohácsi pusztításakor elhatározzák, védekezni fognak, vagyis már ekkor teljes mértékben felismerték a veszély nagyságát. Hogy ezt másokban is tudatosítsák 500 példányban rendelik meg és osztják szét ingyenesen Hermann Ottó Phylloxéra-vészkiáltás című művét.^{/109/} A borvizsgálatnál közreműködő helyi gyógyszerész a fertőzés felismerésének módját is elsajátítja az 1880-as évek elején, rendszeresen ellenőrzi a szőlőket, de nem lel filoxérát. 1883-ban a Földművelésügyi Minisztérium rendelkezése alapján vizsgálatot végeznek. A bizottság

előbb Budapesten tanulmányozta a felismerés módosatait, s utána "a szigorúan teljesített kutatások dacára sem talált Szegszárd terjedelmes szőlő hegyében phylloxerát".^{/110/} Ebbe sem nyugszanak bele és elrendelik, mivel "a Budapestre gyümölcsöt szállító kofák legkönnyebben ideszállíthatják a phylloxerát", a gőzhajóállomás mellett forró vízzel fertőtlenítsék kosaraikat. Ez meg is valósult. Felhívták továbbá a figyelmet, hogy a "Szegszárdtól Bártfáig terjedő hegylánczon lévő szőlő birtokos községek saját szőlőterületeikre nézve hasonló rendszabályokat hozzanak"^{/111/} a helyihez, amely nemcsak a vesszők forgalmát, hanem minden olyan anyag szállítását tiltja, amely a rovar tovaterjedését segítheti az esetleges vészlepett területekről. A kapákat, vakarókat is lánggal csapják.

Végül 1886-ban fedezik föl a filoxerát. Sajnos - ezt már a kutatások fényében biztosan állíthatjuk - az 1890-es évek első felében a sorozatos jégverések hiúsították meg a valamennyire is kifizetődő szőlőgazdaság fenntartását, és ezzel egyidejű megújítását, s ez a törpebirtokra állt leginkább.

Nagyon fontos volt a helyes védekezés társadalmi hatása is: a leglabilisabb törpebirtokon kívül a pusztulás néhány évre, 1891-1895 közt zsugorodott, 1896-tól pedig új lendületet vett a telepítés. Ezért volt sokkal kevesebb ki- és elvándorló Szekszárd környékéről, mint például Tokaj-Hegyaljáról.

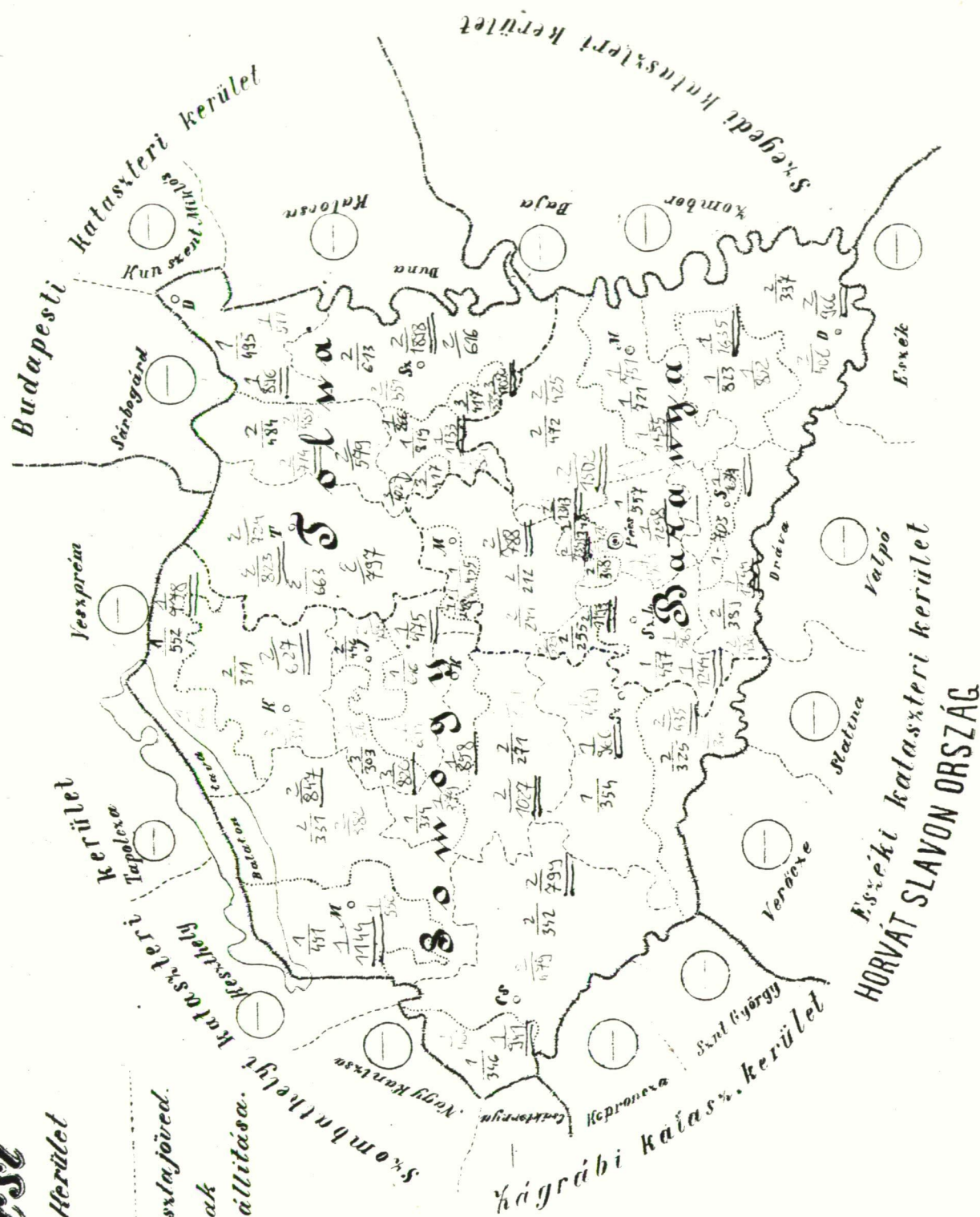
Az eddigi időszakok története a szekszárdi szőlőskultúra természetes önfejlődését és ennek a meggyesékhelyre gyakorolt hatását kívánta bemutatni. A magasszintű ekkori eredmények mellett már előrevetíti árnyát a filoxéra, mindez azonban nem változtat a fejlődés bizonyítottaságán és annak alapvetően pozitív megítélésén.

Történelmietlen feltenni a kérdést: mi lett volna, ha nem jön a filoxéra, mégis - láthattuk - olyan területet ért el a ~~vész~~, amely saját erejéből magas szintre jutott, felfutott, nagyhírű, életképes volt. /Ezt mutatja a következő oldal előtti térkép is, amelyen az 1883-as állapot szerinti kataszteri felmérés eredményei láthatók. A kétszer aláhúzott adatok jelzik a szőlő jüvedelmezőségét; jól látható, hogy a három megyében a szekszárdi járásban a legnagyobb a szőlők értéke./¹¹²

A filoxéra gazdasági-társadalmi hatása már újabb témakör, de előre becsájthatjuk, záloga volt a tőkés szőlőgazdaság teljes győzelmének. Ez a társadalmon és gazdaságon kívül hatás, amely alapjában külső eredetű és fejlődést gyorsító szerepe vitathatatlan, ismét jellegzetesen kelet-európai jelenség: akár az idegen tőke, gyökeresen átalakítja, racionalizálja a még elmaradott gazdaságokat. Társadalmi hatásában vérrel és könnyel, mégis előremutatva, a feudális gazdasági-társadalmi maradványok nagy részét felszámolva.

Katasxteri Herület

mindelési és tisztajöved.
átlagának
átlagnévelés összehallgatása.

2. A filoxéra megjelenése és a védekezés megszervezése

A filoxéra, melyet miniszteri kiküldöttek Tolna vármegyében 1886-ban állapítottak meg először, olyan feladat elé állította a szőlészetet és borászatot, amely tulajdonképpen máig nem fejeződött be teljesen: a folyamatos korszerűsítés és a teljes átalakulás gigászi munkát igénylő feladata elé. A tőkés gazdálkodás kezdeti időszakát élő szőlőkultúra, ha egyáltalán fenn akart maradni, szinte naponta új ötleteket és külföldön már bevált módszereket igényelt.

Ez annál inkább égető kérdés volt, mivel, ha a megye egészében nem is, de a történelmi borvidéken mindenképpen a filoxéra tízezrek létalapját fenyegette hatalmas étvágyával. Ezzel szemben azonban a korabeli igyekezet sem volt kisebb: az országban - példát mutatva a védekezés módjára - elsőként Tolna vármegye tett eredményes lépéseket a gyakorlati tevékenység előmozdítására. A már 1881-ben megalakult Tolna vármegye Phylloxera Bizottság^{/113/} /a továbbiakban TFB/ 1886-ra pályázat útján filoxéra bízost jelölt ki^{/114/}, akire a szaktanácsadáson kívül a védekezés megszervezésének és vezetésének feladata is hárult. Roboz Zoltán - aki mögött fiatal kora ellenére már ekkor komoly tudományos munka állt -^{/115/} 1886 októberében kezdte meg bízosi működését. Megszervezte a filoxéra-felügyelők rendszerét, akik az egyes községekben /nagyobb helységeekben dűlönként/ nagyítókkal járták be a szőlőket és jelezték a filoxéra jelenlétét, amelynek felfedezési

módját a biztos gyakorlati útmutatás alapján sajátították el.

A megye szőlőterületére kivetett filoxéra-adó kellő alapot biztosított az induláshoz, hiszen a 100 ^{hektár}enként fizetendő egy krajcár több, mint 5000 forintot eredményezett védekezési célokra. Ez az összeg, bár egyre kevesbedett, /ugyanis a filoxérás szőlőket bejelentésre kivonták az adózási kötelesség alól/, 1893-as megszűnéséig ^{1915/a/} nagy szerepet játszott abban, hogy országosan is sikerült példát mutatni a nem lettek tízezrek máról holnapra földönfutókká, kivándorlókká. Természetesen közel sem volt elegendő a védekezés teljes költségeire, mert az erre fordítandó pénz többszöröse is kevés lett volna. A filoxéra-alap döntő jelentősége abban állt, hogy anyagi fedezetet nyújtott a védekezési módok elterjesztésére, az idők folyamán ezek részbeni támogatására, és elsősorban nem az egyéni, hanem a közös kezdeményezésekre. Az egyes községeknek szőlőtelep felállításakor pl. az első évben elültetett vesszőket ingyen juttatta, a további vesszővásárlásnál engedményt adott; általában igyekezett megfelelő mennyiségű szaporítóanyagot termeltetni, vagy ennek beszerzését előleggel megkönnyíteni; támogatta a szakképzett vincelléreket adó szekszárdi Szőlészeti- és Kertészeti Tanfolyamot; ingyen talajvizsgálatot és szaktanácsadást nyújtott a hozzá fordulóknak a telepítés és szénkénegezés kérdésében; fizette a szénkéneg és a vesszők szállítási díját Szekszárdig; időszakos tanfolyamokat szervezett - hogy csak a legfontosabbak közül említsünk néhányat.

3. A védekezés irányai, a "fenntartás" és a "telepítés" kérdése

A védekezésnek három fő irányát jelölték meg már a kezdet kezdetén a történelmi borvidéken;

1. a szénkéneges gyérítés és irtás
2. az amerikai ellenálló alanyra oltott európai vesszők és a dírektermő fajok behozása
3. az immunis homoktalajokba való telepítés

jelentette a három legfontosabb védekezési módot. Érdekességként említhetjük csupán, hogy megyénkben is történtek kísérletek az árasztásos szőlőkultúra meghonosítására, éppen székessárdi kezdeményezésre, azonban ennek jelentősége az előzőekéhez képest eltörpül.

A filoxéra problémája a történelmi borvidéken kezdettől fogva igen összetett és sokrétű. Alaptalan, tudománytalan vulgarizálásnak tartjuk a szakirodalom egyik idevágó megállapítását, mely szerint a filoxéra ezen a területen a következőképpen folyt le: "1875-ben Pancsován már filoxérasárlatot rendeltek el. Öt év múlva borvidékünkön is jelentkezett a filoxéra, de nem ismerték fel kártételét. 1883-ban már jelentős volt kártétele borvidékünkön. Az ezt követő években a borvidék legnagyobb katasztrófája következett be. A hazai szőlők sorban kipusztultak. Szomorú látványt nyújtott a gyorsan kopárrá váló szép hegyoldal." /116/

Annál inkább furcsa ez a megállapítás, mivel 1887-ben

még csak 1600 □-öl kipusztult szőlőről tudunk Szekszárdon és 500 □-öl kipusztult szőlőről Bátaszéken. Szórványos, foltonkénti filoxéra ekkor 101 kh-on jelentkezett a történelmi borvidéken, de ez a százegy hold sem volt gyors és teljes pusztulásra ítélve az elkövetkezendő hathatós védekezés miatt. Még ha nem is így lenne, gondoljuk meg: ez a terület a szekszárdi szőlőknek is mindössze 3,66 %-át jelentette! Ezen felül a filoxérapusztítás mértékének megítélését jelentősen hátráltatja az a körülmény, hogy éppen ebben az időszakban sorozatosan rossz időjárás /fagy, jég, szárazság/ is közrejátszik az alacsony terméseredményekben. Úgy véljük, hogy a kérdés helyes megítéléséhez sokkal közelebb jár a korabeli szemlélő, aki az eredményeket így értékeli 1894-ben: "a szám azt" is mutatja, hogy Tolna megye szőlőtermelői mennyire védekeznek a filoxéra ellen, mert míg más megyében a szőlőhegyek rohamosan és egyszerre elpusztultak, addig Tolnában mégis van minden évben némi termés.^{/117/} Azonban ehhez nem kis erőfeszítésre volt szükség, olyan erőfeszítésre, amelynek lebecsülése semmilyen szempontból sem helyes, s főleg akkor nem, ha - mint azt tudjuk - ez hazánkban elsőként járt eredménnyel.

A szőlőpusztulás felfedezésének másnapján már lázas tevékenységben találjuk eleinket. A fő hangsúlyt - Roboz személyes franciaországi tapasztalatai nyomán - ahol csak kifizetődik, a szénkéneges gyérítésre fektetik és nem a telepítésre.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR GAZDASÁGI EGYESÜLET
FELÜGYELETE ALATT ÁLLÓ
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALAT.

A SZÉNKÉNEG
ALKALMAZÁSA
A PHYLLOXERA ELLENI VÉDEKEZÉSNÉL.

IRTA
DR ROBOZ ZOLTÁN

TOLNAVÁRMEGYE PHYLLOXERA-BIZTOSA;
A TOLNAMEGYEI GAZDASÁGI EGYESÜLET TITKÁRJA.

II. CYKLUS. (I. MUNKA.)

BUDAPEST.
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.
1839.

Ugyanis a filoxérának ebben a kezdeti stádiumában helyesen fedezte fel a biztos azt a tényt, hogy ha a telepítések sikerül-
nének is, a felkapott direkttermő fajok sem minőségben, sem
mennyiségben nem vehetnék fel a versenyt a borvidékt jelleg-
zetes kadarkájával. Az oltványkísérletek pedig ekkor még igen
kezdeti stádiumban voltak, gyakran negatív eredményeket mu-
tattak és még a megeredt oltványok megítéléséhez sem rendel-
keztek akkor a szükséges több éves, tízéves tapasztalattal.
A homoki telepítés, bár bevált, a talaj domborzati és hővi-
szonyai miatt termése minőségben nem kis mértékben alatta ma-
radt még sokszor a közepesnek is.

Mindenek ellenére már a kezdettől komoly szerepet kap-
nak a telepítéssel való védekezés lehetőségei. Erre adott
lehetőséget az a vármegyei szabályrendelet, amely - a filoxé-
ra-járulék kivetése mellett - intézkedett arról, hogy a "vész-
lepott községek" kötelesek legyenek területarányosan, de le-
galább 500 □-ölnyi területre amerikai vesszőt telepíteni.^{/118/}
Ennek elősegítésére szaktanácsal és a vármegyei szőlővess-
ző-telepről olcsó vagy ingyenes vesszők juttatásával a TFB
tett sokat.

A védekezés mellett párhuzamosan szolgálták az újrate-
lepítést is a bizottság üsztönnzésére megalakult szövetkeze-
tek. Ezek tevékenységük és anyagi lehetőségük nagy részét
ugyan a szénkénegezésre fordították, azonban, mivel a szén-
kéneg beszerzésének és szétosztásának feladatát maga a TFB

Hirdetmény.

A vármegyei phylloxera bizottság a mindenkébb terjedő phylloxera vérsz elleni védekezés megkönnyítése érdekében az eddig ismert védekezési módok egyikének, az előtér-
álló képességű amerikai szőlővesszőkkel mind nagyobb kiterjedésben való előállítását tart-
ván szükségesnek, a kezdet nehézségeivel küzdő községi szőlőtelepeknek első beülteté-
séhez szükségelt amerikai gyökeres szőlővesszőkkel való díjmentes ellátását határozta el.

Mihez képest a vármegye összes községei feldívatnak, hogy saját jól fel fogott ér-
dekükben, a bizottság közreműködése és támogatása mellett a múlt évben hasonló telepe-
ket berendezett Alsó-Nána-, Apátlás-, Lengyel-, Madocsa-, Tamási- és Kis-Vajka községek
példájára, a község területén levő szőlőbirtokoknak megfelelő, mindenesetre azonban 800
□ öl kiterjedésű amerikai szőlővessző iskolákat, — melyek a nagyfontosságú ezél bizosí-
tása végett kellő irigyzás után még a folyó évben megforgatandók, — jótessenek.

Figyelemreértvén egyaránt a községek, másokat az iránti nyilatkozataikat, — melyben
megjelölendő, hogy a felállítandó szőlőbirtok községi szőlővessző iskolák beültetésére az ez
idő szerint legjobbnak tartott Duprez, Herbeumont, York-Madeira direkt termő, illetve az ol-
tási alanyul szolgáló Riparia sauvage fajta gyökeres-vesszőkből hány darab szükséges, —
— folyó évi deczember hó 20-ig annál is inkább terjesszék be, mivel később érkező
kérelmek kielégítést nem nyerhetnek.

Kelt Tolna vármegye phylloxera bizottságának Szegzárdon, 1899. évi deczember
hó 3-án tartott üléséből.

Simontsits Béla s. k.

alsó-ny. phylloxera bizottsági elnök.

végezte, e szövetkezeteknek alkalma nyílt a rekonstrukció támogatására is, jóllehet ezirányú tevékenységüket alapszabályban sem fektették le.

4. Az első rekonstrukciót befolyásoló tényezők

a./ A birtoknagyság, mint befolyásoló tényező

A rekonstrukciót / újratelepitést/ leginkább a tőkés befektetésre szánt összeg befolyásolja s ennek jellemzője pedig leggyakrabban a birtoknagyság. A birtok méreteiből ezen felül több más tényező is következik, ezért ennek némileg részletesebb vizsgálatát elengedhetetlennek tartjuk.

Ezeket a tényezőket a birtoknagyság tekintetbe vételével a következőkben fedezhetjük fel: bár a filoxéra elterjedése kimutathatóan a korszerűbb, nagyobb birtokokon ütötte fel fejét először, /119/ ezek anyagi lehetőségei engedték meg legjobban az újratelepitést. A birtok állagának megóvása érdekében szaktudása miatt is ez a felső réteg tehetett legtöbbet. Be-pincézett boraik anyagi fedezetén kívül rendelkezésre állt számukra jelentősnek és jövedelmezőnek bizonyuló polgári állásuk, illetve földbirtokuk is. Legtöbbjüket ott találjuk az akkor 15000 lakosú Szekszárd "elitje" között: a helyi népbank igazgatóságában, kereskedelmi vállalkozásokban, laptulajdonosként, ügyvédként, országgyűlési képviselőként, vagy akár vármegyei orvosként, a megyei vezetés egyéb fontos pozícióiban és a nagygazdák között. Több lehetőségük lévén erre - szélesebb látókörrrel rendelkeztek, nemcsak a vész nagyságának meg-

ítélésében, hanem a védekezési módok értékelésében is. Az országot, sőt a külföldet gyakran járva személyes tapasztalataik győzhették meg őket a telepítés döntő jelentőségéről. Szaklapokat járathattak, de a helyi újságok valamelyike - amelyek ekkor gyakran foglalkoztak a filoxéra és az újratelepítés kérdésével, mindenképpen asztalukra került. Leginkább nekik kedvez ekkoriban az az általánosan előmozdító tényező, hogy a napszámok nagyot zuhannak és a munkaerő kínálat megsokszorozódik. /Nagyon jellemző adat az, hogy egyetlen nagyobb birtokról sem tudunk, amelyet a filoxéra tett volna tönkre./

Ezen felül hatottak a magából a birtok nagyságából eredő egyéb tényezők is. Az esetleges birtokvételnél a beszerzési ár a kisbirtokénak 80 %-a, a rigolározás 17 %-kal olcsóbb a nagyobb területen. A nagy tömegben igényelt szőlővessző, ha beszerzési árban a nagy kereslet miatt nem is okvetlenül, a szállításban már feltétlenül előnyt élvezett a nagy tétel miatt. Később kölcsönt is legkönnyebben ez a réteg kapott. A termőre fordulásig nagy hasznot jelentett a szőlővesszők eladása is. A TFB és az állam központi kezdeményezései mellett ez a réteg, amely önállóan több irányban is elsőként tesz a filoxéra ellen, a megújulásért.

Hátráltató tényezők is hatottak azonban a nagybirtok telepítése ellen. Így például erősen éreztette hatását a szakmunkaerő hiánya s ezért az ennek megszüntetésére irányuló

kezdeményezéseket - melyek bár csak helyi jelentőségűek voltak - igen pozitívan kell értékelnünk. A felső réteg telepítése ellen hatott az is, hogy a szénkénegezés, a birtoknagyságánál fogva, legkifizetődőbb számára volt. Jellemző példa erre az Augusz-birtok, melyet még a századforduló táján is "nagykiterjedésű szénkéneggel fenntartott szőlő"-ként ismer az újság. /120/

Amellett, hogy e réteg minden tagja sem volt egyértelműen meggyőződve a telepítés üdvöztető voltáról, még a helyi szegényebb rétegek ellenállásával is számolniuk kellett. A tősgyökeres, de proletarizálódó szekszárdiak sóvárogva nézhették holmi "gyűttmentek" amerikai alannyal beültetett pástáit, előfordult, hogy az éjszaka leple alatt a gyökeresedő vesszőket kirángatták s vagy elvitték saját telepítésnek, vagy csak egyszerűen szétszórták és hosszából összetaposták. /121/ /Ezt nemcsak pusztán "szolidaritásból", nem a kisebb szőlőkben tették, hanem azért is, mert ott sokkal könnyebben rájöhettek volna a tettes kilétére, aki így aztán örökre kizárta volna magát a közösségből./

A közepes birtokkal rendelkező réteg talán a legmozgékonyabb a telepítés terén. E réteg fiait találjuk meg legtöbbször az időszakos tanfolyamok hallgatói között, számukra a munkamegosztás ideig-óráig lehetővé tette a szakmai fejlődést és tájékozódást. Kulturálódnak az oltásmódok elsajátításában, fanyalog^{va} izlelik a direkttermék nedűit - amely,

úgy vélik, talán a nem épp kecsegtető jövőt jelenti.

Bár e réteg is meglehetősen mértékben alkalmazza a szónkéneget, mégis szívesebben próbálkozik a telepítéssel, mert érzi, hogy a szónkéneg nemcsak azért nem megoldás, mert évenként többször is ismételni kell, hanem azért sem, mert ennek előbb-utóbb anyagi korlátai szabnak majd határt. Tőkefedezete - bár számottevő - az e korban igen gyakori pinco-törések és borelfolyatások vagy az időjárás következményeként egyik napról a másikra megváltozhat: szónkénegezésre nem lesz pénz, anélkül pedig az európai szőlők rohamosan tönkre mennek majd. Igaz ugyan, hogy a filoxéra e rétegnek nem létét, hanem csak jólétét fenyegeti, de ezért is mindent megtesz.

Sokan szántófölddel rendelkeznek, nem kis részben ipart űznek s a szőlő számukra kiegészítő - vagy mellékjüvedelem, persze azért olyan, amit lebecsülnünk korántsem lehet, mivel a gazdagságot valójában a jól kezelt és szépen jüvedelmező szőlő jelentette. A szőlő legfőbb termelőeszköz voltát jól igazolja az e rétegben leggyakoribb, birtokfélto - a vér-fertőzés határát súroló - másod- és első unokatestvérek házassága. Birtokuk kikerekítésére más lehetőség is van számukra: az elszegényedő, versenyt nem bíró, tönkremenő kisbirtok harmad- a negyed, sőt tized áron való megvétele. Ez azonban telepítéseit felemás módon befolyásolja, éppúgy, mint az, hogy a közepes birtokos szőlőrészei többnyire külön állnak.

A vett szőlő, ha tűrhető állapotban kebelezte be, hozzájárul jövedelmének növeléséhez, ám a terület majdani újratelepítése majd újabb terheket rak vállaira. A több tagban álló birtok megközelítése miatt hátrányt jelent, viszont előnyt, ha pl. a jég vagy fagy csak bizonyos területekre korlátozódik.

A középbirtokra jellemző, a kis területű, úgynevezett "próbálkozó rekonstrukció", amikor csak fél- egy holdon telepítenek újra. Ennek több oka is van. A bizalom hiánya mellett szerepet játszik az anyagi lehetőségek fenntartása egy esetleg más módozat előnyben részesítésére. Oka az is, hogy ekkora terület már elegendő vesszőt adhat a további előrelépéshez is, s fokozatosan a beruházáshoz is. /Erre lehetőségük, az olcsó munkaerővel és a városi hierarchiában elfoglalt pozícióval adott./

A rekonstrukció ellen ható tényező a fentiekben említettekén kívül a lumpenelmek elszaporodásában is keresendő. Ezek éjszakánként szinte kirajzottak a Benedek szurdikból /Szekszárdon/, garázdálkodásukkal tetemes károkat okoztak. Így a birtokosok ellenük külön őrt voltak kénytelenek fogadni, s bár ez nem volt "olcsó mulatság", még így sem éreztették biztonságban szőlőjüket.

A kis- és törpebirtok helyzete a legkritikusabb: számára létkérdés a filoxéra elkerülése és átvészélése. E rétegnek az a része, amely ezt időjekorán felismeri, hamar érdeklődni kezd a szőlőfelújítás iránt. /Mellékelt ábráink Hójus

János kispaszda irataiból valók: kiderül, hogy szőlőjét tekintve törpebirtokos, de azért a TFB tanfolyamára jár: ottani jegyzetei a "Hojbrenok művelésről", "Lugos művelet mód"-ról a kor értékes dokumentumai. //122/

Maradék anyagi javait is mozgósítva törekszik a megkapaszkodásra a szegénység szakadéka fölött. Gyakori eset, hogy házat eladva, családjával a szőlőben levő ún. tanára költözik és egész családjának kemény munkájával igyekszik kilábalni a bajból. A banktisztviselők azonban szemébe nevetnek, amikor a kért hitel fedezetéül filoxéras szőlőjét kívánja lekötni.

Elkeseredésében és az elárverezéstől való félelmében szinte mindennel megpróbálkozik: az eperfába való vesszőoltástól kezdve a "határjárók"-hoz való csatlakozáson át, ereje végső megfeszítéséig. De egy részük még így is a népkonyhák kegyelemkenyerére szorul, vagy - bár a történelmi borvidék területéről elenyésző számban - a kivándorlásban, elvándorlásban keres menedéket.

Szorgalmuk és helyzeti előnyük legnagyobb részét mégis eredménytelenség jár: az ingyen vesszőjuttatások részesei, napszámba szegődnek, és a filoxéra őket csak a második hullámban sújtja. Ez utóbbi azért lehetséges, mert - korabeli híradások szerint - először a nagybirtokokon "a szépen kezelt szőlőkben" üti fejét a filoxéra s innen viszik aztán tovább indirekt úton a napszámos kapák és vakarók a középbirtokra. A kisbirtok alkalmi napszámgénye az anyagi lehetőségek hiánya és a ro-

1068 szám.

490 Ft 9. p. 41.
88

Fizetési meghagyás.

Hejusz János

ezennel tisztelettel fel-

hivatik, miszerint a szegzárdi határban lévő szőlőbirtok után az 1888.

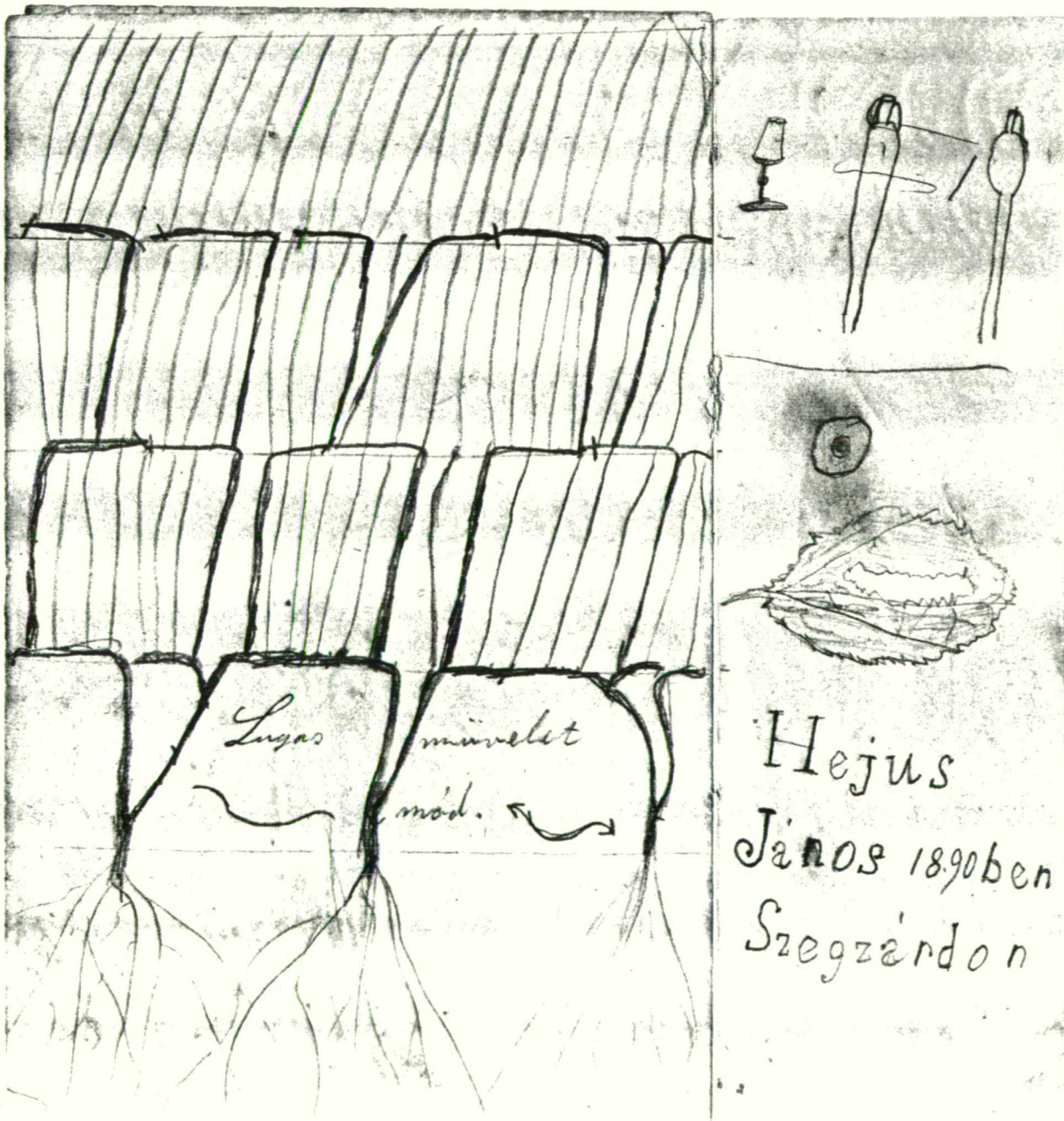
évre esendő filloxera-adó fejében — frt 4/ krt a városi pénztárba 8

nap alatt, különbeni végrehajtás terhe mellett, befizetni el ne mulassza.

Szegzárdon, 1888. június hó 24-én.

Föglein János,
bíró.

Szegzárd, 1888. Nyomatott Ujfalusy Lajosnál.

Mjöbäck
 muretionad.

1	K x 30,	21	Yl x 30,
2	L x 30,	22	L x 30,
3	Co x 30,	23	L x 30,
4	P x 30,	24	O x 30,
5	x 30,	25	P x 30,
6	x 30,	26	L x 30,
7	L x 30,	27	V x 30,
8	K x 30,	28	Yl x 30,
9	L x 30,	29	K x 30,
10	Co x 30,	30	L x 30,
11	O x 30,	31	O x 30,
12	L x 30,	1	P x 30,
13	V x 30,	2	L x 30,
14	Yl x 30,	3	Virga mæra 300 hns
15	L x 30,		
16	L x 30,		
17	Co x 30,		
18	P x 30,		
19	L x 30,		
20	Yl x 30,		

vartól való félelem miatt szinte teljesen megszűnik. S bár a föld alatt is, a levegőben is terjed a vész, kedvező fekvés esetén mégis sokáig vészmentes marad a kisbirtok egy része.

Újratelepítésükre - a birtoknagyság miatt is - szintén a fél- egy katasztrális holdas vagy még kisebb kezdés a jellemző, s gyakran csak az ekkor már tömegesen általuk behurcolt filoxéra hatása alatt próbálkoznak a teljes rekonstrukcióval.

- . -

A birtoknagyság mellett több más fontos befolyásoló tényező is volt. Korántsem a teljesség igényével a következőket említjük most meg: a borárok, a munkaerőhelyzet és a szociális kérdések, a vasszőforgalom, a filoxérán kívül jelentkező szőlőbetegségek, így főleg a peronoszpóra, az állam adminisztratív és pénzügyi intézkedései, az időjárás, /ez utóbbi két tényező talán nem is minden ok nélkül kerülhet egymás mellé/, a szakoktatás ügye és a talajviszonyok, amelyek több más mellett legdőntőbben befolyásolják az újratelepítést.

Indokolt lenne a fentieket egyenként, tüzetesebben vizsgálnunk is, azonban úgy vélem, hogy módszertani szempontból hasznosabb ezeknek a kérdéseknek a folyamatban, komplex egymáshatásban való tanulmányozása, s csak összegzésül visszatérni egyenkénti jellemzésükre.

b./ A rekonstrukciót befolyásoló egyéb tényezők komplex vizsgálata a rekonstrukció menetében

A védekezés fő súlyát - mint már utaltunk rá - a szőlő-
kánegezésre igyekezett fektetni Roboz Zoltán, hiszen erről
győzték meg leginkább külföldi tapasztalatai. Ennek célja /az
európai szőlővesszők termőképességének fenntartása/ azonban
más eszközzel is elérhető volt. Amint azt francia kísérle-
tek korábban igazolták, "az oly homoktalajok, melyek 71 %
kovasavat tartalmaznak, már teljesen veszmentesek. A példát
ismerve "Chemiai analízis alá vétetett Gróf Széchenyi Sándor
úr 6 méltóságának Nagy-Doroghi homok talaja, s kiderült, hogy
84 % tiszta kovasavat tartalmaz", s így ebbe "minden néven
nevezendő európai szőlőfajt nyugodtan ültethetünk" - írja a
filoxéra biztos 1,5 havi jelentésében, már 1886. okt. 16-án.
/123/ Ez a felfedezés annál is inkább jelentős volt, mivel
országos méretekben is a bajokból való, legalább részbeni ki-
lábalást jelentett. /124/

A történelmi borvidék területén ugyan kevés a homoktalaj,
de főleg észak felé haladva egyre több, s jóllehet sem a dom-
borzati, sem a klimatikus viszonyok oly kedvezőek, mint a
borvidékéi, attól nem sokkal maradnak el.

A homokra telepítés elterjedését maga a filoxéra biztos
is a legfontosabb teendők egyikének tekintette, s így ennek
gyakorlatban való bemutatásával is újabb híveket szerzenhetett.
Udton, ahol a filoxéra a mész talaj miatt a legjobban puszt-

tított, már működése első évében érdekes népszerűsítő kísérletet hajtott végre: egy C-ölnyi, 80 cm mély gödörbe, a filoxéras szőlők kellős közepébe homokot töltet és ebbe szőlőtővel vastagon ellepett - szabad szemmel is látható ez - két éves vesszőket ültet tavasszal. Már július végére "örömmel konstatáltam különösen azt, hogy a szőlőtő tele van közel 3-4 mm átmérőjű új, teljesen ép, sima, egészséges gyökérrel, s mely új gyökérhajtásokon sem szabad szemmel, sem pedig a legjobb nagyítóval egyetlenegy phylloxerát sem tudtam megkülönböztetni" - írja Reboz 1887-es jelentésében. /125/

Aki csak tehette elvégeztette a "homok-talaj analysist", 1887-~~végéig~~ gr. Széchenyi Sándor nagydorogi, gr. Apponyi Sándor rácegresi, Bernrieder László bikácsi, Sztankován szky János kiskajdaci, Kovács László katalinpusztai, Kovács István gyapai, Gindly Rudolf tengelici, Hagymássy Károly paksi, Geisz

László alsóhencsei birtokának homokja bizonyult telepítésre alkalmasnak. Ennek nemzetgazdasági jelentőségét is jól felismerte a filoxéra biztos: "a vm. területén jelentékeny kiterjedésű homokterületeket fognak beültetni, s oly területekről, melynek évi hozama mai nap majdcsaknem semmi, tetemes hasznót fognak húzni értelmes, felvilágosodott birtokosaink". /126/

Azonban tegyük hozzá, ezek közül is csak a megfelelő tőkével rendelkezők telepíthettek homokra, mert ez a kiút nem a megélhetését féltő kisgazda kiútja, hanem a modern tőkés

JELENTÉS

A PHYLLOXERAŰY ÁLLÁSÁRÓL TOLNAVÁRMEGYÉBEN
AZ 1887-İK ÉVBEN.

A VÁRMEGYE PHYLLOXERA-BIZOTTSÁGÁNAK
BENYÚJTOTTA

Dr ROBOZ ZOLTÁN.
PHYLLOXERA BIZTOS.

SZEGZÁRD,
NYOMATOTT EJJFALUSY LAJOSNÁL.
1887.

vállalkozó. A kis- és törpebirtokosoknak új életet kellett volna kezdeni a történelmi borvidék területén kívül, ha ezt az utat választják. Egy gr. Apponyi vagy egy Sztankovánszky János belefoghatott ilyen vállalkozásba, de aki maga műveli kicsiny szőlőjét, már csak a távolság miatt sem teheti meg, hogy naponta kikocsizzon, értékes órákat, /legjobb esetben csak órákat/ veszítsen a munkaidőből. Arról nem is beszélve, hogy befektetni való tőkéje sincs, s míg a "nevezett birtokos urak, örömmel legyen konstatálva, már eddig is jelentékenyebb területet beültettek"/^{127/}, addig az effajta telepítésnek - legalábbis a történelmi borvidéken - csak tétlen és nem is mindig jóindulatú szemlélője lehet a kisbirtok.

A homoki telepítés jelentősége mégis az első időszakban a legnagyobb s ennek több oka is van. A tőke megtérülése itt látszik a legbiztosabbnak és a leggyorsabbnak. A termelt szőlő és bor iránt, az ország szőlőterületének pusztulásával egyenes arányban nő a kereslet; könnyen el lehet helyezni a piacon az asztali, vagy annál kevéssel jobb minőségű borokat, mert ezek ára, bár emelkedik, de mégsem olyan mértékben, mint egyes minőségi boreké. "A borkereskedelem, amely eleinte semmibe sem veszi a homoki bort, most a kialakuló rendszeres szőlőművelés és borkészítés mellett előállított élvezhető italt szívesen kezdi vásárolni, s a homoki borok ára a hegyi borok nyomába kerül."/^{128/} Ekkor alakul ki a paksi "jó bortermő hely", amelynek sillerbora rosszabb években

egyenlő vetélytárs a szekszárdi siller- vagy fehérborral. A piaci viszonyokat nagyban javította, hogy ez az időszak a nagyipari munkásság születésének évtizede is.

Elcinte még a homokföld ára is igen alacsony, s ez is ösztönöz a jövedelmező befektetésre. Ehhez járul még a meg-növekedő, s egyre olcsóbbá váló napszámossereg. E tényezőket támogatja az amerikai vesszők drágasága és minőségi gyengesége, rossz eredési százaléka, körülményes kezelési- és beszerzési módja, és a szénkénegellátás bizonytalansága. 1890 végéig, mikorra az első jelentősebb állami intézkedés, az amerikai szőlővesszők árának leszállítása érezteti hatását "1886. óta a vmnek közel 2000 holdnyi /1000 négyszögöllel számolva!/- eddig teljesen hasznavehetetlen homokterületén virágzó szőlőkultúra létesült". /129/ Ez a kb. 1250 kh. már most több annál, mint amit Baranya, Somogy, Zala, Győr, Veszprém, Pozsony, Bars, Nyitra, Hont, Abauj-Torna, Bereg és Arad megye együttesen és összesen telepít homokon 1897-ig! /130/ Tolna megye homoki szőlőtelepítése 1888-tól jelentékeny lendületet vesz /131/ és 1897-ig az országban kimagaslóan a legtöbbet gyarapít, 11000 kh-at, amely az ország összes homoki szőlőtelepítésének /52745 kh/ több mint 1/5-e. /132/

A tőkével rendelkezők közül legkönnyebben azok telepítenek, akiknek már előzőleg is van szőlőjük. Nem kell a szükséges, nagymennyiségű európai vesszőt apránként beszerezni. Szakmai téren is tájékozottabbak lehettek. Példának említjük,

hogy a szekszárdi szőlészeti, kertészeti tanfolyam felügyelő bizottságának elnöke "Dr. Szigeth Gábor földbirtokos a paksi határban mintegy 60 hold homokos földet vett, melybe szőlővesszőket fog ültetni" - adja hírül a Szekszárd és Vidéke.

/133/ Nyilvánvaló, hogy ilyen esetekben nem kellett a több, kis tagban fekvő birtok hátrányaival sem megküzdeni. Ugyanakkor a karóhiány, a téli fagy /amely a telepítendő vesszőket is tönkre teheti/, sőt a kivándorlással megapadó munkaerő kínálat is - ahogy éppen az említett telepítés esetében is történt, /134/ - veszélyeztetheti a több lépcsőben megvalósítandó befeje^{kte}tést.

Ide sorolható még - a kezdetben gyakran előforduló - el nem végzett talajvizsgálat, amely filoxérával fenyegethet a nem megfelelő összetételű talajokban. Nem csoda, ha a filoxé-
ra biztos 1888-as jelentésében már a következőket írhatja le a szőlőtermelők érdekében." Vajha azonban minden szőlőbirtokos mielőtt szőlőjét a homokterületen betelepíti, kikérné bármelyik szakember véleményét a homoktalajnak vésszementességére vonatkozólag, nehogy később csalódásoknak legyen kitéve, s vésszementesnek tartson olyan talajt, mely éppen nem az!" /135/

A telepítésen belül elfoglalt vezető szerepet egészen a kilencvenes évek második feléig tartja, ^(a homok) csak az 1895-ös összeírás után kerülnek előtérbe a telepítés más módjai, így főleg az oltványszőlő.

Okát több tényező együttes hatásában fedezzük fel, A biz-

tató és már bevált oltványkísérletek, jobb minőségű borok iránt is megújuló kereslet, az 1888-ban még kuriózumnak számító földáremelkedés^{/136/} a homoknál való állandósulása nagyban befolyásolja a homoki szőlő sorsát. Az 1896-os V. tc. /A phylloxera által elpusztított szőlők felújításának előmozdításáról/ a kölcsönlehetőségeket apasztja el, amikor a végrehajtási utasításban /60900/1896. sz. rendelet/ világosan leszögezi: "a törvény 5 §-a azt az elvet állapítja meg, hogy azokban az előnyökben amelyek a törvényből, s szőlőművelésre származnak csak az eddigi hegyi borvidékeken levő oly területek részesítendők, amelyek szőlőültetvényeit a phylloxera már elpusztította, vagy pusztítja és az előnyök kizárólag az ily területeken volt szőlők felújítására nyújthatók, illetőleg vehetők igénybe.^{/137/}

Ez a már megindult újraterülpítésnek nagy lendületet ad, a homoki terület telepítését pedig erősen visszafogja: nyilvánvaló, hogy a kedvező feltételek egyre inkább jobban biztosítják majd a tőke gyors megtérülését a minőségi bort adó történelmi borvidéken, s ez a század elejétől, ha lehet, még fokozottabban áll a konjunkturális viszonyok miatt.

S ezzel el is érkeztünk az első újraterülpítés legfontosabb részterületéhez: az amerikai vesszők által való megújodáshoz. /Szándékosan nem használtam itt az "amerikai alanyra oltott vesszők" vagy a "direkttermők" kifejezést, mert kezdetben ezek alkalmazása párhuzamosan merül fel. Csak hosszú

évek negatív tapasztalatai győzték meg a termelőket az oltványsszőlő előnyben részesítéséről és a direkttermők elhagyásáról./

Érdekes véletlen, hogy a kutatás mai állása szerint, az amerikai fajtákkal való próbálkozás nemcsak a végső megoldást jelenti, hanem a megyében már legelsőként is ezzel kísérleteztek. Tulajdonképpen egy elszólásszerű párhuzam, említés vezet bennünket erre a feltevésre. Hegyaljáról szól egy cikk, s ebben a következőket is olvashatjuk: "Fejős Károly mérnök urnak szövegében a Riparia-Sauvage-zsal eszközölt kísérletek nem vezettek üdvös eredményre, mert hogy többet ne említsünk a magról kelt s ma 6 éves vessző oly vékony ma is, hogy a mi erős kadarkánkkal a beoltásra teljesen alkalmatlan"./138/ Ez a tény tehát arról győz meg bennünket, hogy Tolna megyében, Szekszárdon már 1885-ben oltványkísérletbe kezdtek, s igaz ugyan, hogy ennek eredménye egyelőre még elmaradt, de jövőbe mutató jellege, országos és elsőek közé emeli s külön figyelmet érdemel.

Sajnos a kísérleteknek és próbálkozásoknak erre az első szakaszára nem egyedül itt volt jellemző a sikertelenség. Az országosan is gyengén sikeredett próbálkozások végső értelmét nem is ez időtájt látjuk megvalósulni, hanem az 1910-es évek-re nagyjából befejeződő szőlőfelújítás legnagyobb részét oltvány-nyal történő véghezvitelében.

A helyi kezdeményezéseket a szakirodalom helyesen érté-

keli, mikor azt mondja "Tolna megye erőfeszítése az első helyen áll az országban" s az első lépéseket így írja le: "Már 1886-ban 600 db Jaquez, Herbemont és York Madeira direkttermő fajtát hozat be és azt vészmentes homokterületen ülteti el"./139/ Az évszám és a fajták megnevezése helytálló itt, csak hogy éppen tízszeres mennyiséget, azaz 6000 db-ot hoztak be csak megyei kezdeményezésre, mint arról a különböző egykorú iratok tanúskodnak./140/

A gróf Széchenyi Sándor főispán által Nagydorogon átengedett 12 holdas vészmentes homokon azonban a "hozatott 6000 db vessző közül, amelyek különböző módon lettek eliskolázva, összesen 2000 szál vessző látszott ez ősz /1887/ folyamán olyannak, melyek a biztos megeredésre látszanak mutatni - dacára a folytonos öntözésnek és gondozásnak"./141/ Hozzáértésről sem beszélhetünk, mert - mint Roboz írja - a gondozást "Füredés Dezső úr, a megyének egyik ismert, fáradhatatlan, s képzett gazdája, aki azoknak gondozását ideiglenesen elfogadta."/142/

Úgy véljük a meszes talaj miatt jutottak "hasonló elszomorító eredményre" ekkor még "Uzdon Kontsits János, Füredés Dezső, Dobrovsky Kálmán, Hermann Károly urak, - kik ez év folyamán hasonlóképp nagyobb mennyiséget hozattak be, s melegágyba iskolázva rendszeren öntözve alig 20 % fogamzott meg". Már-már egyéni tragédiának számít egy másik eset, ahol talán az anyagi lehetőségek bezárulását is jelentheti, hogy "Kiss

István sárszentlőrinci jegyző által behozatott 500 darabból 20 darab eredt meg, "/143/ tekintve, hogy akkor az amerikai vesszők ára meglehetősen borsos volt.

1837. április 20-án Szekszárdon a következő árakon adták a vesszőket ezrendként a nagydorogi kísérleti telepre: /144/

Fajta	Gyökere	Sima
York-Madeira	75 Ft	30 Ft
Herbemont	nem kapható	30,50 Ft
Jacques	58 Ft	12,50 Ft

1890-ben pedig a Földművelésügyi Minisztérium rendeletére a következő táblázatban látható árcsökkentést hajtották végre: /145/

	Gy.volt	gy.új	s.volt	s.új
Vitis Solonis	35,- Ft	30 Ft	16 Ft	10 Ft
Violla	50	40	25	15
Jacques	40	20	10	6
Herbemont	100	35	25	10
York-Madeira	60	40	20	15
Othello	125	25	50	8
Riparia-Portalis	20	20	5	5

Ilyen árak mellett sem csoda, hogy Roboz Zoltán a következőket jegyzi meg főleg a nagydorogi, de a többi esettel kapcsolatban is: "Ezek oly elszomorító tények, amelyekre a nagyméltóságú földművelésügyi minisztérium /sic!/ figyelmét kell, hogy felhívjuk, hogy a jövőre beszerezendő nagyobb készletet,

ha még az az országos telepekről nem fedezhető, oly franczia-
országi cégtől vásároltassa, kik a vesszőket jobban megvá-
logatják, hogy a küldött 6000 darabból ne kelljen 6-700-at,
mint teljesen élettelen, használ-hatatlant félredobni!" /146/

Ez az oka annak, ha csak a végösszeget tekintjük, már
akkor is feltűnő a különbség a Roboz Zoltán által 1887-90-re
tervezett 314 ezer és a megyébe tényleg megérkezett kb. 167
ezer vessző között, hátha még az utóbbi mennyiségből az ere-
dési százalék is kidobhatja velünk legalább a felét!

Az így kapott valóság már alig több a nagyszerű álmok
negyedénél! S ebben nagy szerepe van az állami támogatás hi-
ányának, az állam ugyanis az újjátelepítés érdekében hosszú
ideig semmit sem tesz, holott - mint az már a korban is töb-
ben hangsúlyozták - ennek következtében sokmillió adóforint-
tól esik el. Egyedül a rekonstrukció hathatós támogatása lett
volna gyógyszer a bajokra, ugyanis a vesszők minőségén még az
elkövetkezendő időben sem tudnak sokat változtatni. Jó példa
erre egy 1892. júliusi feljegyzés, melyet a következő táblá-
zatban mutathatunk be:

A szekszárdi amerikai szőlővessző-telepen gyökeresztett
vesszők eredése 1892-ben /147/

szőlőfajta	elültetett	megeredt	szükséglet Pótlásra	eredési %
Riparia Sauvage	8.195	2.372	5.823	28,9
Riparia Portalis	4.998	2.081	2.917	41,6
Vitis Solonis	3.939	1.527	2.402	38,9
Violla	4.437	2.471	1.966	55,7
Rupestris Monticola	3.719	2.059	1.660	55,4
Jaques	1.737	663	1.074	38,2
Herbemont	1.822	420	1.402	23,1
York-Madeira	1.666	711	955	42,7
Othello	1.650	720	930	43,6
Összesen	32.153	13.024	19.129	40,5

A méregdrága vesszők árának leszállítása is csak tüneti kezelésnek látszik a filoxéravész ellen, bár jelentőségét nem szabad lebecsülnünk. Az árleszállítás némi lehetőséget ad arra, hogy ha nem is széles, de az eddiginél szélesebb rétegek juthassanak a rekonstrukció igénylésének álláspontjára.

- . -

Mindenek a tényezők azonban eltörpülnek a megyei törekvések mellett. A szekszárdi amerikai szőlőtelep, amely vármegyei kezelésben volt, ekkor még éppencsak megkezdí működését, de fontossága egyre inkább nyilvánvalóvá lesz. Biztos pontot jelent az akadózó vesszőforgalommal szemben, s így valamelyes függetlenedést is a nagy áringadozástól, melyet a kereslet-kínálat alakulása gyakran hoz magával, s amely leginkább az alany- és direkttermő-vesszők drágulását jelenti. A vármegyei szőlőtelep másik jelentősége abban áll, hogy kritikus és kezdeti időszakban látja el vesszőkkel a TFB által életre hívott községi amerikai telepeket.

Később már az állam is nyújt segítséget ingyenes vesszőkkel, de ekkor már a megye ismét megelőzi egy lépéssel: több községben mintaoztványtelepet rendez be, az oltás különböző, elterjedt módzatait /főleg a fás- és zöldoltást/ a helyszínen bemutatva követendő példát nyújt. Az eredményt a helyszínen is le lehet mérni, ugyanis a telepalkotás feltételei a következők: 1. 70 cm forgatás a tél folyamán, 2. megfelelő trágyázás, 3. az ültetési költség viselése, 4. 1300 darab 5 láb hosszú karó biztosítása, 5. kapálás, kötözés vég-

sése a szakközeg irányítása szerint, 6. a fenntartási költségek viselése, 7. egy vincellér szőlőmunkás tanfolyamra küldése, /azonban a TFB ennek napi 80 krajcárt ad!/. A TFB ezért a következőket nyújtja: 1. 2000 amerikai vesszőt díjtalanul, 2. az ültetésnél és utána öt évig díjtalan felügyelet, 3. a terület 1/3-át kész oltvánnyal, 1/3-át helyben oltott oltvánnyal és 1/3-át zölden oltott oltvánnyal saját költségén betelepíti, 4. a telep jövedelme a tulajdonosoké. /148/

A jó példa nyomán ekkorra már az egyéni kezdeményezések is elszaporodnak. Decs község előljárósága 1892. októberében közli a mintatelep ügyében kiadott felhívásra, hogy a községben erre szabad terület nincs "és különben is a szükséges anyagtelepekről már maguk az egyes gazdák gondoskodtak". /149/ A kutatás mai állása szerint ez a tény is a történelmi borvidék élenjárására utal, mivel a megyében más hasonló eset /t.i. visszautasítás/ ezen kívül nem fordult elő, sőt éppen magánosok ajánlottak fel 500-500 négyszögölöket Mucsi, Csibrák, Kéty, Kölesd, Simontornya, Bátaszék és Bonyhád községekben 1892. november 24. és 29. között a mintaoltványtelep céljaira.

A vármegyei szőlőtelep és a vele együttműködő szőlészeti-borászati tanfolyam azonban nemcsak a vessző- és oltványellátás, hanem /a modern szőlőkultúra előtérbe kerülésével egyre inkább égető kérdésként felmerülő/ szakemberállatás gondjain is enyhíteni igyekszik. 1888-tól 1902-ig "a telep 14 évi

fennállása óta 120 egyén kapott oktatást a 8 hónapi szőlőmunkás képző tanfolyamon"./150/ Ellentétben Bakonyi József állításával éppen télen nem voltak ezek a vincellérek alkalmazásban, ugyanis a szőlőmunkákból /együttal a telep számára is hasznót hajtó/ gyakorlati képzést is kaptak. Tantárgyaik: "1. szőlőművelés, 2. borászat, 3. fillokszera elleni védekezés gyérítéssel, 4. amerikai szőlőkultúra, 5. homoki szőlőkultúra, 6. peronospora ellen való védekezés"./151/ Szabatos válaszaikat a nagy események számító és népes közönség feszült figyelmé mellett sajló vizsgákon a város előljárói jólesően veszik minden évben tudomásul./152/ Egy részük úgymond a vármegye "Üsztöndíjasának" érezhette magát, ugyanis a TFB több évben /évente 4-5 főt/ részesített 75 Ft-os támogatásban./153/ Azonban nemcsak ebből kellett megélniük, hanem 15 Ft-os havidíjat is kaptak szőlőtelepi munkájukért. Ez a biztos kereset, /amely ugyan alig több egy havi napszámnál/ és a jó elhelyezkedési lehetőségek vonzották a helyi gazdák fiait e pályára. Sok szekszárdi fiatal szerente meg itt a gazdálkodáshoz szükséges korszerű ismereteket, ám az 6 előnyben részesítésüket gyakran féltékeny szemmel nézik a megye más községei, s ha tehetik - főleg a Tolna megyei Gazdasági Egyesületben - szóvá is teszik ezt./154/ Nem ritka az sem, hogy Szekszárd előnyére is a vele való "kivételezésre" hivatkozva nem ad a tanfolyamnak a fenti egyesület segélyt.

A viszonyokhoz mérten igen jó képzést, a kitűnő munka-

lehetőségeket, de a szakemberhiányt is mutatja az 1892-ben végzett vincellérek elhelyezkedése: 2 a főispán szőlészeti-ben, 1-1 Szatkovánszky Jánosnál és Csapó Vilmosnál, dr Szigeth Gábornál, Vissolyi Jenő, Bezserédj Andor nagybirtokosoknál, 1 a királyi közjegyzőnél, 1 Kúhl Nándornál Bátaszéken, 1 saját szőlőjében Pakson, Keserű szájízzal jegyzi meg a tanfolyamvezető, aki egyuttal a filoxéra-biztosi teendőket is ellátja ekkor: "azon törekvés azonban, hogy a tanfolyamra az egyes községek által küldött községi vincellérek a tanfolyam bevégeztével ismét a községükben érvényesítsék szerzett ismereteiket, nem volt elérhető, s még néhány évig nem is lesz, míg jobban fizetett állást nyernek privát szolgálatban."/155/ S így a községeknek a tudománnyal való lépéstartását bár segítették azzal, hogy a helyi alap terhére engedélyezték a szaklapok rendelését, még gyakran hangzik majd el panaszként, hogy a telepek vezetői feladatukkal korántsem vannak mindannyian tisztában; nemtörődömségük, felületességük oka pedig gyakran a tudás hiánya, nem a jóindulaté.

Gyakoriak az időszakos tanfolyamok is: az ezeken részt vevők számát tízezer fölé tehetjük, hiszen már az első ilyen tanfolyamon 1890. március 2. és 9. között 500 fő vett részt csak Szekszárdon. 50-60 fős csoportokban, s ezt követően egy-egy hétig tanfolyamot tartottak Bonyhádon, Pakson, Gyöngyösön és Tamásiban. A szénkénegezés mellett az amerikai szőlőkről és a fás oltásról volt elméleti és gyakorlati bemutató /ez később

a homoki szőlőkultúra ismertetésével és a zöldoltás gyakorlati oktatásával is bővült./ A tanfolyam sikeres elvégzéséről igazolványt kaptak a résztvevők.

Ez az alapokkal megismerkedő szőlőbirtokosság próbálkozik majd legtöbbet az elkövetkezendő időben, mielőtt azt anyagi lehetőségeik megengedik. Azonban kezdeti próbálkozásokon túl még sokáig nem juthat, éppen az állami támogatás hiánya miatt. A - csak nagyon lassan születő - rendelkezések mindennél jobban jellemzik a kapitalista államgépezet tehetetlenségét, azt, hogy a gondok-bajok orvoslására osztálykorlátai miatt csak nagyon lassan találja meg a módot, s akkor sem kielégítően, hanem csak részben eredményesen.

Az intézkedések felemás jellegét nem véletlenül hasonlítottuk fentebb az időjáráshoz. Igazolással csak néhány jellemző példa. Már 1883-tól ideiglenesen adómentesek a filoxéra által kipusztított területek /1883. XVII. 8. §., de tételességre kárhóztat, mert ha új művelési ág alá vonják, ismét adó alá esik/ szintén a 8. §./ Ezzel a szőlőterület csökkenését akarta ugyan meggátolni, de természetesen eredménytelenül, mert csak a teljesen kipusztult szőlőket veszi figyelembe, így tehát a termelő a szénkéneges fenntartásban egy idő után nem lesz érdekelt és a törvény a kiirthatást is előírja. /7. §./ A homoki ültetés és a vízzel való elárasztás szintén 1883-tól ideiglenesen adómentes, a filoxéra termé-

szetesen a homokterületen pusztit legkevésbé. Csak nyolc évre rá /1/ 1891-ben lesz a kipusztult szőlőterületek újratelepítése adómentes. A törvény "a szőlőterületeknek adandó újabb állami kedvezményekről" szól, holott eddig nem is adtak a szőlőterületeknek, hanem csak a szőlőparlagnak!

A szénkénegezés és az amerikai szőlőtelepítés most már kedvezményes, de ekkora már az anyagi lehetőségek összehűkülnek. Mégis reményt nyújtanak az emelkedő borárak - keserű pirula - alig egy évig, az olasz borok vámjának csökkentéséig.^{/156/} Ez annál is inkább rosszkor jött, mert a természeti csapások - mint később látni fogjuk -, ekkor kezdik éreztetni leginkább hatásukat a szekszárdi történelmi borvidéken. Igaz ugyan, hogy a tisztességtelen versenyt megpróbálják kiküszöbölni a borpancsolás elleni törvénnyel^{/157/}. De ennek végrehajtására mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az elkövetkezendő években sokáig "csinálnak" még bort és még jónéhány évvel a törvény életbelépte után is nagytömegű "mesterséges bort" fedeznek fel.

Az újratelepítést kölcsönrel is elősegítő törvény 1896-ban, több mint húsz évvel a filoxéra magyarországi megjelenése után születik meg. A Magyar Agrár- és Járadékbank útján 25 milliós kölcsönt kívánnak nyújtani a legalább 800 négyszögöl felújítandó területtel rendelkezőknek /egyes esetekben kisebb területekre is lehetett kapni kölcsönt/.

Túl azon, hogy - a kapitalista pénzügyi törvényei szerint - szervezetek könnyebben és kisebb kamatra kapták a

kölcsönt, /a visszafizetés biztosabb szavatolása miatt/, ez az összeg korabeli számítás szerint is csak összesen 46 ezer 897 kh. felújítására elég, ez pedig a filoxéra előtti szőlőterületeknek mindössze 7 %-a /!/, s a filoxéra által csak 1897-ig elpusztított szőlőknek is csak kilenced része! Különösen a filoxéra előtti területeknek csak 1,6 %-át újítják fel, 1910-ig.

Zavaró körülmény az évi esedékes törlesztés november 1-i határideje is, mert ez a borszenszálaknak /boralkusszoknak/ szolgáltathatja ki a felújítót. Dicséretes, de a kölcsönvevők számára lecsökkentő mozzanat, hogy a szőlő közé semmilyen más veteményt nem lehet helyezni. Még több olyan - inkább túlbuzgóságot, mint végiggondoltságot sejtető - tényező is van, amely csak fölösleges nyűg a kölcsönvevő nyakán.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt, hogy - amint arra a szakirodalom is bőven utal - a kölcsön mégis hasznos volt és a kölcsönvevők számára az első világháborúval nagyrészt a visszafizetés gondja is megoldódott, s így a hadseregszállítók, papírtalpu bakancsot gyártó bitangok, s száz meg száz ezreket vágóhídra küldők, kuponvágók és "lézengő ritterek" mellett ha akaratlanul is, de a kisemberek egy része is megszűti, ha nem is a pecsenyéjét, de betevő falatját, az első világhétségnél.

A filoxéra pusztítását fokozta az ekkoriban különösen rossz időjárás. Nagyban hátráltatta ez a meg-meginduló újjá-

telepítést. Egy-egy rossz év után tömegesen iratják le a szőlőterületből teljes kárúnak az addig szénkéneggel fenntartott szőlőket. Ez annál inkább fájó, mivel tudjuk, hogy ez a terület lett volna az anyagi fedezet az újratelepítéshez, a még részben megmaradó borterméssel. A csapások közvetlenül is érik a rekonstruált területeket, gyakran elhordja a zápor a megforgatott földet, s vele együtt a vesszőket, illetve szét-töri az oltványokat. Ha ez a csapás kisbirtokosra sújt, mondanunk sem kell, gyakran nincs ereje újabb próbálkozásra. Az időjárás alakulásával párhuzamosan hatott több visszahúzó tényező a telepítésben. Így például az 1892-es különösen rossz időjárás hatását erősíti az olasz borok vámjának leszállítása, vagy az 1894-1895-ben fellendülő telepítési kedvet lelchasztja az új ültetvényeket tönkretévő 1895-es rossz időjárás.

Döntő tényezőként említhetjük a rekonstrukciókérdésében a borárok alakulását. Már 1889 elején nagy reményeket fűznek a jobb "borüzlethez", azonban az idők folyamán keserves csalódás éri az akkori történelmi borvidék, /azaz egyéss Tolna megye!/ termelőit.

A borárok - bár némileg emelkednek - korántsem fedezik a filoxéra okozta terméskiesést. Jellemző azonban a borvidék megnyújtott életére - ellentétben a Bakonyi festette gyors pusztulással -, hogy 1889. október 9-én és 1890. elején is egy móri cég "mely már 1798. óta áll fönn és jó hírnévnek örvendő... Szekszárdon törvényszékieleg bejegyzett fióktelepet nyit"/158/.

de a következő év statisztikája mutatja, hogy a Dunántúlon az új borok közül a szekszárdi a legolcsóbb és ára felét sem éri el az ó-vörösné:

Borárak a Dunántúlon 1891 őszén /159/

/1 liter ára fillérben/

Helység	Új bor	ó-vörös	közséts.v.	asztali	csemegé
Szekszárd	24-26	54-60	36-40	-	-
Budaörs	-	36-40	-	54-62	100
Pécs	26-36	30-36	-	-	-
Zala megye	28-30	38-42	-	-	-
Siklós	28-32	-	-	-	-
Dráva-vidék	24-28	-	-	-	-
Kaposvár	30-36	-	-	-	-

Igaz, a régi jó évjáratoknak jó ára van, de hol vannak már azok az idők, mint például 1881. februárja, mikor tizenkét termelőnek a borszáti kormánybirtos 1414 hektoliter bepincészt borít vehette törzskönyvbe 15-40 forintos árban hektoliterenként!

A fenti ár - bár így is a legalacsonyabb a Dunántúlon - még nem is mondható rossznak, hiszen az a vörösborra vonatkozik, holott a Szekszárdi Vidéke 1891. szeptember 17-i híradása szerint "vörösbör nem lesz, csak sziller", ennek ára pedig 18-22 forint volt! A borárak további alakulására álljon itt néhány példa /év és átlagár forint /hl/ 1888-89 - 11 forint, 1890 - 18 forint, 1891 - 23 forint 1897 - 38 forint, 1900 - 35 fo-

rint; es talán az adatok hiányos volta ellenére is képes kör-
képet adni.

VIII. AZ ELSŐ REKONSTRUKCIÓ JELLEMZÉSE AZ ÚJJÁTE-
LEPÍTÉS MENETE ÉS A SZOCIÁLIS KÉRDÉSEK ÖSSZEFÜG-
GÉSÉNEK TÜKRÉBEN

A történelmi borvidéket elérő filoxéra részben a régi módszerekkel termelő kis- és középbirtokokat talált. A korán felfedezett rovar ellen, hatása első időszakában /1886-tól 1891-ig/, az előforduló hitetlenség ellenére eredményesen tudnak védekezni. A meglevő foltokat többnyire lokalizálják, az ellepett szőlőket szénkéneggel tartják fenn, csak kevés próbálkozással találkozunk a telepítésre.

A kis- és középbirtok egy része is igyekszik kiadásait csökkenteni, ezt pedig - a kevésbé emelkedő borárak miatt - csak az idegen munkaerő kiküszöbölésével, vagy részleges csökkentésével érheti el. 1886-ban még egy forint volt egy napszám, ez a megsokasodó munkaerőkínálat és csökkenő kereslet miatt az évtized végére 60 krajcárra, majd 1893-tól 50 krajcárra esik, illetve az őszi időszakban még 45 krajcár is. Ettől kezdve 45-60 krajcár között marad. A történelmi borvidéken kívül még olyan adatunk is van, hogy Tolna megye egyes vidékein "erős, edzett emberek 15-20 krajcárért kénytelenek reggeltől-estig dolgozni" - már 1889 tavaszán. /160/

Ebben az időszakban még a történelmi borvidéken kívülre helyeződik a telepítés súlypontja, mert telepítés ez és nem újratelepítés. A drága és rossz minőségű vasszók még nem teszik lehetővé a szélesebb birtokosréteg számára az újrate-

telepítést. A homoki szőlők plántálása - a várható jó borárak reményében - kecssegtető tőkés vállalkozássá lesz. Ez látszik ekkor legbiztosabb és legjobban jövedelmező vállalkozásnak - természetesen csak a tehetősebbek számára, nem pedig a 0,5 - 1 holdas gazdáknak. Nekik egyelőre a legtöbb segítséget jelenti a községi amerikai vesszőtelepek és az időszakos tanfolyamok intézménye, mert ez a jövőbe mutató tevékenység alapozza meg a későbbi alapfokú hozzáértést és az anyagi lehetőségek kibővülésével általánossá váló telepítési kedvet.

Néhány elvetélt próbálkozástól eltekintve, nem tudunk ez időtájt újratelepítésről, s ehhez is nagyban hozzájárul, hogy még előtérben áll a direkttermék telepítésének szorgalmazása. Azonban az a gazda, aki ezek borát kóstolta, bizonyára kétszer is meggondolta, hogy telepítésükbe fogjon-e! A rókaistól a málnaízben át minden volt a szájában, az idegen borág nedűje, csak savas kadaraíz nem. Ezért, ha csak tehetette szőlőjét szénkénegezéssel tartotta fenn. És tehetette is, mert 1891-92-ig Szekszárd szőlőinek is csak 22,17 %-át /604 kh 408 négyszöglet/ támadta meg a filoxéra, 1/3, 2/3 részben kárt okozva. Igaz ugyan, ez nem kevés, de nem is olyan sok, mint az ország más, híres borvidékein.

A következő időszakban a történelmi borvidék szőlőit már valóban ellepi és kipusztítja a filoxéra. Ez amiatt történik, mert a sorozatos elemi csapások /csak a jég 40 %-át elpusztította a szekszárdi szőlőknek 1891-ben!/, kimerítik a szén-

kénegezés anyagi fedezetét úgy, hogy a korabeli szemlélő az ökölnagyságú jég pusztításáról megjegyzi: "a szőlők legalább is két évre vannak tönkre téve". És ez alatt a két év alatt a megtámadott terület több, mint háromszorosára nő /71,92 %-ra/ további két év múlva a régi szőlőknek már csak 7,59 %-a /207 kh/ marad meg, ugyanis "az 1895. évi statisztikai felvétel - pusztta véletlen folytán - épp abban az évben rögzítette és összegyezte a filoxéra pusztításait, amikor a hanyatlás elérte mélypontját"./161/

Azonban ekkora már nemcsak elpusztított, hanem újrater-
lepített szőlő is van.

1893-ban vessz az első lendületet a telepítés tipikus példá-
ja ez az ún. próbálkozó telepítésenek. Átlagban egy telepí-
tőre 805 □-öl jut, vagyis 0,5 kh. Azonban ebben sok a 2-400
□-öles telepítés: a kisbirtok egy része végső anyagi lehető-
ségeit használja fel. A 147 tulajdonos így 73 kh 42 ölet te-
lepít. Ez elenyésző ugyan, az elpusztított, vagy pusztulóban
lévő 1960 kh-hoz képest, mégis ez a jövő útja.

Nem szabad megfedekezünk arról sem, hogy a törpebir-
tok ugyanekkor 305 kh-at alakít át szántóvá; átlag 950 □öles
nagyságban 514 tulajdonos!

Csak most tűnik fel a kortárs szemlélőnek "a munkás kéz
hiánya", az elnyomorodás. Helyesen értékel, mikor ezt írja:
"Szekszárd, 15000 lelket számláló lakosságából legalább két
harmadrész, vagy helyesebben ennek munkabíró része a téli hó-
napok kivételével egész éven keresztül, kint a hegyekben volt

elfoglalva; a birtokos rész - s ez volt az óriási többség - maga művelte szőlőbirtokát, mely tisztességes megélhetési módot biztosított számára, a napszámos vagy éppen proletár-osztály alig létezett Szekszárdon, mert még annak is, ki mások gazdaságában volt munkával elfoglalva, meg volt a maga kis szőleje, mely magának, családjának megadta a szükséges mellékjövedelmet, ha mindjárt hébekorban a napszám-hiány esete következett is be! Most ez a kisbirtokos és napszámos-osztály a szőlőhegyek elpusztulása folytán egyszerre fosztott meg minden kereseti forrástól; kis szőlőgazdasága elpusztult, munkát pedig nem kap. A jobb módú polgár-osztálybeli birtokos ugyanis, ki azelőtt nem volt rászorulva, hogy megerőltetésével mindent maga végezzen, most könnyen megbirkózik a munkával, mely kipusztult szőlőjénél egyéb termelési ágak kultiválása közben felmerül s így napszámosra nem szorul. Az értelmiség pedig, mely a rekonstrukció keresztviteléhez még csak készülődik, szinte /szintén/ sokkal kevesebb munkaerőt igényel." Ugyanez az írás a döntően mezőgazdasággal foglalkozó, várossá növő községben, helyesen látja meg a feladatot is: "A baj elhárításának egyetlen eszköze, hogy különösen a fiatal munkaerő kiözönlésének gát vetessék, a szőlők újratelepítésének hatályos előmozdítása." "Ingyen amerikai alany a szegényosztálynak, olcsó, nyugalmas kölcsön a birtokosnak!"/162/

Azonban a helyi erőforrások elapadásával /éppen ez évtől

szűnik meg a filoxéra alap! / ez a segítség csak immel-ámmal indul meg és 1896-ig, a felújítási kölcsön létrejöttéig nem is mutat lendületet. Mindezek ellenére 1894-ben beültetnek amerikai szőlővel 73 kh 42 □-ület, s 1895 végére a következő képet mutatja a szekszárdi szőlőstatistika: /163/

Összes szőlőterület:	524 kh és 724 □-ül
Filoxéra-lepett, de még némileg termő	207 kh
Teljes termésben még nem lévő új szőlők	139 kh
Amerikai vesszővel beültetett szőlők	
még be sem oltott	100 kh
beoltott	50 kh
direkttermő	2 kh
1895-ben szőlővel beültetett terület /új/	177 kh
Szénkéneggel fenntartott szőlők	125 kh
Összesen a szőlőterületeken 3780 hl bor készült a termett szőlőből.	

A második időszak forrásai szerinti ellentétes folyamatokat a harmadik időszak egyértelmű fellendülése követi. Ez az időszak a leghosszabb, /1896-1906/, azonban egyértelműen jellemezhetősége miatt nem indokolt két részre bontani.

1896-tól kezdődően nemcsak a kölcsönt igénylők, hanem általában a felújítás tekintetében pozitív változás megy végbe. A pénzügyi körök - bízva a kedvező konjunkturális viszonyokban - szívesebben hiteleznek felújításra, az államilag /Magyar Agrár- és Járadékbank által/ finanszírozott, 25 mil-

liósra tervezett kölcsönön kívül is. A "die kleine Fische: gute Fische" - szemlélet a bankszakembereket rádöbbeníti arra, hogy a nagy számú, de kisebb haszonnal kecsegtető üzletfelek hosszú távon busás jövedelmet ígérnek.

Szakmai tekintetben nemes célkitűzés a műveltség emelése, azonban ennek pallérosítása, igazi felfutása egészen a felszabadulásig, sőt egy ideig még azután sem megoldott kérdés. Maga a tendencia, a kulturálódás elősegítése, azonban nagy figyelmet érdemel. Nem elsősorban a felső, vagy középfokú szakemberképzésre gondolunk itt, mert ez még valjuk be, igen csak gyerekcipőben járt - hogy egy közhellyel fejezzük ki magunkat. Ennek jelentősége egyelőre kicsi, s még sokáig - a kapitalizmus végéig az is marad a történelmi borvidéken, noha a szőlőkultúra már ekkor igényelte a szakembergárdát itt.

Nagyobb jelentőségű a századforduló táján általánossá váló törekvés az újabb eredményeknek nemcsak megismerésére, hanem befogadására.

A filoxéra borvidéki megjelenésekor "szépen művelt szőlőket" talál - az akkori fogalmak szerint. Ez azonban már a század végére korszerűtlen, gyengén jövedelmező, nehezen művelhető, nem igazi minőségi bort adó terület lenne, ha meg is maradna. Az akkori terméseredmények - bár a megyei és főleg az országos fölött vannak 12 hl-lel holdanként - ma már szinte megmosolyogni valónak tűnhetnek. Az akkori megyei át-

lagnál /9 hl/ még így is 25 %-kal magasabbak voltak, nem is beszélve a minőségről.

A század végére a rekonstruált e vidéki szőlőkben már 20 hl az átlag, sőt e fölött helyezkedik el, nem kis részben. Nemcsak terület tekintetében mutat nagy eredményeket a megye /az egykori szőlőterület 96 %-át éri el 1910-ben/, hanem aranykorona értékben is magasabb lesz az új terület értéke. Különösen érvényes ez Szekszárdra, ahol több lesz a szőlőterület az egykorinál, aranykorona értéke pedig kiugróan magas, átlagban is duplája!/ más vidékek minősítési számának.

A szekszárdi szőlők területe és osztályai
kataszteri tiszta jövedelme/164/

I.o. II.o. III.o. IV.o. V.o. VI.o. VII.o. VII.o.

8000 7400 6000 4600 3200 2700 1300 760/f1116r/

429 141 553 655 986 496 97 12 /kh/

12,73 4,19 16,41 19,44 29,27 14,72 2,88 0,36 /%/

Összesen: 3369 kh és 154338 korona
kataszteri tiszta jövedelemmel

Ezek az új szőlőterületek, ha nem is teljesen tiszta fajtákkal történik beültetésük, amint azt az 1896-os törvény szerette volna, minden esetre fajtatisztábbak és a vörösborszőlő aránya továbbra is 4/5, vagy a fölött marad. A közel

hatvan szőlőfajta, amely a 19. század elején Szekszárdon volt, /s mely így legalábbis Mathiász János szomorú véget ért gyűjteményéhez hasonlítható/, erősen szelektálódik csak a nagyobb hozamú, erősebb festékanyagot tartalmazó fajták maradnak meg, s még az újonnan bekerült direkttermőket is ideszámítva kevesebb mint harmadára csökkent a fajták száma, egységesítve ezzel a borvidék kadarka jellegét.

A direkttermők közül, dacára a 90-es évek eleji nagy népszerűsítő-hírverő kampánynak, csak töredék százalékban honosodik meg néhány, főleg az erős festékanyagot tartalmazó Otelló.

A művelésben is nagy változásokat ér meg a szőlőterület. A régi, korszerűtlen és túlzottan munkaigényes, sok helyütt még karótlan művelés helyett - a mai személyi tulajdonú szőlőkre is jellemző - sortartó, karóval ellátott tőkék rendszere terjed el. Ennek gyakori hibája a hegy-völgy irányú eróziót elősegítő telepítés, amely nagyban hozzájárul a termőföldek máig is tartó lekopásához, amit többnyire a borozdák végén ásott gödörrel akadályoznak meg.

A szőlő fenntartásának viszont természetes eszköze a bordói lével /"kékű" -, azaz rézgálic és mész keverékével/ való permetezés. Ez idő tájt merül fel először - a máig is érvényes - vízellátási gond a dombokon. Ezt a "tanyák" csatornáiból lefolyó, tartályokban felfogott esővízzel oldják meg. Leggyakrabban ezekben keverik a permetezőszert is. A

szőlőművelő-borkezelő eszközök tekintetében is történik változás, ha nem is akkora, mint a művelésben.

A kacort végleg felváltja a metszőolló a gazdaságok döntő többségében. A vasprés bevonul a feldolgozó eszközök közé, mint azok legfontosabbika, s a mészó is kezd tért hódítani a taposással szemben. A permetezőgép is ekkor kezdi nyomni a gázdák hátát, s ezek készítésére már helyi szakemberek is vállalkoztak, bár még többnyire nagykereskedőktől szereztek be a szatócsüzletek.

Az első rekonstrukciót a szekszárdi történelmi borvidéken két szóval jellemezhetjük legjobban: kisbirtok - és kisüzemi jellegű. Szekszárdon általában a 0,5-2 kh közt találjuk az egyes gazdaságokat a filoxéra előtt és után is. Egészen a 20. századi hatvanas évekig megmarad ez az arány.

Ezen a területen sincs akkor birtokmozgás, mint a megye más részein ugyanazon időszakban. Az elárverezések és csődök itt is elő-elő fordulnak, de korántsem oly gyakoriak mint másutt. Annak tulajdoníthatjuk ezt a tényt, hogy a szőlőbirtokok egy részének és pedig nem kis részének másutt is voltak "érdekeltségei" nemcsak a bortermelésben. A kizárólag mezőgazdasággal foglalkozók között is sokan rendelkeztek szántóval és - jóllehet, egy részük csak tétlen szemlélője lehetett a filoxéra pusztításának - az 1896-tal felgyorsuló újjátelepítésbe már sokuk be tud kapcsolódni. /Hegyközséget azonban csak nehezen sikerül létrehozni az olcsóbb kölcsön érdekében

a borvidéken, többszörös próbálkozásra. Ebben az is szerepet játszhatott, hogy a megalakítást nem a helyi kezdeményezők szorgalmazták először, s a bizalmatlanságon túl a hegyközség igazi előnyeit is csak kevesen látták át./

Egy vékony réteg ideiglenesen, vagy véglegesen tönkremegy, ez mintegy 100-110 családot, illetve csak 250-300 főt jelent. Részben a szőlőkben levő "tanyákba", részben a löszpartok falába vájt pincelakásokba költöznek, s egy részük véglegesen lezüllik, másuk azonban a telepítésekkel megnövekvő munkalehetőségeket kihasználva rigolírozást vállal, a kemény munkával nehéz keresettel megkapaszkodik, a maga kis szőlőjét, illetve parlagját újra tudja telepíteni, ennek is eredménye, hogy 1910-re a szekszárdi határban a parlag töredékére csökken az egykorinak.

A századfordulóra már egyre kevesebb a talaját vesztett elem, s a 90-es évek elejétől bekövetkező népességsökkenés is megáll. 1900-ban Szekszárd lakosságának már csak 1,3 %-a él napszámból, azaz 180 fő. Összehasonlításképpen Bátaszéken 20 % /745 fő/, Baján /2220 fő/ és Pécsen /4926 fő/ 11-11 % körül van az arány!

Az újjátelepítésre jellemzőként elmondhatjuk azt is, hogy területileg lejjebb kerül a szőlő, de döntően domboldali marad; a dombok legfelső részén elhagyott területeket vissza - vagy elfoglalta az akácos, de ez a terület minimálisan csökkentette csak régi szőlőterületeket, és ezt a veszteséget

meghaleadóan telepítettek be addig más művelés alatt lévő részeket is.

A helyi sajátosságok közé tartozik, hogy a drága és gyakran nem kielégítő minőségű oltványok helyett alanyt vesznek a gazdák és tanult ismereteik, valamint saját európai szőlővesszők segítségével maguk oltják be azt. Ez mutatja az évtizedes fáradozás eredményét a szakmai téren. A borvidék szőlősgazdái lehet, hogy elméletileg alatta állottak az utolsó vincellérnek is, de a gyakorlatban a legjobbakat is képesek lefölözni a szőlők kezelése terén.

A század elején, mikor újabb lendületet vesz a rekonstrukció, 1901-ben, a helyi telep 117050, 1902-ben 298250 darab állami vesszőt kezelt és "14 évi fennállása óta 120 egyén kapott oktatást 8 hónapi szőlőmunkásképző tanfolyamon". A vesszőellátás gondjaira azonban jellemző a következő irat 1900-ból: "Kimutatás a Tolna vármegyei szőlőbirtokok által a jövő tavaszi telepítéshez megrendelt sima és gyökeres amerikai szőlővesszőkről, amely megrendelést azonban készlet hiánya miatt még a magas minisztérium sem teljesíthet."/165/

Fajta	Sima		Gyökeres		Összesen
	I.o.	II.o.	I.o.	II.o.	
Riparia-P.	106000	124350	115600	79950	425900
Vitis Solonia	2500	-	9750	6250	18500
Rupestrís Monticola	47450	68450	9640	242400	367940
Összesen	155950	192800	134990	328600	813340

A történelmi borvidék első rekonstrukciója döntően pozitív eredményekkel fejeződik be 1906 táján. Az út a második - napjainkban is folyó - rekonstrukcióhoz két világháború mérhetetlen szenvedéseit át vezet. Erre az időszakra azonban a fejlődés visszaesik, sőt egyes területeken visszafejlődés tapasztalható.

Az 1960-as évek közepére - igaz, hogy döntően már társadalmi viszonyok között - újra a filoxéravész idején felmerült gondal találja magát szembe a szőlőkultúra: a világ haladt, a módszerek pedig a századforduló óta nem változtak, tehát ha eredményesen akarunk termelni, új módszerekre, korszerűsítésre van szükség.

ÖSSZEGZÉS

A szekszárdi borvidék történetének két évszázadát követhettük nyomon, különös tekintettel a fejlődés megnyilvánulásaira és sajátos jelenségeire. Hosszú út vezet a mindössze néhány kapásra terjedő szőlőtől a filoxérát követő első rekonstrukciós, közel három és félezen magas aranykorona értékű katasztrális holdig. A vizsgált tényezőket korszakonként is sokrétűen igyekeztünk bemutatni, s még így is félő, nem maradt-e ki olyan tény, szempont, vagy bármi, ami a képet hamissá teszi, az itt leírtakat megkérdőjelezi.

A szőlőtermesztés és borászat fejlődése, mint azt igyekeztünk jelezni, Szekszárdon és környékén döntő fontosságú a tárgyalt időszakban, mert a város lakosságának nagy része él a dombok jövedelméből. A végbement változások jól mutatják, hogy az életképes termelési kistáj, a szekszárdi történelmi borvidék, hosszas küzdelem árán jutott el az egyes korszakokban arra a szintre, amely további előrelépését biztosíthatta s nem fenyegetett az elmaradás veszélyeivel.

Ebben koronként különböző hatóerők játszottak döntő mértékben közre. A kereskedelem csaknem minden időszakban pozitív hatásával tűnik ki, kivéve épp a legutolsót, a filoxéra éveit. Amíg azonban a feudalizmus idején főleg a nagyobb mennyiség termelésére serkenti a szekszárdiakat, a tőkés gazdálkodás kezdeteitől egyre inkább a minőség javításán munkál. Beszűkülése ellen minden kor hadakozott a maga módján: több-

kevesebb sikerrel. Nem véletlen az sem, hogy épp az utolsó időszakban válik oly mostohává a kereslet: a gyáripari munkás-ság kialakulásának időszaka ez, amelyben a fő keresettség nem a minőségi vörösbor, hanem az olcsó borok iránt mutatkozik.

A borvidék fejlődéseinek egyes állomásait jelzi a művelési eszközökben és módszerekben bekövetkezett változások egymásutánja. Az egyre javuló terméseredmények a gazdák szorgalmán kívül ennek is köszönhetőek, ezért bemutatásuk nem lehet mellékes kérdés. Sokszor éppen ezek jelzik az új és régi egymás mellett élésével a változások megindulását, a fejlődés irányát és mértékét.

A szőlőfeldolgozás és borászat sokáig egy helyben topogása hivatott figyelmeztetni korszakok sorának extenzív jellegére, de pozitív változásuk a század végére, már a filoxéra előtt is nyilvánvaló. Sajnálatos, hogy a tárgyalt két évszázad alatt a szakemberképzés éppen ezen a területen maradt el, pedig a jó pincegazdászát öregbíthette volna a szekszárdi bor hírnevét. Igaz, ez a hírnév e nélkül is eljutott arra a szintre, amely minden borvidék álma: a világhír.

Pontos kérdésként tárgyaltuk a szőlőtermesztés társadalmi hatását. Ha olykor erre több teret is szántunk a szokott-nál, ennek oka abban rejlett, hogy ezidáig kevesen szemléltek erről az oldalról a szőlővidék életét. Ez azonban nem jelenti azt, mintha e tárgykör mellékes lenne: éppen ellenkezőleg, ez a lehető legfontosabb kérdéskör, mert benne déd- és ükapáink

élete tükröződik, munkás hétköznapiak értelme rejlik. Kinek a számára ne lenne ez ma is felemelő példa?

De nemcsak ezt szánta példának az értekezés. A borvidék hajdani fejlődése a mostanira is ösztönöz, erkölcsi alapot, az elődök meghaladására, ám megbecsülésére is nyújt. Van mit tanulnunk kitartásban és rátermettségben eleinktől, azoktól, akik megalapozták a ma lehetőségeit a tegnap szívós munkájával. Az a fejlettségi fok, amelyet egykor a borvidék elért a 18-19. században, országosan a legmagasabbak mellé állítható, a filoxéra elleni küzdelem terén pedig kiemelkedő példaként hozható. A köztudatból ezidáig a filoxéra időszakának pozitív megítélése hiányzott, mert a megjelent könyvek és tanulmányok kritikátlanul alkalmazták az országos eredményeket és ezzel párhuzamosan lemondtak a levéltári kutatásról. Ha néhol talán túlzó részletezésbe is merült e munka a filoxéra kérdésében, szerzője reméli, hogy felmentést ad az a tény: ezt a kérdéskört elődök nélkül kellett feltárnia és feldolgoznia. S igaz ugyan, hogy a tőkés szőlő- és borgazdaság kialakulása iránt sem érdeklődött eddig egyetlen kutató sem a szekszárdi történelmi borvidékkel kapcsolatban, ám ennek jelentősége országosan jóval kisebb mint a filoxéra időszakáé, ezért is kapott szűkebb teret.

Amikor bírálóim munkáját előre is megköszönve útjára bocsájtom e munkát, azzal a hiányérzettel teszem, amit tagadnom kár lenne. Az a mondat kívánczik ki, amelyet nem szégyellnék

sokkal teljesebb írás után sem végső szóként mondani: nagyon sokat szeretnék még elmondani azokról az emberekről, akik lehetővé tették számomra évszázadok kapálásaival, metszéscével és szüreteivel, hogy ennyit is elmondhassak róluk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

/A Jegyzetekben használt rövidítések feloldásával/

ANDRÁSPALVY Bertalan

A vörösbőr Magyarországon. Szőlőművelésünk balkáni kapcsolatai. = Néprajzi Értesítő. 39.évf.1957.1.sz.46-69.p./Klly./
/rövidítése: Andrásfalvy/

BAKONYI József

A szekszárdi történelmi borvidék kialakulása és fejlődése. = Szekszárd. /Szerk. K.Balog János et al../ Szekszárd, 1974. 55-69.p. /röv.: Bakonyi/

BÉL Mátyás

Notitia Hungariae novae historico geographica c. művéből Tolna vármegye leírása. /Ford.: Kun Lajos./ = Tanulmányok Tolna megye történetéből. 9.köt. Szekszárd, 1979. Tolna megyei levéltár 327-364.p. /röv.: Bé1/

BENDA Gyula

Statistikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767-1867. Bp., 1973. Központi Statisztikai Hivatal 457 p.

BEREND Iván, T. - RÁNKI György

Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Bp., 1976. Közgazdasági és Jogi Kvk. 723 p.

DARÓCZY Aladár

Tolna vármegye közgazdasági leírása. I. Történelmi rész. Klny.
a Közgazdasági Szemle 1908. évi szept.-dec. havi füzetéből.
Bp., 1909. Pesti Könyvnyomda Rt. 92 p.

EGYED Antal

Nemes Tolna Vármegyének Topographiai leírása.= Tudományos
Gyűjtemény. 12.évf.1828.6./sz./kötet 39-59.p. /röv.: Egyed/

DICENTY Dezső

Magyarország összefoglaló szőlészeti statisztikája.= A M./e-
gyar/ Kir./ályi/ Központi Szőlészeti Kísérleti Állomás és
Ampelológiai Intézet Évkönyve. III.évf.1908. /Szerk. István-
ffi Gyula./ Bp., 1909. Pallas Rt. 228-246.p.

/ENTZ Ferenc/

A hordók- s azok gondozásáról.= Borászati Füzetek. 3.évf.
1871.2.füz. 65-78.p. /röv.: Entz/

ENTZ Ferenc - MÁLNAY Ignác - TÓTH Imre

Magyarország borászata. Pest, 1869. 111 p.

Az 1856-ik évi november 10-én törvényesen alakult Szegzárdi
Borkereskedő-Társaság előrajza és alapszabályai. Szegzárd,
1857. Perger ny. 14.p. /röv.: Szegzárdi Borkereskedő Társa-
ság./ /Lelőhelye: OSzK, Tolna megyei Levéltár./

FÉNYES Elek

Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik. Pest, 1851. Kozma Vazul ny. 4. köt. 81-82.p. /röv.: Fényes/

FÉYÉR Piroska

Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Bp., 1970. Akadémiai Kvk. 407 p. /röv.: Feyér, 1970./

FÉYÉR Piroska

Szőlő- és borkortermelés Magyarországon 1848-ig. Bp., 1981. Akadémiai Kvk. 386 p.

FÜR Lajos

Jobbágyműld - parasztműld.- A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848-1914. /Szerk. Szabó István./ Bp., 1972. Akadémiai Kvk. 1. köt. 33-153.p. /röv.: Für/

/GYÜRKY Antal/

Tolnamegye borvidékei. 1867-iki jegyzeteim után.- Borászati Füzetek. 3.évf.1871. 2-3.füz. /röv.: Gyürky/

/GYÜRKY Antal/

A szőlőfürt qualificatiójáról.- Borászati Füzetek. 1.évf. 1869. 1.füz. /röv.: Gyürky: A szőlőfürt/

HERMANN Ottó

A filloxera. Vészkiáltás a magyar szőlők érdekében.

Buda-Pest, 1879. Khór-Wein ny. 24 p.

HOLUB József

Szekszárd a török kiűzése utáni első évtizedekben. Szek-

szárd, 1936. Molnár Rt. 27 p. /röv.: Holub/

KELETI Károly

Magyarország szőlészeti statisztikája 1860-1873. Nemzetközi

statisztika. Szőlőszet. Első rész. Bp., 1875. 402 p.

LUKÁCS Emil

Néhány szó a szőlőművelési egyesületek alapításáról. Szeg-

szárd, 1901. Molnár ny. 39 p. /Lelőhely: AGROINFORM/

MAGDA Pál

Magyarországnak és határőrző katonaság vidékének legújabb

statisztikai és geographiai leírása. Pest, 1819. 289 p.

/röv.: Magda/

MAGYAR KIR./ÁLYI/ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL

A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Má-
sodik kötet. Gazdacímtár. Bp., 1897. Pesti Könyvnyomda Rt.

/röv.: Gazdacímtár, 1897./

A magyar mezőgazdaság a XIX-XX. században /1848-1949/. Bp., 1976. Akadémiai Kvk. 471 p. /röv.: A magyar mezőgazdaság/

MEHRWERTH Ignác

Jegyzőkönyv Tolna vármegye monographiájához beszerzett adatokról Szekszárd nagyközséget illetőleg. Paks, 1884. K.n. 48 p. /röv.: Mehrwerth/

MÉREI Gyula

Mezőgazdasági árutermelés és a parasztság helyzete Magyarországon a feudalizmus válságának elmélyülése idején.= Századok. 90. évf.1956.4-6.sz. 591-616.p. /röv.: Mérei/

MOUSSONG Gyula

Szekszárd geográfiája. Szekszárd, 1910. K.n. 61 p.

PÉTERFY József

Szekszárdi hegyek, s a' szőlőművelés.= Magyar Gazda. 6.évf. 1846.szept.23.69.sz. 1111-1118. hasáb /röv.: Péterfy/

RADENICH Góza /összeáll./

Emlékirat a Pécsi Kataszteri Igazgatósághoz tartozó Somogy-megyei Alkerületről. Pécs, 1883. Ifj. Madarász ny. /röv.: Radenich/ /Leleghelye: Baranya megyei Levéltár/

RADOTSAY József

Szekszárd a XIX. század elején az Egyed Antal-féle összeírás tükrében. / - - szekszárdi jegyző válaszai./ = Évszázadokon át. /Szerk. Balog János, K./ Szekszárd, 1978. 368-371.p.
/röv.: Radotsay/

ROBOZ Zoltán

Jelentés a phylloxeraügy állásáról Tolnavármegyében az 1887-ik évben. Szegszárd, 1887. Ujfalusy ny. 34 p. /röv.: Roboz: Jelentés, 1887./ /Lelőhely: saját tulajdon./

ROBOZ Zoltán

Jelentés a phylloxeraügy állásáról Tolnavármegyében az 1888-ik évben. Szegszárd, 1889. Ujfalusy ny. 39 p. /röv.: Roboz: Jelentés, 1888./ /Lelőhely: Tolna megyei Levéltár/

ROBOZ Zoltán

A szénkéneg alkalmazása a Phylloxera elleni védekezésnél.
Bp., 1889. Pesti Könyvnyomda Rt. 159 p.

RÚZSÁS Lajos

A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokokkal 1711-1848. Bp., 1964. Akadémiai Kvk. 254 p.

/SCHAMS Ferenc/ Schams, Franz

Ungarns Weinbau... 1-2.köt. Pest, 1832-1833. 185 + 292 p.

SZAKÁLY Ferenc

A Közép-Duna menti bortermelés fénykora.=Dunatáj. 2.évf.
1979.aug.2.sz. 12-24.p. /röv.:Szakály/

SZÁNTÓ Imre

A parasztság kisajátítása és mozgalmai a gróf Festeticsék
keszthelyi ágának birtokain 1711-1850. Budapest, 1954.
Művelt Nép Kvk. /MTA/ 254 p.

Szegzárdi borászat.=Borászati Lapok. 10.évf.1858.febr.21.
8.sz. 62-63.p. /röv.: Szegzárdi borászat, 1858./

Szegzárdi közlemények.= Borászati Füzetek. 1.évf.1869. 27-
31. et 166-169.p. /röv.: Szegzárdi közlemények, 1869./

Tolna vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tiszta-
jövedelme művelési áganként és osztályonként az 1909. évi V.
t.cikk alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után. Bp.,
1914. M.Kir. Állami ny. 63 p. /röv.: Az 1914-es kataszteri/

TÓTH Zoltán

A szekszárdi mezővárosi blokk felbomlása a századfordulón
.= Agrártörténeti Szemle. 22.évf. 1980. 3-4.sz. 349-433.p.

TÖTTÖS Gábor

Jégverések emlékezete.=Tolna megyei Népújság. 33.évf. 1983.
július 30. 179.sz. 2.p.

TÖTTŐS Gábor

A szőlőtermesztés hatása Szekszárd településfejlődésére.
/1867-1890/. = Az MTA Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottsá-
gának értesítője. A Dunántúl településtörténete IV. A Sió-
foki Településtörténeti Konferencián elhangzott előadások,
korreferátumok szövege. Veszprém, 1982. VEAB 209-217.p.

Utmutatás a szőlőművelésre, különös tekintettel a filloksze-
ra által elpusztított szőlők felújításának előmozdításáról
szőlő 1896. V.t.cz. végrehajtására. Bp., 1898. Pallas Rt.
297 p. /röv.: Utmutatás, 1898./

VENDEL István /összeáll./

Szekszárd megyei város monografiája. Szekszárd, 1941. 346 p.

VINCZE István

Ungarische Weinkelter. = Acta Ethnographica. 1959. Tom.8.
99-129.p.

JEGYZETEK

- /1/ Marx - Engels: Technika és társadalom. Bp., 1969.
Kossuth Kvk. 17.p.
- /2/ A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum anyaga.
- /3/ Ugyanott, a régészeti kiállítás termeiben.
- /4/ Leírása: Kubinyi Ferenc: Szekszárdi régiségek. Pest, 1852.
- /5/ Ez utóbbi részben hamisított, így csak áttételesen bizonyít.
- /6/ Bartina.= Tolnamegyei Közlöny /a továbbiakban: TK/ 9.évf.
1881.szept.6.36.sz.3.p.
- /7/ Szekszárd város 1580.évi török adóösszeírása.=Évszázadokon át. /Szekszárd, 1978./ 168-170.p.
- /8/ Dernschwam János: Utazás Konstantinápolyba 1553-1555=
Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról. Bp.,
1977. Gondolat Kvk. 277-411.p., különösen a 341-342.p.
- /9/ Andrásfalvy 59-63.p.
- /10/ Szakály 12-15.p.
- /11/ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai
1660-1664. /Ford. Karácson Imre./ Bp., 1904. Magyar Tudományos Akadémia 205-206.p.
- /12/ u.o.
- /13/ Holub 9.p.
- /14/ Béli 348.p.

- /15/ u.o.
- /16/ u.o.
- /17/ u.o.
- /18/ u.o.
- /19/ Andrásfalvy 64-66.p.
- /20/ Szeptember 29-e
- /21/ Bél 348.p.
- /22/ Bél 336.p.
- /23/ Bél 348.p.
- /24/ Bél 336.p.
- /25/ u.o.
- /26/ u.o.
- /27/ Holub 19.p.
- /28/ Tolna megyei Levéltár /a továbbiakban: TML/ Conscripti-
ones 1696-1720. A nyert adatokat saját számításaimmal
egészítettem ki, az alfejezet további részében ezeket
használok fül.
- /29/ Baranya megyei Levéltár /a továbbiakban: BML/ Szekszár-
di Alapítványi Uradalom /a továbbiakban: SZAU/ Fiscalis
Iratok 1.doboz. 1749-1794.
- /30/ u.o.
- /31/ BML SZAU Provizoratus 1. dob. 1714-1799. Tary Rákhel ha-
gyatéka.
- /32/ TML Farkas Pál tamási nótárius feljegyzései 1806.
- /33/ BML SZAU Provizoratus 1.dob. Tary Rákhel hagyatéka

- /34/ Nyílt tér. A közönség köréből. = Tolnavármegye és a Köz-
érdek 21./7./évf.1911.szept.72.sz.4.p.
- /35/ HML SZAU Provizoratus 1.dob.
- /36/ u.o. és saját számítások
- /37/ Mérei 604-605.p.
- /38/ TML Szekszárdi Kőszalaptíványi Uradalom /a továbbiakban:
SZKU/ 6.dob. /1804./ 237.sz.
- /39/ u.o.
- /40/ u.o.
- /41/ TML Az 1978-as szőlészeti kiállítás anyaga
- /42/ Péterfy 1112.hasáb
- /43/ u.o.
- /44/ Radotsay 371.p.
- /45/ Egyed 56.p. /1828./
- /46/ Péterfy 1111.h.
- /47/ TML Protocol annu 1812. 453.sz.
- /48/ Magda 289.p.
- /49/ Egyed 43.p. /1828./
- /50/ Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Kö-
nigreichs Ungarn... Leipzig, 1834. Wigand'sche Verlags-
Expedition 260-261.p.
- /51/ TML Közgyűlési Iratok /a továbbiakban: KGYI/ 1834.
2470., 3138. sz. , kötésszám /k.sz./ 878.
- /52/ TML KGYI 1833. 833. és 1576.sz. k.sz.: 376.
- /53/ TML KGYI 1835. 2127. és 3116.sz. ksz.: 620.

- /54/ Péterfy 1112.h.
- /55/ BML SZAU Provisoratus 2.dob. 1800-1819.
- /56/ Péterfy 1113.h.
- /57/ Péterfy 1112.h.
- /58/ Beér János - Csizmadia Andor: Történelmünk a jogalkotás
tás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből /1001-1949/.
Bp., 1966. Gondolat Kvk. 330.p.
- /59/ Albanich J.György. /Nekrológ/. = Szekszárd és Vidéke.
/a továbbiakban: SZV/ 10.évf.1890.febr.13.13.sz.2.p.
- /60/ Fur 107.p.
- /61/ TML Császári és királyi Urbéri törvényszék Urbéri Iratok
Szekszárd 66. /a továbbiakban: Urbéri, Szekszárd 66./
- /62/ u.o. az Örökváltsági szerződés másolatában
- /63/ Urbéri, Szekszárd 66.
- /64/ A szerződés eredetijét nem sikerült megtalálnom, azonban
szöveghűsége miatt megfelelőnek érzem annak hiteles, egy-
korú másolatát, amely csak külső formájában tér el az e-
redetitől. Az adatokat, következtetéseket saját számítás-
sokkal egészítettem ki.
- /65/ TML "1860-as" kataszteri felmérés, Szekszárd
- /66/ Katasztrális holdban: 2226 kh. 1191 négyszögöl. Azt,
hogy a szövegben csak magyar holdról lehet szó, saját
számítással derítettem ki, ugyanis a szőlőbirtok összes
területe a felmérés szerint 2313 kh. 1376 n.öl, ezt pe-
dig a dézsmás szőlők területe nem haladhatta meg. 1000
n.öles holdegységben sem számolhattak, mert szintén a
magyar holddal való számítást igazolja: Péterfy 1111.h.

- /67/ Pényes 82.p.
- /68/ A szüret engedélyezésének joga eredetileg csak a vált-
ságösszeg kifizetésének végéig háramlott volna a város-
ra, utána megszűnt volna, de ezt gazdasági okokból az
1880-as évekig megtartották. Lényegében azért maradt
fenn, hogy túl korai szüreteléssel ne rontsák a bor mi-
nőségét. /Figyelemre méltó, hogy 1983. augusztusában is-
mét határozatot hozott a Mezőgazdasági Minisztérium u-
gyanabban a tárgyban!/ Régen általában október elején,
közepén szüreteltek jó borév esetén; így a szeptemberi
szüret engedélyezéséből általában rossz termésre lehet
következtetnünk.
- /69/ TML Szekszárdi Mezőváros Képviselőtestületének Iratai
/a továbbiakban: SZMKI/ 1869./40.sz.
- /70/ TML SZMKI 1870/ 24-25.sz.
- /71/ Szekszárdi borászati, 1858. 62.p.
- /72/ Szekszárdi. = TK 3.évf.1875.szept.15.37.sz.3.p.
- /73/ Péterfy 1112.h.
- /74/ Szekszárdi borászati, 1858. 62.p.
- /75/ u.o.
- /76/ Péterfy 1112.h.
- /77/ Szekszárdi borászati, 1858. 62.p.
- /78/ Szekszárdi közlemények, 1869. 166-169.p.
- /79/ u.o.
- /80/ Szekszárdi közlemények, 1869. 168.p.

- /81/ Szegzárdi közlemények, 1869. 28-29.p.
- /82/ TML SZMKI jegyzőkönyvei 1858-1869. között
- /83/ Entz 66.p.
- /84/ Péterfy 1113.h.
- /85/ Gyürky: A szőlőfűrt 35.p.
- /86/ u.o.
- /87/ Szegzárdi Borkereskedő Társaság 15.§. Az idézet magyarul:
"önálló kereskedést alapítani és ezáltal a tiszta borke-
zelést elősegíteni".
- /88/ Szegzárdi borászat, 1858. 62.p.
- /89/ Gyürky 178.p.
- /90/ Borzsák Endre /Palást/: Szüretkor.= TK 18.évf.1890.szept.
28. 39.sz.3.p.
- /91/ Mehrwerth 11.p.
- /92/ Mehrwerth 40.p. és saját számítások
- /93/ Urbéri, Szekszárd 66.
- /94/ Mehrwerth 40.p. és saját számítások
- /95/ Mehrwerth 42-43.p. és saját kutatások
- /96/ Májer - Kálmán - Horváth: Tolnamogye földrajza. Szeg-
zárd, 1885. 46.p.
- /97/ Gyürky Antal: Mutatvány a szőlőművelésről szóló "Vinczel-
lérek könyve" című sajtó alatt levő munkámból.= Gazdasá-
gi Lapok. 8.évf.1856.21.sz.260.p.
- /98/ Szegzárdi Borkereskedő Társulat 1.p.
- /99/ Vasárnapi Ujság. 23.évf.1876.nov.19.47.sz.78.79.p.

- /100/ Gazdasági Ujdonságok.= Gazdasági Lapok. 8.évf.1856.
50.sz.638.p.
- /101/ Vasárnapi Ujság: i.h.
- /102/ TK 2.évf.1874.okt.14.41.sz.3.p.
- /103/ TK 5.évf.1877.dec.2.49.sz.2.p.
- /104/ TK 5.évf.1877.aug.5.32.sz.2.p.
- /105/ TML SZMKI 1880/28.sz. és köv.
- /106/ TML SZMKI 1858/ 14-17.p.
- /107/ TK 1.évf.1873.ápr.6.7.sz.3.p.
- /108/ TK 2.évf.1874.okt.14.3.p.
- /109/ TML SZMKI 1880/1.sz.
- /110/ TML SZMKI 1883/77-78.sz.
- /111/ TML SZMKI 1883/79. és 108.sz.
- /112/ Radenich műve alapján jegyeztem be a számokat.
- /113/ TML Tolnavármegyei Phylloxera Bizottság Iratai /a továbbiakban: TFB/ 1886/1.
- /114/ u.o.
- /115/ Ezt mutatja pl.: Pallas Nagy Lexikona 18.köt. II.pótk.
Bp., 1900. Pallas Rt. 511.p.
- /115/a TML TFB 1893/42.
- /116/ Bakonyi 59.p.
- /117/ Borászati Lapok 46.évf.1894.1.sz.8.p.
- /118/ Szabályrendelet a phylloxera elleni védekezés tárgyában.
TML TFB
- /119/ TML TFB 1886/1. Roboz Zoltán jelentése 1,5 havi működéséről.

- /120/ TK 25.évf.1897.jún.3.
- /121/ TK 21.évf.1893.máj.14.5.p.
- /122/ Az irat eredetije saját tulajdonomban van.
- /123/ TML TFB 1886/1. Roboz jelentése 8.p.
- /124/ u.o. és Feyér, 1970. több helyt is.
- /125/ Roboz: Jelentés, 1887. 32.p.
- /126/ Roboz: Jelentés, 1887. 33-34.p.
- /127/ Roboz: Jelentés, 1887. 34.p. és Gazdacímtár, 1897. 118-119.p. Jellemző, hogy a Gazdacímtár Szekszárdon birtokok között sorolja föl Szigeth Gábor földbirtokost, akinek összesen 366 kh területe van. Ebből 48 kh. szőlő, csak hogy ez utóbbi Pakson homokszőlő, nem szekszárdi terület. Szigeth mégis azért kerülhetett a szekszárdiak közé, mert a megyeszékhelyen volt állandó lakása. Így viszont a rá vonatkozó adatok megtévesztők!
- /128/ Feyér, 1970. 181.p.
- /129/ SZV 10.évf.1890.okt.2. Melléklet. /Roboz rendszeresen 1000 négyszögűllet számol./
- /130/ Feyér, 1970. 181.p.
- /131/ Roboz: Jelentés, 1888. 8.p.
- /132/ Feyér, 1970. 181.p.
- /133/ SZV 10.évf.1890.dec.5.
- /134/ Borászati Lapok. 45.évf.1893.ápr.2.
- /135/ Roboz: Jelentés, 1888. 7.p.
- /136/ TML TFB 1888/5.

- /137/ Utmutatás, 1898. 240.p.
- /138/ SZV 9.évf. 1889.jan.17.sz.Melléklet
- /139/ Peyér, 1970. 119.p.
- /140/ A rendelésre: TML TFB 1886/7. , a vesszők eredésére:
TFB 1887/9. és még Roboz; Jelentés, 1887. 31-32.p.
- /141/ Roboz: Jelentés, 1887. 31-32.p.
- /142/ Roboz: Jelentés, 1887. 32.p.
- /143/ u.o.
- /144/ TML TFB 1887/4.
- /145/ SZV 10.évf.1890.febr.27.7.p.
- /146/ Roboz: Jelentés, 1887. 32.p.
- /147/ TML TFB 1892/22.
- /148/ TML TFB 1891/11-12.
- /149/ u.o.
- /150/ TML TFB 1900/2.
- /151/ Tolnavármegye 2.évf.1892.aug.11.
- /152/ Ld. erre a helyi lapok ekkori évfolyamait, pl. SZV 10.
évf.1890.aug.7.
- /153/ Így pl. a SZV 10.évf.1890.máj.8-1 számában már olvasha-
tunk erről.
- /154/ TML TFB 1892/2.
- /155/ u.o.
- /156/ Korabeli vélemény: Tolnavármegye 2.évf.1892.júl.10.
- /157/ A törvény pontos címe: A mesterséges borok készítésé-
nek és azok forgalomba hozatalának tilalmazásáról.
1893. XXIII.

- /158/ SZV 10.évf. 1890.máj.1.
- /159/ Borászati Lapok 43.évf.1891.365.p.
- /160/ SZV 9.évf.1889.márc.7.
- /161/ A magyar mezőgazdaság 248.p. /Fűr Lajos/
- /162/ TK 21.évf.1893.dec.22.
- /163/ Tolnavármegye 5.évf.1895.dec.22.
- /164/ Az 1914-es kataszteri alapján összesített adatok.
- /165/ THL TPB 1900/2.

ILLUSZTRÁCIÓK ÉS TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

1. A szekszárdi szarkofág oldallapja és egyik melléklete, amelyben bor, méz és olaj keveréke volt a 8.p. után
2. Számadás Tary Rákhel szőlejének terméséről 1784-1796. 24.p.
3. Schnemann József Tolna megye térképe a 18. század végéről 36.p.
4. Szász Mihál följegyzése a trágyázásról 32.p.
5. Szekszárd áttört papírpecsétje a 18.század végén /fotó és stilizált változat/ 37.p.
6. Szőlőfajták Szekszárdon 1828-ban 43.p.
7. A szekszárdi dűlők neve,
a parcellák elhelyezkedése,
Szekszárd és szőlőterülete 1856-ban az 55.p. után
8. A szőlőmetszés eszközei a 18-19. században /árnykép/ 57.p.
9. Ismeretlen típusú, helyi készítésű metszőolló fejrésze /1860-as évek vége/ 58.p.
10. A Szekszárdi Borkereskedő-Társaság kiadványának címlapja a 63.p. után
11. A Szekszárdi Borkereskedő-Társaság borkínálata 1858. elején, átszámítási segédlettel és szállítási díjtáblázattal: tanulhatunk kereskedni... a 64.p. után

12.	Tolna megye térképe 1880 körül	a 74.p. után
13.	A pécsi kataszteri kerület tiszta-
jüvedelmei 1883-ban	a 78.p. után
14.	Roboz Zoltán könyve a szénkénegezésről	a 82.p. után
15.	Hirdetmény az ingyenes vesszőkről	a 83.p. után
16.	Héjus János törpebirtokos iratai	a 89.p. után
17.	Roboz Zoltán 1887-es jelentése	a 92.p. után

15-65/1984.bksz.

Tárgy: Tóttös Gábor
doktori szigorlata.
Melléklet: 1 db disszertáció

Dr. Szántó Imre elvtársnak
egyetemi tanár

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve . Tóttös Gábor: A szőlőtermesztés és a bergazdaság fejlődése a
szekszárdi borvidéken a XVIII-XIX. században

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbirálni
sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szives figyelmét fel-
hivnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a birálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelte értekezést a birálat elkészítése után sziveskedjék átadni
tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelye-
zésre céljából.

Szeged, 1984. márc. 21.

A kiadmány hiteles:

Dr. Gaál Endre
főelőadó

Tóttös Gábor
dékán

Kapták: Dr. Gaál Endre docens . . .
Dr. Szántó Imre egy. tanár . társbiráló